

Henrik Ågren (red.)

Goda exempel

Värderingar och världsbild i tidigmodern
svensk sakprosa och tillfällesdikt

Sacratissimo Svec: Goth: Vandal:q: Rege

CAROLO

Clementissima Regina

ULRICA ELEONORA

Augustissimis Parentibus

Carissimissis Principibus

Opuscula Historica
Upsaliensia 43

Goda exempel

Värderingar och världsbild i tidigmodern svensk sakprosa och tillfällesdikt

Henrik Ågren (red.)

Distribution

Swedish Science Press, Box 118, 751 04 Uppsala
info@ssp.nu, www.ssp.nu

Tryckt med bidrag från

Kungliga Patriotiska Sällskapet

Omslagsbild: [Peringskiöld] Peringer, Johan (1685), *Sacratissimo Svec: Goth: Vandal:que Rege Carolo Clementissima Regina Ulrica Eleonora Augustis Parentibus Serenissimus Princeps Gustavus*, u.o.

Källa: Uppsala universitetsbibliotek, Palmskiöldska samlingen 14, *Poetica 1*.

© Författarna

Sättning: Mikael Alm

Omslagslayout: Petra Wåhlin

Tryck: Edita Västra Aros, Västerås 2010

ISSN 0284–8783

ISBN 978-91-977312-8-7

Innehållsförteckning

Förord	5
av <i>Henrik Ågren</i>	
Att skapa sin värld. Den epideiktiska retorikens funktioner i svenskt 1600- och 1700-tal	7
av <i>Janne Lindqvist Grinde</i>	
Dyden speglas. Furstinne- och drottningideal i likpredikan under 1600-talet	15
av <i>Adam Sabir</i>	
Den tillfälliga omvärlden. Sverige, Norden och Europa i 1600-talets svenska tillfälleslitteratur	57
av <i>Charlotta Forss</i>	
En väg till upplysning. Erik den helige i svensk historieskrivning på latin från sent 1600-tal och tidigt 1700-tal	103
av <i>Måns Bylund</i>	
Erik den helige som protestantisk rikssymbol. Utvecklingen från 1540-talet till 1810-talet	149
av <i>Henrik Ågren</i>	
Käll- och litteraturförteckning	205
Artikelförfattare	237

Förord

Henrik Ågren

Höstterminen 2009 hade jag förmånen att som handledare få medverka i flera C-uppsatser, vilka inte bara var intressanta utan också höll sig så väl inom ett gemensamt område att det kändes naturligt att ge ut en antologi baserad på dem. Temat för boken är brett – värderingar och värderingsförmedling i predikningar, hyllningskrifter och historieverk under Sveriges stormakts- och frihetstid. De källor som har studerats tillhör olika genrer, men har det gemensamt att alla är av uppfostrande eller undervisande karaktär. Ur olika aspekter undersöks här hur ideologiska, politiska, moraliska, religiösa och intellektuella ställningstaganden formades och uttrycktes. I vissa fall syftar de studerade texterna uttryckligen till att föra ut värderingar, i andra är det ett dolt eller sekundärt syfte, men samtliga ger uttryck för en världsbild som är typisk för det tidigmoderna Sverige och de förändringar som skedde under denna tid.

Antologins inledning är skriven av retorikern Janne Lindqvist Grinde. Han presenterar retorik som intellektuellt fenomen samt skriftliga framställningars villkor under 1600- och 1700-talen. Därmed ges en introduktion till hur genrer, uttryck och argument ska förstås.

I en analys av begravningspredikningar över kvinnor från samhällets allra översta skikt – drottningar och furstinnor – söker Adam Sabir efter vilka dygder och vilka förebilder som lyftes fram i de sammanhangen. Även inom denna mycket exklusiva krets går det att finna skillnader beroende på samhällsställning.

Charlotta Forss har undersökt uttryck för geografiska horisonter och kulturell tillhörighet i svensk tillfällesdikt från 1600-talets två sista decennier. I centrum står begreppen *Sverige*, *Norden* och *Europa*. Hur förankrade var dessa geografiska enheter som kulturella och/eller politiska ramar i den sena stormaktstidens Sverige?

Måns Bylunds bidrag baseras på två lärda verk om samma person: helgonkungen Erik den helige. I en jämförelse mellan en studie från 1670-talet och en från 1710-talet prövas åsikten att 1690-talet innebar en radikal för-

ändring i synen på såväl historieskrivning i allmänhet, som medeltiden som epok i Sverige.

Erik den helige står också i centrum för Henrik Ågrens bidrag. Här undersöks i vilken utsträckning Erik fungerade som symbol för det svenska riket från reformationen fram till 1800-talets början. Studien behandlar både historiska verk och tillfälleslitteratur.

De olika bidragen har inte utgått från någon gemensam teoribildning eller övergripande frågeställning. Gemensamt är dock intresset för omvärlden – den geografiska såväl som den historiska, religiösa och allmänt kulturella – som utgångspunkt när människor medvetet eller omedvetet strävar efter att placera sig själva i ett moraliskt, politiskt eller intellektuellt sammanhang. Antologin hoppas vi därför också ska illustrera hur brett historieämnet kan vara.

Under vårt skrivande har var och en av oss fått hjälp med översättningar, innehållsgranskning, tips med mera från olika personer. Vissa har hjälpt flera av oss, vissa en eller ett par. Utan att precisera närmre vill vi därför alla rikta ett gemensamt tack till våra redaktörer Mikael Alm och Josefin Englund, till Joaquin Canovas, Josef Eskhult, Karin Forss, Viktoria Hansson, Hans Helander, Hanna Henryson, Karin Hassan Jansson, Therese Jönsson, Sofia Larsson, Hakim, Maria, Iselin, Theodora och Lydia Sabir samt Andreas Thor på Uppsala universitets service *Latinfrågor* och personalen vid Carolina Redivivas specialläsesal. Slutligen vill vi också tacka varandra för ett fruktbart och inte minst trevligt samarbete.

Att skapa sin värld

Den epideiktiska retorikens funktioner i svenskt 1600- och 1700-tal

Janne Lindqvist Grinde

Retorikens herravälde

Vilken är den gemensamma nämnaren för en skämtsam bröllopsvers, en patriotisk historieskildring och en teologiskt laddad likpredikan?

Om vi talar om det svenska 1600- eller 1700-talet så är det lätt att ge ett kort svar. I ett ord: retorik. Retorikens inflytande på den tidens svenska muntliga och skriftliga kultur var så genomgripande att en sentida betraktare lätt underskattar dess betydelse. Retoriken var en del av varje bildad mans fostran; den lärdes ut vid skolor, gymnasier och universitet; den betraktades som lika nödvändig för det politiska styret och den kristna predikan som för den akademiska undervisningen och diplomatin.¹ En tysk forskare har rent av sagt att retoriska övningar var så centrala för den europeiska skolan att de kan betecknas som ett slags ”Lehrplan Europas”, en ’Europas läroplan’.² Retoriken låg till grund för tidens brevskrivande, predikokonst, verskonst, vetenskap, ja kort sagt för all lärd, all *vitter*, verksamhet. Den som vill förstå 1600- och 1700-talets kultur kan inte ta sig runt retoriken; den finns där, som ett villkor och en förutsättning.³

¹ Johannesson 2002, s. 45–46.

² A. Eriksson 2002, s. 13.

³ Retorikens roll för 1500-, 1600- och 1700-talets svenska kultur framhålls i en mängd skilda discipliner och av en mängd skilda forskare. Några exempel kan räcka: Retorikens roll för den svenska religionshistorieskrivningen påpekas av Stolt 2001; för konsthistorien av Ellenius 2001; för operahistorien av Skuncke 2001; för idéhistoria av Lindberg 2001 och Sellberg 2007. För en introduktion till retorikens allmänna betydelse i Sverige från renässansen till och med 1700-talet se Johannesson 2005, s. 73–220.

Så skulle det inte alltid förbli. 1800-talets filosofer, diktare och vetenskapsmän betraktade retoriken som en förlegad konst som hörde hemma på historiens skräphög. Därigenom kom retoriken att glömmas bort eller förträngas och vi förlorade en viktig förutsättning för att förstå exempelvis den svenska 1600- och 1700-talets kultur.

Idag är retoriken tillbaka vid universiteten, men ämnets renässans är av sent datum och det är fortfarande nödvändigt att påminna om disciplinens huvuddrag.

Vad är då retorik? Vissa skulle svara att retorik är vackra ord, behagliga och förledande – men tomma. Det svaret skulle få retoriker av facket acceptera. Vid de moderna universiteten är retoriken det ämne som ägnas studiet av hur ord och alla andra typer av symboler används för att påverka, alltså hur skrivna och talade ord, bilder, argumentationer och filmer utformas för att nå största möjliga effekt – oavsett om det handlar om förledande agitation eller sund och nyanserad argumentation. Retorikern studerar *alla* sorters försök att påverka – goda såväl som moraliskt förkastliga. Retorikern menar sig till och med vara särskilt väl lämpad att avgöra vad som är vad, och dessutom äga särskilt stor förmåga att skapa just *sunda*, det vill säga logiska och riktiga, argumentationer.

Men för 1600-talets elit var retoriken delvis någonting annat. Retoriken var den klassiska teorin om skriv- och talekonsten, en teori som renässansens lärde återfunnit i de antika källorna, hos Aristoteles, Cicero och Quintilianus för att nämna några av de viktigaste. Retoriken erbjöd regler och mönster för hur tal och text skulle utformas för att uppnå *persuasio*. På modern svenska talar vi om att texterna utformas för att *övertyga*. I dåtidens retorikhandböcker, som byggde på de klassiska, lades retorikens grunder fram, och dess regler lärdes in av pojkarna redan i skolan och studerades vidare vid universiteten när eleverna blivit äldre.

Det betyder att en läsare av äldre tiders svenska texter inte kan förvänta sig att en politiker eller en poet från dessa århundraden talar ”fritt ur hjärtat” eller att en historiker är ute efter att skriva sanningen. Det räcker inte ens alltid att idka en sund källkritik för att (så att säga) ”sälla bort” det partiska sakintresset från framställningen: retorikens makt gick djupare än så.

För att förstå dessa texter måste vi begripa den retoriska teori som ligger bakom deras tillblivelse.⁴

Den retoriska teorins huvuddrag

Den klassiska retorikens teori är idag välkänd, och här finns inte plats att gå in på den med någon som helst utförlighet; jag ska endast påminna om några av dess huvuddrag.⁵ För det första beskriver den hur varje talare eller skribent kan använda sig av tre skilda bevismedel för att påverka: *ethos* eller den karaktär som talaren visar upp för att demonstrera sin trovärdighet, *logos* eller själva de saksäl som han anför för att bevisa sin ståndpunkt och *pathos*, alltså åhörarens känslor som han använder sig av eller manipulerar för att få sin vilja igenom.

För det andra känner vi till hur talaren tänks utforma sin text i fem steg, fem *rhetorices partes*. Först kommer *inventio*, eller (upp-)finnandet av de argument och det material som ska användas i texten, sedan *dispositio* eller ordnandet av detta material, *elocutio* eller valet av själva de ord och uttryck som ska användas, *memoria* eller utantillinlärningen av texten och sist *actio* eller själva framförandet med gester, röstläge och annat som kan ha betydelse för talets effekt.

Men arbetet med dessa fem steg skulle självfallet anpassas efter vilket slags text det var som en författare satte sig att skriva: en begravningsvers över en avliden prästfru följde andra regler än ett brev till en adlig gynnare. Särskilt intressant för den som vill studera och förstå 1600- och 1700-talets texter är därför läran om de retoriska *genrerna* och de skilda regler som gäller för dessa. Dessa ska därför presenteras härnäst.

⁴ Jfr resonemanget hos Johannesson 2002, s. 45–46 och Lindberg 2001, s. 173.

⁵ För en utförlig presentation av den retoriska teorin till retoriska begrepp och termer i följande framställning se (om inte annat anges) Lindqvist Grinde 2008. Där finns också fullständiga referenser till resonemangen.

Retorikens genrer

Aristoteles definierade retoriken som ”konsten att vad det än gäller finna det som är bäst ägnat att övertyga”.⁶ Definitionen var en viktig utgångspunkt även för 1600-talets retoriker, exempelvis upprepades den i inledningen till den lilla retorikhandbok som mer än någon annan användes i den svenska skolan från 1600-talets mitt och framåt, Vossius *Elementa rhetorica*, retorikens grunder.⁷

Definitionen antyder att rent principiellt kan alla (övertygande) texter betraktas från en retorisk synpunkt. Men alltsedan Aristoteles hade de olika texttyperna delats upp i tre skilda huvudtyper, tre retoriska *genrer*.⁸

För det första finns de tal som yttras i en domstol, anklagelsetal och försvarstal. Den latinska term som vanligtvis användes för dessa tal är *genus iudiciale*. Denna rättsliga retorik ägnades alltså åt att försvara eller anklaga någon, talen handlade om vad som hade hänt i det förflutna och hade som mål att förmå åhörarna att fatta ett formellt beslut i en given fråga: bör den anklagade dömas för brottet eller ej?

För det andra finns de tal som yttras i en politisk församling. Dessa handlade om att tillråda eller avråda en viss handling såsom att stifta en viss lag eller att gå ut i krig. Kort sagt rörde det om att *våga* två möjliga beslut mot varandra, vilket gett genren dess namn, *genus deliberativum*, efter det latinska ordet *libra* som betyder just våg. Även dessa tal tänktes resultera i att åhörarna fattade ett formellt beslut, men nu handlade beslutet istället om framtiden.

⁶ Aristoteles *Rhet.*, 1.2.1 (1355b). I hänvisning till klassiska källor anges som brukligt inget särskilt utgivningsår, utan endast författare, sedvanlig titelförkortning och därefter boknummer, kapitel och stycke. Därefter anges bekkertpaginering eller motsvarande inom parentes. Mina *använda* utgåvor (med utgivningsår) anges i källförteckningen. För en närmare diskussion om Aristoteles retorikdefinition se Lindqvist Grinde 2008, s. 30–33.

⁷ Hansson 1990, s. 5.

⁸ I den i Sverige så inflytelserika Vossius retorikhandbok ges genrererna en framträdande roll – och de delas dessutom upp i ett stort antal subgenrer. Vossius, s. 13–18. (Vossius text utgavs först 1626, men eftersom den genom åren lästes i en mängd skilda utgåvor anger jag här och det följande inget särskilt utgivningsår, utan hänvisar endast till Stina Hanssons moderna svenska översättning, som bygger på en kollationering av flera av dessa utgåvor, se Hansson 1990.)

Vid sidan om dessa två retoriska genrer, som båda alltså syftar till formella beslut ifråga om det förflutna eller framtiden, finns en tredje genre som på vissa sätt avviker från de två förstnämnda. Det rör sig om ceremoniella tal, tal som exempelvis syftade till att visa upp den ena eller andra personen som ett mönster av dygd eller last, till att ge glans åt en ceremoni av något slag, att uppvakta ett brudpar eller ge ära åt en byggnad, ett politiskt beslut, eller en institution. Denna genre kallas *genus demonstrativum*, eller med sitt grekiska namn för *epideiktisk* retorik. Till skillnad från *genus judiciale* och *genus deliberativum* fattar åhörarna här inget formellt beslut utan skribenten (eller talaren) påverkar sina åhörare på ett mer subtilt plan till att känna på ett visst sätt, att uppfatta verkligheten på ett visst sätt, att värdera någon eller något på ett visst sätt. Det handlar här alltså om att påverka åhörarnas uppfattning om *nuet*, om att manipulera eller forma deras allmänna uppfattning om en person, en stat, en institution (fast denna kan naturligtvis också vara en historisk sådan).

Den mest typiska texten inom den epideiktiska genren är just hyllningstalet eller dess negativa motsvarighet smådestalet. Någon tar – givetvis mycket välplanerat – till orda för att hylla festligheternas värd, eller själva festföremålet. Men till den epideiktiska retoriken måste vi också räkna en mängd andra texttyper: en debatterande och ironisk tidningsvers, en patriotisk oration, en bröllopsvers, en likpredikan.⁹ Hit kan vi räkna de flesta skönlitterära alster och – i varje fall för äldre tid – många historiska framställningar.¹⁰ En modern retoriker som Kenneth Burke kan därför utse den

⁹ För exempel på hur de omnämnda texttyperna kan ses som epideiktiska se i tur och ordning Hansson 2001, Korhonen 2008, Lindqvist Grinde 2002 samt Ekedahl 1999.

¹⁰ Den epideiktiska retorikens centrala funktion som utmätare av värden framhålls av Perelman 2004, s. 46–47. Att poesi och annan skönlitteratur under antiken, medeltiden och renässansen sågs som en del av (särskilt den epideiktiska) retoriken är välkänt och väl utrett (se exempelvis Curtius 1999, passim och Hardison Jr. 1999, passim). Att historieskrivningen redan under antik tid hade starka förbindelser med retoriken i allmänhet och med den epideiktiska retoriken i synnerhet påpekas i North 1956, ssk. s. 240. Se även Story Donno 1982, passim, ssk. s. 418. Exempel på hur renässansens lärde ofta räknade historieskrivning som en del av den epideiktiska retoriken ges i Hardison Jr. 1999, s. 91–92. Att 1600- och 1700-talets akademiska dissertationer med fördel bör studeras ur ett retoriskt perspektiv framhålls i Lindberg 2001, s. 173–175. För en allmän bild av retorikens roll för ett antal av den svenska renässansens mest framstående historiska framställningar (som hos Johannes Magnus, Olaus Magnus och Peder Svart), se Johannesson 2005, s. 91–96.

epideiktiska retoriken till en ”catch-all”, en genre som innefattar en stor och disparat mängd texttyper.¹¹ Och därmed har vi urskilt ytterligare en – något mer precis – förbindelselänk mellan de olika texttyper som nämndes i inledningen till denna text, tillfällesdikten, den historiska framställningen och likpredikan: de kan alla på olika sätt räknas till den epideiktiska retoriken.

Den epideiktiska retorikens mönster

Det är naturligtvis inte särskilt givande att endast föra en text till en viss genre och sedan nöja sig med detta. Det intressanta händer sedan, när vi avtäckar de regler och mönster som i 1600- och 1700-talets retorikhandböcker förbands särskilt med just genus demonstrativum, med den demonstrativa retoriken.

För det första kan vi uppmärksamma vad retorikhandböckerna framhåller som den epideiktiska retorikens särskilda *ämnen*. Handböckerna talar om vissa särskilda *loci* eller *topoi* (efter latinets *locus* och grekiskans *topos* som betydde de metaforiska ’platser’ som talaren kunde gå till för att finna material till sin framställning) som var lämpliga för de skilda genererna

Den epideiktiska retoriken handlar enligt dessa källor om hyllning och smädelse. Det betyder att dygden och lasten blir två givna *topoi* för detta slags texter. Vad författaren ska göra är att visa att en stat, ett folk, en furste uppfyller eller saknar dessa dygder. Sedan tillkommer en mängd underkategorier som antingen hör till den epideiktiska retoriken generellt (som att man bör framhålla sådant som är hedervärt, nyttigt och svårt)¹² eller framförallt hör till vissa subgenrer (som att man i ett födelsedagstal ska tala om ”tidpunkten för födelsen, året, månaden, dagen, timmen, samt därefter om platsen och staden, där födelsen ägde rum, och sedan om föräldrarnas och förfädernas dygder”¹³). Dessa exempel torde vara tillräckliga för att ge en antydning om hur formelbundna tidens texter kan vara, eller snarare för att ge en förklaring till den formelmässighet som vi ofta möter däri.

Det bör inskärpas att dessa regler inte endast lades fram i teoretiska handböcker. Inte minst tillägnade sig dåtidens författare dessa regler och formler genom de så kallade *progymnasmata*, en serie retoriska övningar som

¹¹ K. Burke 1969, s. 70.

¹² Vossius, s. 9.

¹³ Vossius, s. 14.

gick ut på att eleven fick härma en given texttyp (exempelvis en hyllning eller en utläggning av en sentens) enligt fasta mönster. I Sverige var det framförallt en serie med 14 övningar – författad av Afthonios på 300-talet – som användes, men andra varianter fanns också.¹⁴ Här lärde sig eleven exempelvis att ett lovtal borde innehålla en passage om den hyllades härkomst, uppväxt, livsgärning och en jämförelse med någon annan framstående (eller förkastlig) person.¹⁵ På liknande sätt sades att en ”berättelse” skulle ta upp ”personen som handlat, den handling som utförts, tidpunkten, platsen, sättet på vilket handlingen utfördes och orsaken till handlingen”.¹⁶ Allt detta gav eleven tillgång till en mängd formler, till en ”repertoar” att användas senare i livet.¹⁷ Den formelartade karaktären hos många medeltida och tidigmoderna texter har rentav förklarats med att de är varianter av *progymnasmata*, texter skapade enligt på förhand givna mallar.¹⁸

De ovanstående exemplen antyder några av svårigheterna som möter den historiker som ger sig i kast med att tolka de historiska källorna. Att en kung hyllas med grund i den *plats* där han föddes behöver inte alls vara betingat av några faktiska förhållanden, utan endast ett resultat av författarens anpassning till ett givet litterärt mönster; att en historisk gestalt plockas fram som jämförelseobjekt, eller att en kung hyllas med utgångspunkt i en högstående genealogi kan förklaras som en anpassning till de retoriska reglerna – inte som en spegel av ”verkligheten”.

Epideiktiken som skapar en värld

De olika texttyper som jag uppmärksammade i inledningen till denna text kunde naturligtvis fylla en mångfald skilda privata och sociala funktioner. En bröllopsvers skulle skänka glans åt festligheterna, ge ära åt brudparet och förhoppningsvis även gott rykte, nyttiga gentjänster och kanske rentav en

¹⁴ För Afthonios mycket starka inflytande på svensk undervisning, se A. Eriksson 2002.

¹⁵ Afthonios, s. 66–69.

¹⁶ Afthonios, s. 48.

¹⁷ Repertoarens betydelse för 1600- och 1700-talets textproduktion har framhållits av Stina Hansson, exempelvis Hansson 2000, passim.

¹⁸ Se exempelvis bidragen i *Progymnasmata* (2003).

ekonomisk ersättning åt författaren.¹⁹ En likpredikan kunde säkerligen fylla liknande funktioner för den avlidnes kvarlevande släkt – och för den predikande kyrkoherden. Ett historieverk kunde också troligtvis både skänka fosterlandet ära, legitimera statens makt och ge dess författare ett lysande namn. Varje individuell text måste därför, för att låna ett resonemang från en av den moderna retorikteorins mest inflytelserika teoretiker, alltid studeras med utgångspunkt i den ”retoriska situation” där de skapats.²⁰

Men en *gemensam* funktion för all dessa texttyper är alltså att de på olika sätt griper in i diskussionen om vilka värden som ska ses som centrala, vilka egenskaper som ska ses som eftersträvningsvärda eller typiska för ett folk, ett stånd, en släkt eller en regent. Texterna kan inte enkelt förstås som ”avspeglingar” av en given verklighet, oavsett om denna verklighet uppfattas som något rent materiellt eller som en ”mentalitet” som präglade tidens tänkande. Det rör sig om texter som tävlar om att *formulera* en bild av hurdan världen är och hur den borde vara. Så reser sig den epideiktiska retoriken över det rent tillfälliga och blir försök att inte bara uttolka världen utan något mer genomgripande: försök att skapa världen.

¹⁹ För en utförlig diskussion om tillfälleslitteraturens sociala funktioner se Drees 1986.

²⁰ Bitzer 2001, passim.

Dygden speglas

Furstinne- och drottningideal i likpredikan under 1600-talet

Adam Sabir

1. Inledning

Den franske lustspelsförfattaren Jean-François Regnard anmärkte efter sin Sverigeresa 1681 att begravningen var den fest som firades allra högtidligast i det besökta riket.¹ Att döden präglade stormaktstidens samhälle torde det inte råda något tvivel om då densamma var en självklar del av människors vardag än vad den är för oss idag. Krigens och verklighetens ok var en realitet. Religionen, ritualerna, uppfostran, ja snart sagt allt, fyllde de vakuum som verkligheten lämnade efter sig med ett innehåll.²

Döden ansågs ingå i människans arv och också vara det som skulle lämnas i arv till kommande generationer. Men stormaktstidens människa var också en religiös varelse och med en gudstro följde även en ansvarskänsla för de handlingar som föregick döden.

Det låg således nära till hands att ge frånfallet från detta liv ett innehåll och en större betydelse. Dödens ständiga närvaro gav därför upphov till en kultur kring densamma. En kultur som smått ironiskt kom att kallas för svenskarnas största fest.³ Begravningen och den likpredikan som följde i de fall de anhöriga hade råd med en sådan speglade inte bara människors syn på döden, utan också kanske framförallt hur döden kunde övervinnas genom ett gott leverne och genom tron. Åminnelsen av den döde skulle på så sätt spegla ett ideal, en väg att gå. Den döde blev mer än ett tecken på allas

¹ Regnard 1946, s. 125.

² Bergner 1997, s. 107.

³ Stenberg 1998, s. 21.

förestående slut, dennes liv blev också en mall för hur den oundvikliga vägen dit skulle levas. Döden fick därför en betydelse och den avlidne blev ett mönster för den levande. Här kommer denna artikels fokus att läggas: vid de ideala karaktärsdrag som den dödes exempel skulle förnimma de principiella mottagarna av likpredikan om. De personer vars karaktärsdrag det är fråga om, är drottningar och furstinnor såsom de framställs i likpredikningar från 1600-talet.

2. Bakgrund

2.1. Likpredikningar

Under medeltiden kom predikan att etablera sig som den kanske allra mest betydelsefulla masskommunikationsformen.⁴ Predikans plats var kyrkan som i sin tur innehade den viktigaste platsen i den samtida människans vardag. Det är svårt att överskatta den roll som Kyrkan kom att spela för den medeltida människan. Kyrkan var nämligen inte vilken institution som helst, utan en gudomligt instiftad sådan.⁵ Få om inga kunde undgå de konsekvenser som det innebar att förneka det faktum att det var den inkarnerade Guden Jesus Kristus själv som hade upprättat den synliga Kyrkan med påven som sitt jordiska överhuvud.⁶ Beviset på Kyrkans gudomliga ursprung var det faktum att hon som enda institution hade överlevt det romerska imperiet, men därtill också kommit att absorbera detsamma.⁷ Kyrkans övernaturliga ursprung innebar att hon hade svar på alla frågor. Hennes svar var uttryck för den gudomliga viljan och det sätt som denna vilja kom att förmedlas på var genom predikan. Det är först när predikan börjar skådas ur detta perspektiv som det går att uppskatta vilket mäktigt instrument till påverkan som denna retoriska konst verkligen var. Att predikan inte var någonting sällsynt utan frekvent förekommande ökade naturligtvis sannolikheten för att de budskap som förmedlades via predikningarna inte bara nådde de flesta, utan kunde göra detsamma ett flertal gånger. I Vadstena

⁴ Berglund 2003, s. 12.

⁵ Logan 2002, s. 1.

⁶ Logan 2002, s. 327.

⁷ Belloc 1992, s. 17.

kloster hölls det exempelvis över hundra predikningar varje år inför tusentals besökare av olika samhällsskikt.⁸

Predikokonsten hade utvecklats och förfinats som kommunikationsinstrument vid de europeiska universiteten och kom sedan att vara den mest prestigefyllda underavdelningen inom retoriken. Därför låg det nära till hands att använda predikokonsten som ett propagandainstrument i de högre ståndens tjänst, och det var också vad som skedde från och med 1300-talet menar Louise Berglund i sin avhandling *Guds stat och maktens villkor*.⁹ Det finns två typer av predikan under denna tid, den ena kallar Berglund för *ad status* och är den predikoform som riktar sig till klerker, den andra kallar hon för *ad populum* som riktar sig till alla som i strikt mening inte är en del av den kyrkliga hierarkin.¹⁰ Det fanns således olika tankar kring *ars praedicandi* om hur en predikan skulle byggas upp och hur dess syfte – undervisning om den kristna tron och det kristna livet – skulle uppnås. I predikningar *ad populum* var dock grundregeln att predikan skulle kunna uppfattas av folket och således hölls predikningarna alltid på det lokala folkspråket, även om de råkade vara skrivna på latin.¹¹

När reformationen började ifrågasätta Kyrkans auktoritet, kom predikningarna i de protestantiska länderna inte längre att uppfattas som Kyrkans språkrör. Istället betraktades de som ett sätt att framställa vad man uppfattade vara Bibelns budskap, enligt reformatörerna det enda tillförlitliga sättet för människan att bekantgöra sig med Guds vilja. Därmed fördes predikningarnas auktoritet i arv, trots att rollen skiftade från att vara Kyrkans till att vara Bibelns basun. I sin nya skepnad kom predikan därför även fortsättningsvis att inte bara behålla sin funktion av att vara det primära masskommunikationsinstrumentet, utan behöll även sin legitimitet och trovärdighet.

Det finns olika genrer av predikningar, och likpredikan ingår förutom i typen *ad populum* i en bredare genre av tillfälleslitteratur. Men medan annan tillfälleslitteratur som till exempelvis bröllopsdikter, har adressat och objekt identiska, *vänder sig likpredikan till de sörjande, men har den avlidne som sitt föremål*.¹²

⁸ Berglund 2003, s. 12.

⁹ Berglund 2003, s. 45.

¹⁰ Berglund 2003, s. 48.

¹¹ Berglund 2003, s. 49.

¹² Stenberg 1998, s. 36.

Det ligger således nära till hands att använda den avlidne som en mönsterbild för de sörjande. Detta faktum kommer naturligtvis också att påverka syftet med likpredikan. Det budskap som en specifik likpredikan var ämnad att förmedla kom också att nå långt många fler mottagare än vad en vanlig söndagspredikan gjorde, främst beroende på att likpredikan också hamnade i tryck. Likpredikan blev således ett utmärkt instrument för att påverka människor, i synnerhet då de tacklade livets största frågeställning ”döden” och försökte göra det obegripliga begripligt. Likpredikningarna nyttjade dödens tema som utgångspunkt för att förmedla budskapet om hur människan skulle hantera ångesten, oron och fruktan för att så väl som möjligt ta emot döden när den väl kom. De protestantiska likpredikanterna kom därför aldrig att predika om något helvete överhuvudtaget.¹³ Istället gavs vardagens dystra detaljer en större innebörd genom att de fördes in i redogörelsen för den avlidnes ”förening med Gud”.¹⁴ Predikanternas skildringar av den avlidnes liv och hädanfärd var således tänkta att vara vägledande för den lyssnande församlingen och för läsarna av den tryckta likpredikan.¹⁵

Barbro Bergner menar i sitt verk *Dygden som levnadskonst* att ”ritualerna kring döden blev ritualer för livet” och att likpredikan därför i den kontexten kan ses som en överföring av den dödes rykte och ära till de levande.¹⁶ I sitt verk *The Lutheran Funeral Biography in Early Modern Germany* menar författarinnan Cornelia N. Moore att likpredikningens syfte är tuktande:

Its purpose was to show how, in life, the deceased had personified the lessons to be learned from the Bible text, and thus had achieved salvation. In this way, the deceased could be mentioned in various parts of the sermon in addition to the final biography.¹⁷

Syftet med likpredikan var alltså att den skulle fungera som en praktisk illustration, ett förkroppsligande av det ideal som framkommer i predikotexten. De lutherska predikanternas användning av likpredikan vill Moore närmast likna vid ett *post mortem* vittnesbörd som den döde avger om den

¹³ Bergner 1997, s. 108.

¹⁴ Bergner 1997, s. 111.

¹⁵ Bergner 1997, s. 120.

¹⁶ Bergner 1997, s. 74.

¹⁷ Moore 2006, s. 27.

lutherska frälsningsdoktrinen.¹⁸ Genrens rötter går enligt Moore att spåra tillbaka till 1531 och Melanchtons *Elementorum rhetorices libri duo* där reformatorn klassade biografiska hyllnings- och smädelsetal i genren *genus demonstrativum*, som alltså skulle demonstrera ett visst faktum. Individuella anekdoter, så kallade *loci* eller *topoi*, skulle hjälpa predikanten att illustrera sin mening.¹⁹ Göran Stenberg menar i sitt verk *Döden dikterar* att det går dela in den lutherska begravningen i tre olika moment: utfärd, jordfästning och gravsättning.²⁰ Med utfärden avser man den andakt som hålls i sorgehuset över den döde som bisatts där i väntan på att gravsättas. Ursprungligen var detta en katolsk sed där präster genom bön bistod den döde vid dennes själs hädanfärd så att Gud må vara denne nådig vid den dom som väntar den avlidne. I den lutherska teologin finns det dock inget utrymme för att be för den avlidne då denne anses vara garanterad frälsning i kraft av sin lutherska tro. Därför kom det också repressalier från de lutherska reformatorerna mot utfärdsseden. I den svensk-lutherska kyrkoordningen från 1571 förbjöds den lutherska ministranten att ”viga liket”.²¹ Moore uppmärksammar att liknade repressalier i Tyskland också kom som en konsekvens av den nya religionen. Den nya religionens dogmer kom att utvecklas från tron på att de levandes böner kunde assistera själarna i skärselden till att förkasta skärselden överhuvudtaget. Utfärden var därför någonting som motarbetades då tanken var att den döde inte kunde bistås och inte kunde bistå med någon annan hjälp än sitt positiva livsexempel.²²

Det bibliska underlaget för de svensklutherska likpredikningarna följde dock den antika katolska bibelkanon och någon annan kände inte de tidiga protestanterna till. Bibelböcker som Syrak, Salomos Vishet, Tobit, Baruk, Judit och de båda Mackabéerböckerna ansågs vara Helig Skrift och hörde till de mest frekvent citerade bibelböckerna i de lutherska likpredikningarna.²³ Stenberg poängterar:

¹⁸ Moore 2006, s. 30.

¹⁹ Moore 2006, s. 37.

²⁰ Stenberg 1998, s. 22.

²¹ Stenberg 1998, s. 24.

²² Moore 2006, s. 36.

²³ Alltsedan Påven Damasus I vid konciliet i Rom år 382 e.Kr. hade fastställt Bibelns omfattning, hade denna kanon stått oemotsagd tills dess att de mångahanda reformatorerna till synes rätt godtyckligt började forma egna kanonbildningar från och med slutet av 1500-talet. Jfr Greenslade 1975, s. 138–139.

På 1600-talet gör man inte någon större åtskillnad mellan kanoniska och apokryfiska bibelböcker utan värderar de [sic!] lika. Det är alltså på intet sätt anmärkningsvärt att Johannes Bothvids likpredikan över Gustav II Adolf har en liktext hämtad ur Första Mackabeerboken, som ju tillhör bibelns apokryfer.²⁴

De flesta svenska likpredikningarna kom för övrigt att hållas vid själva jordfästningen som kännetecknades av formeln ”av jord är du kommen”. Jordfästningen har dock ingenting att göra med den slutgiltiga gravsättningen som i vissa fall kunde ske upp till ett par år efter den avlidnes bortgång.²⁵

2.2. Spridning och mottagare

När likpredikan väl var färdig var det relativt billigt och populärt att få den tryckt. Likpredikningarna utgjorde en stor del av 1600-talets tryckeriers totala produktion och det var inte alls ovanligt att de lutherska biskoparna drev egna tryckerier.²⁶ Den första upplagan av en likpredikan utkom vanligtvis i upp till 150 exemplar och distribuerades till de församlade, medan de överblivna kopiorna såldes.²⁷ Blev likpredikningarna populära trycktes de ganska snart i fler upplagor. Den muntligt framförda likpredikan som låg till grund för den tryckta likpredikan kan därför ha tagit flera timmar i anspråk.²⁸ En annan skillnad mellan vanligt tillfallestryck och likpredikningarna är att tillfallestrycken rent allmänt hade en ganska kort tillkomsttid, medan det inte var ovanligt för likpredikningarna att i sin tryckta form färdigställas först upp till ett par år efter den muntliga likpredikan.²⁹ Den tid som förlöpte mellan den muntliga likpredikan och den tryckta likpredikan gav naturligtvis utrymme för ”förbättringar” av ursprungstexten, och mycket tyder på att såväl de adresserade som tryckare och olika censorer kunde ha ett ganska stort inflytande på den slutliga versionen.³⁰ Det ligger således stor eftertanke bakom de färdiga likpredikningarna och deras innehåll.

²⁴ Stenberg 1998, s. 102.

²⁵ Stenberg 1998, s. 32.

²⁶ Henr. Schück 1933, s. 182.

²⁷ Stenberg 1998, s. 47.

²⁸ Stenberg 1998, s. 37.

²⁹ Stenberg 1998, s. 38.

³⁰ Stenberg 1998, s. 47.

Man har föreställt sig att likpredikningar i sina muntliga framställningar, till skillnad från olika gratulationer och bröllopsverser, nådde ett ganska brett socialt spektrum av åhörare vid ett och samma tillfälle. Väger man dessutom in tryckta former, vet man att dessa var ytterst välspredda. Från tyskt område utmärker sig grevinnan Stolberg som hade en kollektion som omfattade ca 25 000 likpredikningar.³¹

Även i Sverige kom likpredikningarna att samlas i bokform och då främst som ett slags andaktslitteratur. Det finns ett antal tryckta svenska likpredikningar från 1500-talet, exempelvis likpredikan över drottning Margareta från 1551 och likpredikningarna över Gustav Vasa och Johan III. Men det var först kring sekelskiftet 1600 som likpredikan som genre började bli populär i Sverige.³² År 1584 utkom dels en svensk likpredikoantolog och dels en samling omfattande 180 likpredikningar som en präst i Basel hållit.³³ Petrus Johannis Gothus som också är känd för att vara Sveriges förste bokförläggare, kom under 1600-talets början att ge ut översatta och uttolkade likpredikningar. Efter 1600 tog den inhemska produktionen av tryckta likpredikningar fart och den lutherske biskopen Petrus Jonae Angermannus hör till de riktiga pionjerna för det svenska likpredikotrycket då han 1623 låter trycka sin stora *Utläggning*, som är ett samlingsverk av svenska likpredikningar. Det centrala i hans verk är tanken han lyfter fram om likpredikningarna som en typ av katekeser som skall underlätta för läsarna att bereda sig till en salig död.³⁴

Ganska snart blev likpredikningarna populära och omkring 1645 fördubblades deras förekomst innan kulmen nåddes på 1650- och 1660-talen. Först efter 1680 märks en egentlig nedgång i trycket av likpredikningar. Det minskade antalet likpredikningar hängde inte bara samman med adelns försämrade ekonomiska villkor under samma tid utan också, som ovan nämnts, med att utfärdspredikan slutligen förbjöds av statsmakten.³⁵

³¹ Stenberg 1998, s. 42.

³² Stenberg 1998, s. 49.

³³ Stenberg 1998, s. 49–50.

³⁴ Stenberg 1998, s. 51.

³⁵ Stenberg 1998, s. 52.

2.3. Likpredikanterna

Likpredikanten var nästan uteslutande en ombedd textproducent, och just gränsen mellan *bedd* och *obedd* gör att likpredikanten som tillfällesförfattare blir socialt starkare då denne *kontrakterades* av adressaten just i det specifika syftet att utarbeta ett litterärt alster. Det låg också status och prestige i utformningen av tillfälleslitteratur, vilket inte minst kan skönjas i det stora utrymme som likpredikningarna fick i 1600-talets tillfallestryck, där (rent kvantitativt) sidoantalet omfattar mellan 50 till 150 sidor.

Det var inte alls ovanligt att vissa likpredikanter fick belopp motsvarande en årslön eller till och med mer för en enda likpredikan.³⁶ Ersättning utgick också i de fall där likpredikan i fråga inte hölls.³⁷ En annan form av avlöning under 1600-talet var att bland den *bättre allmogen* avlöna ministrantens tjänster vid begravningen med den så kallade likstolen som vanligen bestod av en ko.³⁸

Likpredikans belackare angrep ofta detta fenomen då likstolen i denna miljö graderades efter förmögenhetsförhållanden och just den rika bondens möjlighet att betala mer ofta också innebar att denne kunde få en likpredikan. Åtskillnaden mellan *herrar* och *bönder* var också någonting som fortfarande betonades vid ett lutherskt kyrkomöte i Uppsala 1648. Vid de senares begravning skulle ingen offentlig predikan hållas. Den var nämligen reserverad för *herrarna*, det vill säga de av såväl allmoge som adeln vilka kunde betala för sig.³⁹ Denna dikotomi manifesterades också förövrigt i det faktum att ofrälse under 1600-talet gravsattes i namnlösa gravar ute på kyrkogården medan ståndspersoner fann sin sista vila i en markerad grav ofta i anslutning till kyrkorummet.⁴⁰

En mer eller mindre samtida kritiker av likpredikohandeln var exempelvis pietisten Abraham Achrenius (1706–1769) som påtalade att det lutherska prästerskapet inte var sent med att sko sig på likpredikningar.⁴¹ Enligt

³⁶ Ridderstad 1980, s. 29.

³⁷ Stenberg 1998, s. 42.

³⁸ Stenberg 1998, s. 43.

³⁹ *Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång* 1908–1911, s. 81.

⁴⁰ Stenberg 1998, s. 31–32.

⁴¹ Buss 1973, s. III.

Eric H. Andersson var det snarare regel än undantag att ”ju större likstolen kunde tänkas bli, desto bättre hade den döde i livet varit.”⁴²

Likpredikans adressater fick förvisso betala dyrt för likpredikan över en avlidne anhörig, men resultatet blev en slags protestantisk *beatifikation* där den avlidne familjemedlemmen närmast ”helgonförklarades”, inte bara inför de på plats församlade utan också inför de framtida läsarna av den tryckta likpredikan.⁴³ Även Moore uppmärksammar detta sätt varpå likpredikanten redan på förväg var väl inbegripen med vad likpredikan skulle vara och demonstrera, nämligen en resa med ett definitivt mål – himlen.⁴⁴ Själva resan var dock ganska öppen för förbättringar, korrigeringar och till och med överdrifter så länge som predikanten upprepade att livsresan på de huvudområdena *politeia*, *oeconomia* och *ecclesia* gjordes i tro.⁴⁵

2.4. Kvinnliga dygdeföreställningar under 1600-talet

Med utgångspunkt i att dygden är någonting som bestämmer hela människans karaktär söker tidigare nämnda Bergner med hjälp av likpredikningar identifiera stormaktstidens uppfattning av den ”dygdiga kvinnan”. Bergner tycker sig se i sitt källmaterial att den viktigaste av alla dygder var *gudsfruktan*. Bergner menar att likpredikningar inte skiljer mellan man eller kvinna när det kommer till gudsfruktan. Däremot menar Bergner att sättet denna gudsfruktan manifesterade sig på kunde variera från kvinna till man.⁴⁶

För kvinnan skulle denna gudsfruktan manifesteras sig i att hon var flitig och dygdig, simpel i klädsel, enkel, tystlåten, barnafödande o.s.v., medan motsatsbilderna lat, fåfång, skvallrig och trolös var begrepp som överhuvudtaget inte förekom i Bergners undersökning.⁴⁷ Genom att leva upp till sin kallelse visade kvinnan sig också vara dygdig.⁴⁸

Bergner vänder sig mot uppfattningen att kvinnor var förtryckta under stormaktstiden. Hon pekar istället på att alla samhällsmedborgare hade sina funktioner och roller att fylla och när dessa fullgjordes ansågs människorna

⁴² E. Andersson 1943, s. 206.

⁴³ Stenberg 1998, s. 42.

⁴⁴ Moore 2006, s. 41.

⁴⁵ Moore 2006, s. 42.

⁴⁶ Bergner 1997, s. 78.

⁴⁷ Bergner 1997, s. 81.

⁴⁸ Bergner 1997, s. 84.

vara *dygdiga* och *gudfruktiga*. En soldat visade sig vara modig om han dog i strid, en predikant om han dog i predikstolen och en kvinna om hon dog i barnsäng. Bergner menar alltså att en födande kvinna under 1600-talet kunde hyllas som minst lika modig som den tappra soldaten om hon fullföljde sitt kall. Den födande kvinnan hade därmed erövat den allra manligaste av antikens dygder och det i den mest exklusivt kvinnliga situationen – förlossningen.⁴⁹

Bergners svaghet är enligt mitt tycke bristen på diskussion kring hennes valda källmaterials representativitet för det hon faktiskt undersöker. Hon väger med andra ord överhuvudtaget inte in varför just de kvinnor som har en likpredikan efterlämnad efter sig har detta, utan utgår nästan blint ifrån att alla människor hade en sådan. Bergner utgår också lite oreflekterat från att kvinnor utgjorde en homogen grupp, och hon skiljer därför inte mellan kvinna och kvinna. Hade kvinnorna från de högre stånden verkligen samma dygdeideal som kvinnorna från de lägre stånden? Jag anser inte att Bergner har bevisat eller kunnat bevisa detta i sin studie då hon enbart har fokuserat på att identifiera gemensamma adjektiv för kvinnor. Detta har hon gjort utan att väga in huruvida hennes källmaterial var öppet för en sådan bred tolkning, eller om hennes material snarare gav uttryck för ideal rörande ett visst stånd. Därmed inte sagt att det kunde finnas adjektiv som var ständsoverskridande, men det är lika rimligt att tänka sig att vissa adjektiv är mer ståndsbundna än andra. Man bör således med rätta fråga sig vilka de undersökta kvinnorna var för att kunna svara på vilka de representerade.

Detta är också någonting som Kekke Stadin gör i sin artikel ”Stormaktskvinnor”. Stadin poängterar att tillvaron under 1600-talet visserligen var statisk, men hon tar indirekt starkt avstånd från att det inte skulle finnas en dikotomi mellan kvinnorna från de olika stånden. Under katolsk tid var det exempelvis acceptabelt för kvinnor att välja att förbli ogifta. Efter reformationen hade dock denna valmöjlighet mer eller mindre fallit bort, och istället hade modersrollen blivit den enda acceptabla kvinnorollen i stormaktstidens Sverige.⁵⁰ En kvinna var dock inte bara en kvinna, utan Stadin betonar att det som förväntades av en dygdig kvinna också präglades av samtidens hierarkiska synsätt och ständsindelning.⁵¹ Skillnaden mellan Bergner och

⁴⁹ Bergner 1997, s. 121.

⁵⁰ Stadin 1993, s. 181.

⁵¹ Stadin 1993, s. 178.

Stadin är således synen på modersrollens betydelse. Medan Bergner vill göra gällande att modersrollen är en komplett tavla av stormaktstidens kvinno-
roll, betraktar Stadin snarare modersrollen som ett bakgrundsmotiv till en
tavla som endast blir hel när den kompletteras med respektive ståndsför-
väntningar. Stadin skriver:

Men, kvinnorna hade fler uppgifter i samhället, funktioner som i stor ut-
sträckning kan relateras till samhällets uppdelning i stånd. Med andra ord:
bondkvinnornas samhällsuppgift och hustruideal var inte desamma som
adelsfruarnas eller borgarhustrurnas.⁵²

I denna hierarkiska samhällsstruktur fanns det således särskilda ideal för
såväl män som kvinnor. Dessa ideal var bundna vid respektive stånds för-
väntade roller samt till de könsspecifika hushållsrollerna. Vilka de roller som
respektive ståndskvinna förväntades ikläda sig utvecklar Stadin i en annan
artikel vid namn ”Äregiriga och härsklystna eller starka och självständiga?”
Den dygdiga bondmoran skötte inte bara innesysslor, utan även utesysslor
som mjölkning och omhändertagande av smådjur som grisar, får och get-
ter.⁵³ Borgarhustrun förväntades först och främst att sköta allting kring
huset, som matlagning och annan administration medan prästhustrurna
förväntades ha en boklig bildning samt andra färdigheter som kännetecknar
värdinnor för gästgiverier, en funktion som prästgårdarna fick då de under
1600-talet började betjäna gästande utländska diplomater. Adelskvinnornas
dygder var enligt Stadin i mångt och mycket knutna till deras översyn över
godsekonomin och hur den förvaltades, i synnerhet då mannen var frånvar-
ande.⁵⁴ Någoting annat som kännetecknade en god adelsdam enligt Sta-
din, var hennes förmåga att föra sig i maktens salonger och därför var en
god retorisk förmåga någoting som värdesattes hos adelshustrur.⁵⁵

2.5. Teoretisk utgångspunkt och syfte

Styrkan med Stadin är således uppmärksammandet av det faktum att kvin-
nor kunde ha olika ideal beroende på vilket stånd de tillhörde. Svagheten är

⁵² Stadin 1993, s. 181–182.

⁵³ Stadin 1995, s. 61.

⁵⁴ Stadin 1995, s. 62.

⁵⁵ Stadin 1995, s. 66.

dock att Stadin drar sina slutsatser mer på tänkta sociala förutsättningar för kvinnor av olika stånd än på källmaterial som imperativt förmedlar den ”insikt” hon redogör för. Det förutsätter att de materiella gränserna mellan stånden alltid de facto var statiska, vilket inte är alldeles självklart. Stadin ägnar också mycket tid åt att belysa handling, men inte så mycket tid åt att belysa karaktär och vilka positiva egenskaper som förväntades genomsyra kvinnor av respektive stånd. Denna överbetoning av dygdehandlingar gör att personen och dess egenskaper försvinner.

Att en kvinna endast skulle definieras efter sitt kön och inte efter sitt stånd ter sig ganska främmande för undertecknad. Istället tar denna artikel utgångspunkt i att skillnader finns i de dygdeförväntningar som omgärdar kvinnor också beroende på det stånd de tillhör. Det är inte artikelns syfte att söka identifiera alla ideal för kvinnor av samtliga stånd, utan fokus kommer att läggas vid de ideal som omgärdade de allra högst stående kvinnorna vid 1600-talets början. Det källmaterial som artikeln utgår från har god potential att kunna illustrera dessa ideal.

2.6. Källkritik

Predikanten kunde alltså fritt välja ”livesanektoder” från det huvudområde som han önskade betona i likpredikningen. Här kan man naturligtvis tänka sig att det var mer angeläget att betona familjelivet för hustrur, kyrkolivet för präster och samhällslivet för regenter. Moore skriver:

A person's life was thus subjected to an examination that revealed only what was searched for and knowingly bypassed what was not deemed appropriate by the biographer's own standards.⁵⁶

Här ser vi därför att likpredikans idealisering av den avlidne i mångt och mycket vilade på en närmast platonisk idévärld. Den avlidne var ett förkroppsligande av ett ideal denne kanske inte hade varit i verkliga livet. Men det är inte de olika livesanekdoternas historicitet som är det intressanta för denna artikel. Det intressanta är att dessa anekdoter har använts historiskt för att förmedla en idealbild för människor att efterlikna.

⁵⁶ Moore 2006, s. 43.

Ett sådant resonemang medför att den avlidna inte är mer än ett namn som genom sin likpredikan representerar ett historiskt ideal för en viss grupp människor, och således blir det inte så intressant huruvida den avlidna hade upplevt alla anekdoter eller inte. Det intressanta är alltså att människor uppmanades att se till den ideala personen bakom den avlidne. Det är den ni skall vara! Likpredikan speglar således samhällets uppfattning av individen och den avlidne speglar en idealbild av den funktion denne hade i samhället.⁵⁷ I sitt verk *Outline of a theory of practice* förtydligar Pierre Bourdieu ett sådant samspel:

Since the history of the individual is never anything other than a specification of the collective history of his group or class, each individual system of dispositions may be seen as a structural variant of all the other group or class habitus, expressing the difference between trajectories and positions inside or outside the class.⁵⁸

Likpredikningar kan alltså säga oss någonting om de ideal som omger det specifika ståndet (eller samhällsgruppen) och de specifika livsrollerna den avlidne hade samt ingick i genom det sätt predikanten belyser den avlidnes positiva egenskaper på.

Denna ofta fiktiva skildring menar Hans Helander var en naturlig del av rikenas uppkomst kring 1500-talet. Inte minst kungarna kontrakterade lärda män i syfte att återupptäcka såväl kungarnas som rikets ärorika men förlorade förflutna.⁵⁹ Det sätt varpå nationen kopplades till myten speglade det sätt varpå kungarna ville framställa sina nationer på för utomstående. Olof Rudbeck försökte genom systematiska övertolkningar presentera Sverige inte bara som det förlorade Atlantis, utan han förvanskade också Codex Argenteus (Silverbibeln) i syfte att framställa Gamla Uppsala som den egentliga platsen för Jerusalems tempel som Jesus besökte vid 12 års ålder.⁶⁰ Likpredikningarna är nu kanske inte alltid så uppfinningsrika som Olof Rudbeck däremot illustrerar skildringarna i desamma de ideal som omgärdade de olika stånden.

⁵⁷ Moore 2006, s. 44.

⁵⁸ Bourdieu 1977, s. 86.

⁵⁹ Helander 2009, s. 51.

⁶⁰ Jfr King 2006, s. 171–172.

Vad predikanten med andra ord gör är att han speglar en identitet som skall levas upp till av alla i samma stånd. Den gudfruktige i respektive stånd vet därför att denne är gudfruktig när han eller hon kan positivt identifiera sig med den av predikanten skapade identiteten, vilket får till stånd att likpredikan ytterst har en samhällsbevarande funktion. Predikantens utmaning låg i förhållandet mellan att också framställa den avlidne som en tillräckligt speciell individ och att använda denne endast som en spegel av idealindivid. Bergner beskriver detta fenomen som ”normskapande och normuppehållande”.⁶¹ Den kritik som kom att riktas mot likpredikningar kom också att riktas mot dessas hyperboler och alltid positiva omdöme om den avlidne, och man sticker nog inte ut hakan allt för långt om man påstår att kritiken egentligen var riktad mot den idealindivid som predikanten sökte framställa snarare än mot den avlidne i sig eller den exegetiska utläggningen.⁶²

3. Några utgångspunkter

Denna studie avgränsas till att undersöka furstinnor och drottningar från tidigt 1600-tal, dels därför att det är just kring det sekelskiftet som likpredikningarna började bli allt mer populära och spridas, och dels också därför att furstinnorna och drottningarnas frekventa förekomst inom likpredikolitteraturen kan tänkas ge oss ett svar på idealen kring desamma, ideal som vi i dagsläget vet väldigt litet om. Syftet är således att se vilket ideal som förkroppsligas i likpredikningar över furstinnor respektive över drottningar och detta inte över tid utan under ett visst historiskt nedslag. Till underlag för undersökningen ligger sammanlagt fyra likpredikningar hämtade från Palm-skiöldska samlingen på Carolina Rediviva, Uppsala universitetsbibliotek.

De furstinnor som ingår i undersökningen är till att börja med *Maria Elisabet* (1596–1618) som år 1612 vigdes med sin kusin hertig Johan (1589–1618), son till kung Johan III och Gunilla Bielke. Den andra furstinnan är *Elisabet av Braunschweig-Lüneburg* (1553–1618) som gifte sig 1582 med greve Erik Brahe (1552–1614), son till Per Brahe och Beata Gustavsdotter Stenbock. Drottningarna är *Katarina Stenbock* (1535–1621)

⁶¹ Bergner 1997, s. 120.

⁶² Moore 2006, s. 85.

– dotter till riksrådet Gustav Olsson Stenbock, gift med kung Gustav Vasa (1496–1560) och sedermera änkedrottning i 61 år – samt drottning *Kristina av Holstein-Gottorp* (1573–1625), mor till den ovan nämnda Maria Elisabet och 1592 gift med kung Karl IX (1550–1611). Den principiella skillnaden mellan dessa kvinnor är att två av dem hade varit gifta med regerande kungar, medan två inte hade det. Skiljelinjen går således inte mellan dessa kvinnors bakgrund och stånd, utan i det faktum hur deras liv kom att gestalta sig. Med andra ord så var alla fyra kvinnor potentiella kungliga gemåler, men livets gång resulterade i att två av dem blev det medan de två andra inte blev det. Den här skillnaden behöver inte nödvändigtvis komma att återspeglas i de egenskaper som lyfts fram för dem som blev drottningar respektive dem som blev furstinnor, men däremot motiverar den en jämförelse dem emellan.

För att undersökningen skall uppnå sitt syfte ställs följande frågor till källmaterialet:

1. Vilka huvudområden (familjeliv, kyrka o.s.v.) betonas för furstinnor respektive drottningar i valet av livsanekdoter och vilken roll spelar deras bakgrund i valet av dessa?
2. Vilka ”gudfruktiga” karaktärsdrag framhävs för furstinnor respektive drottningar?
3. Vilka förebilder beskrivs furstinnorna respektive drottningarna leva upp till?

Genom att ställa dessa frågor till underlagstexten är tanken att vi skall få en lite tydligare bild av de ideal som omgärdade kvinnor av det högsta ståndet samt hur dessa skulle manifesteras.

4. Undersökning

Analysen börjar med en redogörelse för det de undersökta predikningarna har gemensamt (4.2. och 4.3.). De avsnitt som följer (4.4. och 4.5.) fördjupar sig i de specifika presentationerna av de fyra kvinnorna. Stavningen av namn kommer att hålla sig troget källtexten.

4.1. De högborna

Ett återkommande drag i de undersökta likpredikningarna är att en stark betoning ägnas de avlidnas och de närvarandes härkomst. Såväl i likpredikningarna över furstinnorna som i de över drottningarna namnger predikanterna de närvarande vid namn samt deras ädla härkomst. Vid likpredikan över furstinnan Maria Elizabeth som hölls den 18 januari år 1619 poängterar predikanten Biugg att såväl ”stormechtige och allernådigeste Drottning Christina” som den ”höghborne Furste/ Nådige herre till Sudermanland” är närvarande.⁶³ Vid likpredikan över furstinnan Elizabeth från den 3 oktober 1619 är hennes ”ädle wälborne och ähradygderike” barn ”frw Beatae-Margaretæ boren Greffwedotter till Wisingzburg” och ”h. Göstaff Stenbock [...] Sweriges Rijkes Rådz/ och lagmans” närvarande.⁶⁴ En lika ädel skara återfinns vid likpredikningarna över drottningarna. Vid drottning Christinas likpredikan från 12 mars 1621 är ingen mindre än ”Then Stormechtigeste höghborne furste och herre/ her Gustaff Adolph/ Sweriges/ Göthes och Wendes Konung/ Storfurste til Finland/ hertigh til Estland och Karelen/ herre utöffwer Ingermanland/ etc” närvarande.⁶⁵ Vid likpredikan över den avlidna drottningen Catharina från 28 mars 1622 är bland annat den avlidna drottningens syster den ”Edla och welborna frw/ Nådigha Greffwinna Cecilia” närvarande.⁶⁶

Predikanten börjar alltid med att adressera de närvarande med dessa ärebetygande titlar och ofta beskrivs det hur den ädla sammankomsten direkt hade ombesörjt att den avlidna skulle begravas med en utomordentlig likpredikan. Så nämns exempelvis att den avlidna furstinnan Elizabeths barn: ”icke hafwa spart någon omkostnadt [...] effter ett Greffweligit Ståndz wärdigheet” utan till och med ”fljttigt anhallit och ombidit” predikanten Sylvestrus Joh. Phrygius om ”någre reesor” i efterforskande syfte som senare skulle fungera som underlag för deras moders predikan.⁶⁷ Denna bekostade resa ledde till att predikanten i detalj kunde redogöra för den ursprungligen tyskfödda furstinnans ädla härkomst. Med vackra ord beskriver predikanten hur ”Greffwe Erich” hade fallit för furstinnans ”liufflige Conversation och

⁶³ Biugg 1619, pag. Ar.

⁶⁴ Phrygius 1620, pag. Av.

⁶⁵ Paulinus Gothus 1621, pag. AIIr.

⁶⁶ Rudbeckius 1622, pag. Av.

⁶⁷ Rudbeckius 1622, pag.):IIr. -):(IIv.

omgänge”, men också hur hennes herr fader var en viss hertig Otto som i enlighet med ”högepersoners” sed försäkrat sig om av ingen mindre än Sveriges rikets konung att hans högborna dotter skulle bli väl omhändertagen.⁶⁸ Det var så självklart enligt predikanten att furstinnan Elizabeth var högborn att greve Erik till och med kunde få kung Johan III att ställa upp bakom hans ”nobla intention” att gifta sig med furstinnan Elizabeth.⁶⁹ Alla dessa detaljer syftade till att belysa och styrka legitimiteten i furstinnans högbornhet. Predikanten fungerade således som den verbala legitimeraren av den avlidnas status, medan den ädla sammankomsten är den tysta legitimeringen av densamma. De avlidna betecknades således vara:

Then högborna och saliga furstinnan och frw/ frw Maria Elizabeth [...] boren furstinna och KonungaDotter⁷⁰

F. Elizabeth Boren Furstinnes Till Braunswijk och Lüneburgh/ Greffinna till Wisingzburg⁷¹

Then stormechtigeste höghborne furstinnes och frues/ f. Christines/ Sweriges/ Göthes/ Wendes [...] fordom Drottningz: Så och Boren hertighinnes til sleszwich/ holsten⁷²

Then högborna Frw och Förstinna frw Catharina etc. Sweriges/ Göthes och Wendes etc. Drottning.⁷³

Men varför var det så viktigt att efter kvinnornas död betona att de var högborna? Det kan tyckas att svaret på detta är självklart, de skulle legitimeras den kvarlevande familjens status. Men likpredikningarna tycks inte begränsa sig vid en sådan beskrivning. Hade de gjort detta så hade predikanten inte behövt säga mycket mer än så, utan hade kunnat stanna vid redogörelsen för de avlidnas härkomst och höga börd. Vid åtskilliga tillfällen i likpredikningarna motiveras desamma med att vara ”til en ewärdeligh ihugkom-

⁶⁸ Rudbeckius 1622, s. 29–30.

⁶⁹ Rudbeckius 1622, s. 30.

⁷⁰ Biugg 1619, pag. A.

⁷¹ Phrygius 1620, pag. Br.

⁷² Paulinus Gothus 1621, pag. Ar.

⁷³ Rudbeckius 1622, pag. Ar.

melse: och oss alle [...] til helsosame lärdomar och underwijsningar⁷⁴ och att de avlidnas liv är ”till en dygdespegel och efftersyn”.⁷⁵ Således påminner predikanten Biugg efter att ha önskat det förnäma sällskapet ”nåd och frijdh av Gudi” och i synnerhet den ”Stormechtige och allernådigeste Drottning” samt den ”höghborne Furste/ Nådige herre” om att redan makedoniern Philip, Alexander den stores far, uppmanade sin kammarsven att vid dörren ropa: ”Memento te hominem esse. Thet är/ Konungen komme sigh ihug att han een Menniskia ähr.”⁷⁶ Meningen med detta uttal var enligt Biugg att Philip:

wille låta upwäckia sigh för kalzens suårheet/ Kötzens säkerheet och sin Dödeligheet skuld til att theste warligare leffua och Försichtigere regera.⁷⁷

Därefter poänterar Biugg att ”wij alle som i thenna Werlden leffua/ äre Befalningzmen” och menar därmed att alla levande har som huvuduppgift att påminna varandra om dödens närhet och därmed uppmuntra varandra till att ”gudfruchtigen leffua”.⁷⁸ Att furstinnan Maria Elizabeth skulle fylla denna roll av att vara en ”kammarsven” inte bara för folket i stort utan i synnerhet för de högre stånden framkommer tydligt i predikantens återkommande uppmaning till de församlade högheterna att minnas hennes bortgång som en påminnelse om de högre ståndens dödlighet.⁷⁹

I detta läge blir det också viktigt för predikanten att lyfta fram att furstinnan var ”höghboren”. Anledningarna är flera. Genom att peka på att furstinnan är högboren utmålar Biugg för oss de förutsättningar som omgärdar furstinnors tänkta roll som ”Befalningzmen”. Hon är inte vilken ”befalningzman” som helst, utan genom att vara högboren så var hon en ”kammarsven” likt Philips kammarsven och detta i kontrast mot att ”endast” vara en ”Befalningzman” för lekfolket som ”vem som helst” kunde vara. Furstinnans liv och död var nu efter hennes bortgång en påminnelse och ett exempel om de ideal som omgärdade samhällets grädda ”then qwarleffda Konungzliga Familien”. Detta bevisar Biugg genom att peka på att

⁷⁴ Phrygius 1620, s. 1.

⁷⁵ Phrygius 1620, s. 16.

⁷⁶ Biugg 1619, pag. Ar.

⁷⁷ Biugg 1619, pag. Ar.

⁷⁸ Biugg 1619, pag. Av.

⁷⁹ Biugg 1619, pag. Ar.

den ”Allerkärasta/hogborna [...] Landzfurstinnes Dödeliga affall/ oss fast til hiertat gå/ och oss en dagelig påminnelse wara/ att och wij Dödeliga ärom”.⁸⁰

En viktig funktion de närvarande högborna fyller är således att bekräfta att den avlidna faktiskt var högbornen. Detta leder i sin tur till att de ideal som framkommer i likpredikan kommer att kopplas till en viss ståndsperson och således till ett visst stånd. Högheternas närvaro bekräftar således vem den avlidna var, medan det eulogiska minnet av den avlidna speglar vilka de levande bör vara. Johannes Rudbeckius påminner således om att den avlidna drottningen Christinas liv ”skal medh retto wara oss een orsaak och upweckelse [...] till någhot helsosamt måghe upweckte warda.”⁸¹ Hågkomsten av den högbornt avlidna skulle således ”förläna them församblade” högheterna ett exempel på ”gudfruchtighet” som i förlängningen om det tillämpades på det egna livet skulle innebära att de församlade skulle bli folket ”till hugnadt och glädie”.⁸²

4.2. ”Gudfruchtigheten”

Hur kommer det sig då att en så stor betoning läggs vid furstinnornas och drottningarnas härkomst om de endast skulle fungera som gudfruktiga dygdespeglar för den ädla församlade skaran? Kunde inte även den fattiga bondmoran vara en gudfruktig ”dygdespegel” för de högborna?

Den andliga gudsfruktan var någonting som förväntades av alla. Men gudsfruktan kan också ha en praktisk del som manifesterar sig i yttre kännetecken. Den praktiska delen kontrasteras med det handlande som följer de olika snaror som:

lägges för oss i Rijkedommar/ i fattigdommar/ j maat och dryck/ j sömn och wako/ jord och gerningar [...] hans [djävulens] snaror liggia uthi alt thet wij misbruka/ och icke rettelligen nyttia til Gudz namns ähro/ och wår nästa til godo.⁸³

⁸⁰ Biugg 1619, pag. Ar.

⁸¹ Rudbeckius 1622, pag. AIIIr.

⁸² Biugg 1619, pag. AIIv.

⁸³ Biugg 1619, pag. AIIIr.–AIIIv.

Predikanterna skiljer alltså mellan olika svårigheter som en människa kan ställas för här i livet. Hon kan frestas såväl då hon har ett överflöd av rikedomar, näring och vila som då hon lider brist på detsamma.

Djävulen weet til pricka/ hwadh han til war och en i synnerheet bruka skal. Och til thet en menniskia mest inclinerat eller bögd är/ igenom thet fånger han henne/ så framt hon icke thesteflitigare sigh befäller Gudhi/ och skyr syndenna.⁸⁴

En av de faktorer som avgör vilken typ av frestelser man utsätts för har alltså att göra med vem man är, och således speglar tacklingen av dessa synder de ideala egenskaper som omgärdar den allmänna tanken på de egenskaper man bör besitta i ett specifikt stånd. Genom att furstinnorna och drottningarna var högborna så tillhörde de alltså ett specifikt stånd, ett högre sådant. Deras frestelser ansågs således vara av en särskild art som inte manifesterade sig i fattigdom och träldom utan snarare i det ovannämnda överflödet av materiellt gods. De eftertraktade karaktärsdragen hade således att göra med hur de för de högborna ”avsedda synderna” skulle tacklas. Således var de egenskaper bondmoran uttryckte visserligen ”gudfruchtiga”, men hennes gudfruktighet tog sig ett annat uttryck eftersom hon var född med helt andra förutsättningar. Predikanternas betoning av furstinnorna och drottningarna som högborna blir därför inte endast ett uttryck av ärevördnad och en bekräftelse av deras status, utan det var också i likpredikningarna ett uttryck för de specifika egenskaper som utgjorde deras stånds manifestation av gudsfruktan.

Det som låg i vägen för den sanna gudsfruktan för de högborna var ingen mindre än den tidigare nämnde djävulen och dennes ”förstånd” att fresta människan utefter hennes förutsättningar. Tanken här är att var och ens förutsättningar för ett gudaktigt leverne också kan vara samma förutsättningar som leder till dennes fall. Således var människan angripen på ”tweggehanda måtto nemliga andeligen och lekamligen”.⁸⁵ Det som kunde få den fattiga bondmoran på fall var därför hennes fattigdom, hunger och annat som kunde leda till en begäran om att åtnjuta någonting mer än hon hade och kanske rent av att med svartsjuka åstunda den högborna drottningens

⁸⁴ Biugg 1619, pag. AIVv.

⁸⁵ Biugg 1619, pag. AIVr.

eller furstinnans leverne. Detta kunde i värsta fall ta sig uttryck i brottsliga handlingar. Omvänt så skulle ett tappert uthärdande i den misär hon levde i vara ett yttre bevis för hennes gudfruktighet samtidigt som det skulle förläna henne en himmelsk belöning.

På samma sätt poängteras det att de högborna drottningarnas och furstinnornas förutsättningar närmast var ett kall som skulle accepteras och brukas väl om dessa kvinnor skulle bevisa sig vara gudfruktiga och saliga. Likpredikningarnas syfte tycks därför i grunden ha varit att bevara ett *status quo*, det vill säga bekräfta och styrka den samhällsbärande ideologin. Denna bevarades då genom att använda de avlidna som föremål för att beskriva hur saligheten nås genom att uppfylla ett specifikt kall. För kungligheterna låg frestelserna dock inte – likt i den fattiga bondmorans fall – i brist på mat, dryck, kläder och ära. Deras frestelser bottnade istället i det faktum att de hade det bra ställt, vilket i sin tur kunde leda till en ogudaktighet om den högborna var girig och snarare spenderade sina tillgångar på sig själv och sin egen nytta än på sin mindre välbärgade nästa. I likpredikan över drottning Catharina poängterar Johannes Rudbeckius detta:

haffuer ock Gudh welsignat någhra med hws och heem/ medh Rijkedomar och förmögenheet/ så haffua the icke slaghit sit hierta ther til: uthan brukat thet til Gudz ähra och sin nestes befordring.⁸⁶

Uppmaningen tycks vara särskilt aktuell vid två tillfällen, nämligen vid sjukdom och i dödsögonblicket. Farorna som sjukdomen inbjuder till är att spendera alla sina tillgångar på sig själv, sitt eget tillfrisknande och ett sådant handlande var enligt predikanterna ingenting mindre än ”bedrägerij”.⁸⁷

Sjukdomen var således ett tillfälle för furstinnan att bevisa att hon inte lät sig distraheras av sina tillgångar och att hon trots sin situation kunde nedprioritera sina egna till följd av sjukdomen uppstådda behov. Om sjukdomen kunde fresta till själviskhet var dödsögonblicket en än större fiende för drottningen och furstinnan. Döden skiljer inte mellan:

⁸⁶ Rudbeckius 1622, pag. Bv.

⁸⁷ Paulinus Gothus 1621, pag. Bv.

Konunglig högheet/ fursteligh pracht/ Kropsens stoorheet och starckheet/
ens wigheet oc skönheet/ eller nogons Djupsinniga förstånd/ uthan alla haf-
fua enahanda ingång till Lijffuet/ och lijka uthgång.⁸⁸

Den skillnad döden dock gör är att den frestar människan, som predikan-
terna uttrycker det, på ”trenne måtto”. Den första frestelsen är *preaconcepta*
imacuritas i vilken vi enligt predikanten menar att vår tid inte är kommen
och att vi ännu inte har hunnit nyttja världen på det sätt vi skulle kunna.
Den andra, *amicorum jactura*, definieras som frestelsen av att behöva skiljas
från sin förnäma familj och sina trogna vänner. Den tredje *opum & hono-*
rum amissio, är:

Werldennes herligheet/ Rijkedommar och wellust mista wij icke gärna. Ty
döden är them bitter som not haffua säger Syrach. 41. cap. jaa thet qwäl
mångom icke lijtet/ at the itt armt träbygge eller een Steenhoop skola låta
effter sigh.⁸⁹

Med andra ord menar predikanterna att om den vanlige ofrälse har svårt att
efterlämna en ”Steenhoop” efter sig, hur mycket svårare är det då inte för
dem som i kraft av att vara högboren har så mycket mer skäl till att inte vilja
efterlämna sina rikedomar, sin förnäma släkt och sina palats? Förutsättning-
arna anses alltså inte vara någonting som gynnar de högborna utan tvärtom,
deras förutsättningar är så mycket svårare att tackla, men de avlidna kvin-
nornas salighet och därmed uppfyllnad av sina uppdrag ifrågasätts aldrig,
utan bekräftas snarare av predikanten, då likpredikan som genre är eulogisk
och har till syfte att vara uppbyggande.

Likpredikningarna uttrycker således att den höga bördan var ett avstamp
för de dygder som skulle känneteckna den högborna furstinnan eller drott-
ningen. Den höga bördan skiljs därför inte från dygden, som är ett uttryck
för gudfruktigheten, utan är intimt förknippad med densamma. Att vara av
hög börd betydde att man skulle vara dygdig på ett visst sätt. I likpredikan
över drottning Catharina ges en indikation på vad insikten om sin dödlighet
skulle leda till rent praktiskt, nämligen:

rett bruka thetta lekamligha lijffuet: icke såsom the ogudachtighe göra/
hwilkes anslagh och upsät står beskriuffuit j wijshetenes book thet 2.cap.

⁸⁸ Biugg 1619, pag. DIIIv.

⁸⁹ Biugg 1619, pag. DIIv.

hwilke medhan the wäl see theas lijfztjdh är så mechta kort/ slå the sigh på frässerij och dryckenskap/ på horerij och lösachtigheet/ på öffuerwäld och orett/ fölia theas eghen lust och begärelse effter menandes sigh således kunna haffua itt luftigt leffuerne här på iordenne/ och göra sigh itt nampn ther igenom.⁹⁰

Predikanten tecknar här ett antal antikaraktäristika som kännetecknar den ogudaktige och alltså inte är några önskade karaktärsdrag för den högborna. Det faktum att de avlidna kvinnorna har var sin likpredikan pekar på att dessa antikaraktäristika inte var någonting som var applicerbart på dem. Men gudfruktigheten tar sig inte endast uttryck i avsaknaden av vissa negativa egenskaper, utan borde framförallt betonas i de positiva karaktäristika som lyfts fram för de avlidna. Det är i de beskrivningarna som vi finner en tydligare förteckning av hur en furstinna eller drottning bör vara, och inte enbart hur de inte bör vara. Likväl lägger man märke till att kontrasteringen med de ogudaktiga här saknar en klar representant i form av en antiidealisk arketyp. I likpredikan saknar den ogudaktige namn och ansikte, den ogudaktige är ”enbart” ett antiideal, vars existens begränsas till idévärlden. Det samma kan man inte säga om de idealiska arketyper som är ämnade att efterliknas av de högborna. I likpredikningarna över furstinnorna möter vi flera sådana och predikanterna är inte sena med att dra paralleller mellan dessa förkroppsligade idealmänniskor och furstinnorna.

4.3. Dygdespeglar

I diskussionen kring vilken funktion de avlidna kvinnornas högborenhet hade, så framkom det i furstinnan Maria Elizabeths likpredikan att denna möjliggjorde för henne att vara en ”Befalningzman”, och därmed jämfördes hon med Filips kammarsven och den funktion han hade. Något som är återkommande i likpredikningarna över furstinnorna är att de ständigt speglar någon annans handlingar och goda leverne. I furstinnan Maria Elizabeths fall så begränsas inte jämförelserna med kung Filips ”kammarsven”, utan även mer nobla och bibliska föregångare lyfts fram. Patriarken Job beskrivs liksom Maria Elizabeth ha varit av hög börd, men när han drabbades av Guds prövningar som frantog honom såväl hans hem, barn och boskap som övriga rikedomar, så bevisade han sig förkroppsliga den goda egenska-

⁹⁰ Rudbeckius 1622, pag. BIIIr.

pen att vara tålmodig och vänta på Herrens förlossning istället för att åtrå det liv i lyx som hade fråntagits honom. Han greps med andra ord, trots sin situation, inte av:

affwund illwylie/ wrede bitterhet/ föracht emoot Gudh och hans h.ord [...] oloflig bränna otidig ånger tancker och lust/ obarmhertigheet/ okärlighet/ orenligheet/ bedrägerij/ lögnachtigheet.⁹¹

Här beskrivs furstinnan att i likhet med Job inte låtit sig distraheras av sjukdom och slutligen sin annalkande dödsstund:

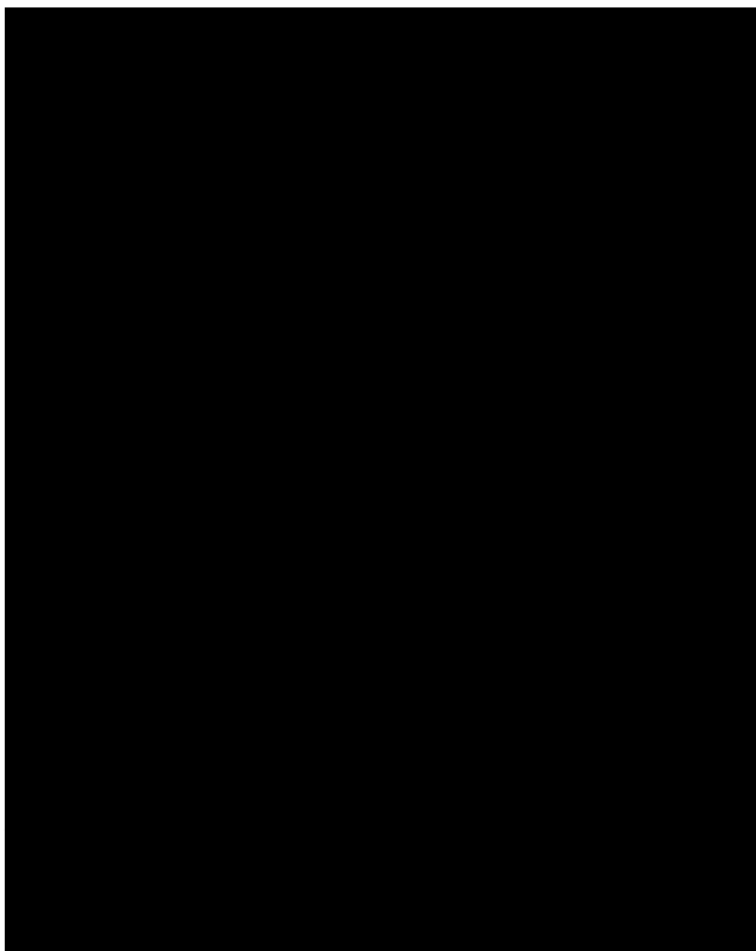
Ty ingen av oss är okunnogt/ att h.s. Nde: haffuer warit en flitig Korsbärrinno j nogra åhr/ och undertijden häfftigt nogh (doch effter Gudz gudomliga wylie och försyn) medh Swagheet Kempat. Men h.N. haffuer igenom Gudz krafft/ uthi thenna swåra Kamp gudeligen siig fogat/ [...] thet hoos mångom dock gemenligen til otåligheet pläger benägit wara/ lijkwil haffuer h.N. sigh sielff altijd tröstat/ och aff Gudz Ord sig trösta låtit.⁹²

Furstinnan Maria Elizabeths ”kamp” här är inget mindre än kampen mot de begär som ansågs fresta rika människor vid deras bortgång. Men furstinnan visade istället likt Job tålmod, förtröstan och en återhållsamhet från de negativa egenskaperna som ansågs komma som konsekvenser av materiellt välstånd. Furstinnan hade inte blivit av med det hon ägde, men hennes sjukdom försatte henne i en situation som enligt predikanten liknade Jobs i det att båda kunde frestas av tanken på vad de hade att förlora. Genom att visa prov på samma tålmod i sina svårigheter lyckades furstinnan enligt predikanten att efterlikna Jobs exempel och det var det som gjorde henne gudfruktig.⁹³ Det poängterades dock av predikanten Biugg att detta inte var en enkel uppgift för furstinnan, utan han jämför vid flertalet tillfällen uppgiften med en strid och den avlidna med en soldat. Genom detta tycks hon också ha erövat en manlig dygd, nämligen tapperheten. Likt en tapper soldat som inte besväras av tanken på vad denne kan förlora utan endast vad

⁹¹ Biugg 1619, pag. AIVr.

⁹² Biugg 1619, pag. DVv.

⁹³ Det bör noteras att furstinnan i källmaterialet får manliga förebilder och inte kvinnliga. Detta är intressant och tyder på att de karaktärdrag som förväntades av en kvinna inte var lika bundna vid kön som vid stånd. Huruvida förhållandet kunde vara det omvända det vill sägas att en man kunde få en kvinnlig förebild är dock inte en fråga som är möjlig att besvara utifrån det givna källmaterialet.

G. DORÉ

JUDITH VISAR HOLOFERNES' HUVUD

FROELÉN & CO:NY.

Judith visar Holofernes huvud. Genom att infiltrera fiendeläget och dekapitera den härförare som hotade staden Betulia, kom Judith att sätta fienden på flykt. Bild av Gustave Doré ur Illustrerad familjebibel, Stockholm 1895.

denne kan vinna så hade furstinnan Maria Elizabeth enligt predikanten Biugg i synnerhet efter sin make hertig Johan av Östergötlands bortgång bevisat tapperheten i det att hon:

föga åstundat Werldennes ostadiga glädie mera/ uthan önskat och sigh/ blif-
fua aff herranom förlossat. hwarföre the förromtalte beswäär som Döden al-
les wäres yttersta fiende plågar bitter göra/ nembliga hans otijdigheet/ Misz-
gynnernas triumph/ åtskilnaden ifrå Konungliga Slecht/ och goda wenner/
herligheters och lägligheeters låtelse/ etc. haffua lijtet eller intet hos h.f.N.
uthrettat.⁹⁴

I likpredikan över Maria Elizabeth betonas alltså furstinnans tapperhet, återhållsamhet och tålmodighet som eftersträvansvärda egenskaper. Hon brukade sina egendomar väl genom att vara återhållsam, och detta var att inte missbruka dem. Hon var tapper i striden mot de för furstinnan specifika frestelserna och hon inväntade tålmodigt döden utan att bejaka de rikedomar hon lämnade efter sig. I allt detta beskrevs hon ”lyda hans [Jobs] goda daghars hasteliga affgång”.⁹⁵

Paralleldragningarna mellan furstinnorna och de ideala arketyperna tar sig ännu tydligare uttryck i likpredikan över furstinnan Elizabeth. Predikanten Phrygius tar ett tydligt avstamp i en biblisk gestalt vid namn Judith vars leverne och dygder skall ha återspeglats eller efterliknats fullkomligt av den avlidna furstinnan Elizabeth. Phrygius går så långt i paralleldragningen att han jämför de båda punkt för punkt. Judith själv blev en hjältinna efter att hon hade visat tapperhet mot Holofernes, belägraren av hennes stad Betulia. När Holofernes hade skurit av inte minst vattenförsörjningen till Betulia befann sig folket på ruinens brant och hade sänat givit sig i fiendens händer, om det inte varit för Judith. Hon befriade sitt folk och tillrättavisade det knotande prästerskapet genom att infiltrera fiendeläget och dekapitera Holofernes. Detta hjältemod tycks vid en första anblick som en underlig utgångspunkt för en likpredikan över en furstinna som förmodligen inte ens hade dekapiterat en kyckling i hela sitt liv. Phrygius menar dock att Judiths tapperhet bottnade redan i hennes förutsättningar som hon hade uppfyllt så exemplariskt och ”gudfruchtigt”. Det är i dessa förutsättningar som Phrygius finner likheterna mellan Judith och den avlidna furstinnan. Elizabeth

⁹⁴ Biugg 1619, pag. DVIr.

⁹⁵ Biugg 1619, pag. DVIr.

hade inte dekapiterat fältherrar men hon hade likt Judith redan fostrat samma egenskaper som i Judiths fall kom att utmytna i ett hjältedåd. Furstinnan Elizabeth blev således en spegel av Judiths egenskaper minus hjältedådet. Judiths positiva egenskaper som furstinnan hade lyckats följa skulle tjäna de närvarande ”til en ewärdeligh ihugkommelse och oss alle[...]til helsosame lärdomar och underwijsningar”.⁹⁶ Utgångsläget var därför tydligt. Furstinnan hade lyckats efterlikna Judith i alla hennes positiva egenskaper och dessa egenskaper gjorde henne till en värdig och gudfruktig furstinna. Vilka var då likheterna?

Phrygius menar att det fanns fem principiella likheter mellan Judiths och furstinnan Elizabeths förutsättningar. Dessa var: 1) deras höga börd 2) deras andliga fostran 3) en inre och yttre skönhet 4) att båda var förmögna änkor 5) deras lärdom. Sådana förutsättningar är inte föremål för beundran om de används för ett syndaktigt leverne:

Thenne Judith hade wäl (effter hon ung och farsk war) goodh orsaak/ sedan Gwdh gjorde en åtskilnaat emellan henne och hennes herre/ giffwa sigh i Manswäld igen: lijkwäl haffwe hon welat/ sin affsompnade man till ähra/ leffwa uthan ächtenskap i alla sina lijfz dagar.⁹⁷

I detta fall tolkas friheten från ”manswäld” som någonting positivt. Det kan tyckas märkligt att predikanten framhäver ett ideal som reformationen tog avstånd ifrån som någonting positivt. Detta frivilliga val att avsäga sig någonting som man annars har rätt till är någonting som således idealiseras i furstinnans fall. Hon är på grund av sina tillgångar inte lika avhängig av en man för sitt uppehälle som en kvinna av ett lägre stånd kanske var. Således fungerade furstinnans frivilliga förblivande i änkeståndet som en indikation på att hon inte fäste sig vid det timliga. Rikedomarna som hon var förmögen med kunde dock också vara föremål för fall:

Thenna Judith hade godh lägenheet/ sedhan honn till en sådan härligheet uphögd war/ och henne så myckin dyrbar tygh aff rooffwet i Gull och silffwer/ kläder och ädlesteenar/ som *Holofernes* ått hade/ leffwererade bleffwe; låtet upbyggia nogre Slott/ osedwanlighe bygningar/ och merkelige Palatz: Men hon lätt sigh nöya medh the gårdar och wåningar/ som hennes framfarne huuszherre ärrfft och uppsatt hade/ låtandes allenast upfärdiga offwan

⁹⁶ Phrygius 1620, pag. B1r.

⁹⁷ Phrygius 1620, s. 13.

uthi sitt huusz en besynnerligh änkiobuur/ hwar uthi hon/ med sina pijgor
dreff allaa dagar en höfligh huusztrucht/ medh andre nödtorfflige öppningar/
effter sitt stånd och huuszgåld.⁹⁸

Här lyfts således återhållsamheten och belåtenheten fram. Judith var nöjd med det hon hade och hon missbrukade inte sina förutsättningar för de synder de kunde inbjuda till. Judith blev således den ideala arketypen för alla kvinnor med liknande förutsättningar:

Alltså haffwer Gwdi waret behageligt/ att hon medh sin heligheet och
Gwdfruchtigheet/ skulle in till werldennes ändalycht/ bliffwa upstält/ icke
allanast för Jungfruers och Frugers/ hustrurs och Matrones/ uthan särdeels
för ensörande Änkiers ägon/ till en dygdespegel och efftersyn.⁹⁹

Som en sådan idealisk arketyp för en högboren, vacker och rik änka var alltså Judith den som i första hand uppmanades till efterliknelse i likpredikan. Furstinnan Elizabeth hamnade således lite i bakgrund av den ursprungliga arketypen, hon blev ”gudfruktig” endast i den mån hon lyckades efterlikna den ursprungliga dygdespegeln Judith. Eftersom den eulogiska karaktären av likpredikan inte tillåter någonting annat än en skildring av ett lyckat liv blir detta också det Phrygius poängterar. Furstinnan beskrivs konstant varande såsom Judith såväl till sitt ursprung som till sina övriga förutsättningar:

Såsom Iudith hade sin upprinnelse aff en högbördigh slächt [...] alltså hade
thenne Greffinna och furstinna/ f. Elizabeth, sitt uthsprungh aff een för-
nämligh Förstligh Stämma [...] Såsom Iudith wardt/ aff sine Gudfruchtige
och wårdande föräldrar/ hålden uthi sin upväxt så fljttigt till Gudz ordz rät-
ta förstånd [...] Äwen så äret ock gånget medh thenne wår Salige f. och g.
Ty hwilen iblandh them som henne haffwa kändt [...] är så orättwijs/ att
han will förneeka henne/ ett samma sådant [...] Såsom Iudith icke allanast
war tiil anseendet täckeligh och wälbehageligh; uthan ock beprydd medh en
snäll wältaligheet: Alltså haffwer intet feelas uthi these bepryddningar/ hoos
thenne wår Salige f. och g.¹⁰⁰

Det intressanta här är därför att furstinna blir gudfruktig inte endast när hon lyckas förvalta sina förutsättningar väl, utan hon blir gudfruktig när

⁹⁸ Phrygius 1620, s. 14.

⁹⁹ Phrygius 1620, s. 15–16.

¹⁰⁰ Phrygius 1620, s. 27.

hon lyckas förvalta sina förutsättningar som någon annan har gjort det, i detta fall Judith. Den positiva responsen för furstinnans förutsättningar som Judith representerade låg i att:

Judith icke förhölt sina rikedomar inne hoos sigh/ sina egna arffwingar till fördeel: Uthan uthdeelte också mycket både rörligit och orörligit godz/ qweckt och dödt/ iblandsins mans slächt/ på thet effter hennes dödh/ icke någon wijlöffthighet slechternar emellan upwäxa skulle.¹⁰¹

Judith gav heller inte prov på själviskhet och undvek inte att hjälpa de mer nödställda: ”Thenna Judith war icke för hård/ och obarmhertigh emoot sitt Legefolk/ och lijffegne Trälar” utan hon bröt mot den seden och satte därför ett exempel genom:

att sin sin tienstepijga Abram, som stodh bij medh henne i farlighheeten/ uthi the Assyriske lägret/ så bewågen/ att hon eemoot gemene landzens bruk/ gjorde henne frij/ försörjandes hennes rikeliga medh hederlighe Boogiffter.¹⁰²

Judith sätter således standarden som furstinnor skulle efterfölja och detta är precis också det som furstinnan Elizabeth beskrivs ha gjort genom att vara ”såsom Judith”:

Såsom Iudith icke haffwer/ i sins mans lijffztijdh/ någre rikdedomar understucket och upbrucket: en heller i sin Änkiedom något onytteliga förslämat: Sammaledes haffwer ock thenne vår S.F. och G. icke sijna ägodelar medh onyttigt präål/ och hemligh gestabudh förspilt/ sina rikedomar medh öffwerflödige och nyuppfundne klädesedher/ eller skalkachtige tienares besoldning/ förwaringh sina qwarleffde håffwor/ och ährligh ingäldh.¹⁰³

De första positiva egenskaperna i furstinnan Elizabeths likpredikan är således att hon har varit givmild och återhållsam, det vill säga inte förspilt sina egendomar på olämpligheter. Likhetererna slutar inte där utan det var inte bara ett rätt bruk av egendom som prisades utan också rätt bruk av tid:

Såsom Iudith altijdh wistades i sin Cammar/ uthi sin änkiokläder medh fasantande och böner/ hoos sina pijgor: J lika mätta haffwer thenne vår S.F. och G. icke antingen legat i fönstret/ eller älskat fåfängt spazerande [...] uthan

¹⁰¹ Phrygius 1620, s. 14.

¹⁰² Phrygius 1620, s. 14–15.

¹⁰³ Phrygius 1620, s. 31–32.

bleffwet stilla i sin frustigii/ uthi sin änkiodrächt/ brukandes thär wisse bö-
nestunder/ och ährlige öppningar.¹⁰⁴

Den tredje positiva egenskapen var därför att furstinnan skulle vara flitig och inte lat. En fjärde positiv egenskap är tålmodet ”Såsom Iudith uthi sin eensamheet uptogh medh tolemodh sin beskedde deel: Altså gjorde ock thenna wår S.G. uthi sin sorgeliga öffergiffwelse”.¹⁰⁵ Den femte positiva egenskapen som lyfts fram för furstinnor i denna predikan är barmhärtighet som bevisas genom att de ”tvättar the heligas fötter” vilket Phrygius själv tolkar som att vara:

liberalisk och dandes emoot fromt folck: doch serdeeles är hon förplichtat nödtorffteliga försöria/ icke allenast sitt eget husfolck/ uthaa ick ihugkomma til thet bästa/ medh boogiffter och annat gått/ sin och sin mans nödstälte slächt/ och them som haffwa bewist henne/ och hennes man en långligh ti-
enst/ och troget biståndh/ effter sin inkomst oc näringz lägenheet.¹⁰⁶

Genom dessa fem positiva egenskaper – givmildhet, återhållsamhet, flitighet, tålmod och ödmjukhet – menar predikanten Phrygius att furstinnan Elizabeth bortdrev ”then förbannade högfärden aff hiertat och orden/ aff åthäffwor och klädedrächt” och ”såsom foglen bliffwer känd aff sin flycht och gång/ fiädrar och sångh/ klädeseedh och gång” så kunde man känna igen ”Personen och ståndet” i furstinnan Elizabeth.¹⁰⁷ Men det gällde för furstinnan Elizabeth att vara såsom någon, nämligen Judith, och märkligt nog uppmanas de församlade visserligen att ihågkomma furstinnan, men den som ytterst skulle efterliknas var dygdespegeln Judith:

hwilken effter thenna företalde Iudiths leedeståndh förer ett sådant heligt och gudfruchtigt leffwerne/ medh görande och låtande/ till henne/ haffwer Gudh j himmelen/ och menniskior här på Jordenne en synnerligh wälbehag-
ligheet.¹⁰⁸

Detta var vad furstinnan Elizabeth enligt predikanten hade gjort och därför ansågs hon ha uppfyllt sitt kall här i livet.

¹⁰⁴ Phrygius 1620, s. 32.

¹⁰⁵ Phrygius 1620, s. 32.

¹⁰⁶ Phrygius 1620, s. 23.

¹⁰⁷ Phrygius 1620, s. 20.

¹⁰⁸ Phrygius 1620, s. 23.

Såväl likpredikan över furstinnan Maria Elizabeth som den över furstinnan Elizabeth betonar alltså återhållsamheten samt tålmodigheten som eftersträvansvärda dygder och dessa är således de positiva egenskaper som bör känneteckna furstinnor. Tapperheten var någonting som särskilt betonades i Maria Elizabeths likpredikan, utan att för den skull negeras av det som lyftes fram i Elizabeths likpredikan. Den senares likpredikan betonade dock givmildheten, flitigheten samt barmhärtigheten som andra viktiga dygder eller egenskaper för en furstinna.

4.4. Dygden förkroppsligas

Någonting som var återkommande i likpredikningarna över furstinnorna var att dessa efterliknade vissa ideala arketyper. Såväl Job som Judith var de för furstinnorna eftertraktade dygdens referensramar vilka de förhöll sig till. Furstinnans positiva egenskaper var positiva för att de kunde relateras till en arketypisk föregångare. Således skiljdes inte furstinnornas ”gudfruktighet” från den gudfruktighet som dessa arketyper gav uttryck för. Predikanten tenderade ganska tydligt att basera furstinnornas eulogier på egenskaper som hade tydliga paralleller med dessa arketyper. Det var det som lyftes fram och det var det som var önskvärt. Eftersom detta var en så central del av likpredikningarna över furstinnorna, vilka tillsammans med drottningarna hade ett tydligt avstamp för sin typ av gudfruktighet i betoningen av högborenheten, ter det sig förvånande att jämförelsen med ideala arketyper helt och hållet faller bort i likpredikningarna över drottningarna.

I likpredikan över drottning Catharina är detta tydligt då predikanten Johannes Rudbeckius efter de ovan nämnda bekräftelserna av den avlidnas förutsättningar, det vill säga hennes högborenhet, visserligen tar sin utgångspunkt i en bibeltext, men inte från någon ideal arketyper. Rudbeckius betonar snarare passagen som drottning Catharinas självegna insikt, nämligen att:

Wij äre fremlingar och uthlenningar för Gudh/ som alle våre Fädher [...] Wij haffue här ingen waarchtigh stadh/ uthan sökiom then tilkommande.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Rudbeckius 1622, pag. Br. (egentligen Cr.).

Drottning Catharinas högborna förutsättningar beskrivs således inte ha stigit henne åt huvudet, utan hon som kunde tänkas frestas av sitt välstånd kom istället med ett uttryck som Johannes Rudbeckius omvandlar till en insikt och ett drottningens visdomsord om vilken inställning människan bör ha i detta livet. Rudbeckius tolkar drottningen fritt, men oavsett om hans tolkning av drottningen är korrekt eller inte så speglar den det sätt Rudbeckius vill framställa drottningen på. Hon är en insiktsfull person som trots den lyx hon lever i har förstått det som få andra har. Dessa andra uppmanas nu genom drottningens insikt till detta:

Thet samma skole wij ock göra/ wij skolom intet slå vår hugh på thenna werldena/ samka så mong land och städher under oss/ så mång gorz och gårdar/ så mång hws och åkrar/ så myckit guld och silffuer: såsom wij skulle bliffua här boendes: uthan när wij haffue klädhe och födho/ så skole wij låta oss nöya. wil Gudh giffua oss meer genom vårt kall och Embete/ genom möyeligheit arbete och flijt/ ther intet fwelt eller bedrägherij är medh/ må wij ock thet medh tacksamheet uptagha Gudhi til ähro/ thet gemena besta/ oss sielffuom och vår neta til godo. Så lærer oss Syrach. j thet 20.c. War til fridz ehwadh tu haffuer litet eller myckit. Och Paulus j then 1. Epist. til Timoth. j thet 6. Wara gudheligh och låta siigh nöya är winning nogh. Ty wij haffue intet fördt in j werldena: Therföre är thet klart at wij icke heller kunne föra någhot här uth: uthan tå wij haffue klädhe och födho så låtom oss ther medh nöya.¹¹⁰

Predikanten uppmanar de närvarande således att efterlikna drottningen istället för att framställa att drottningen har efterliknat någon annan. Rudbeckius framhäver också att drottningens förtjänster var desto mer värda beröm då hon inte bara var utsatt för sin högborenhets frestelser, utan också därtill hela tiden var störd av yttre oroligheter och bekymmer som hon så exemplariskt klart ändå kom att övervinna:

När h.m.t.är kommin til thet höghloffligha Echtenskaps ståndet medh höghberömelih i åminnelse K. Göstaff/ fordom vårt kära fädherneslandz fadher och Regent. Så haffuer h.m.t. haftt monga missgynnare som then ähran h.m.t. icke gerna undthadhe. Hwilket när någhon förniimmer/ plåghar thet ock wäl agga en och gå enom til hiertat.¹¹¹

¹¹⁰ Rudbeckius 1622, pag. Bv. (egentligen Cv.).

¹¹¹ Rudbeckius 1622, pag. DIIIv.

Här utmålas en ny situation. De positiva egenskaper som drottning Catharina kom att manifesteras aktualiserades i en specifik situation. Likt Judith i likpredikan över furstinnan Elizabeth var instinktivt medveten om hur hon borde handla i sin situation, så visste drottning Catharina hur hon skulle handla i sin utan att se tillbaka på fromma föregångare. Hennes situation utmålas som unik, drottningen visas inte tillbörlig respekt, men hon lönar inte ont för ont utan uthärdar tålmodigt belackarnas respektlöshet även sedan ”Gudh kallaat hennes Saligha Herra höghloffligh. K. Göstaff henne ifrån. Hwilket icke ringa: uthan een sstoort hiertans sorgh och bedröffuelse warit haffuer”.¹¹² De första egenskaperna som framhävs för drottning Catharina är således hennes ödmjukhet, tålmodighet och att hon i detta var en initiativtagerska. Hennes ödmjukhet och tålmodighet har fått ett praktiskt exempel, nämligen ett uthärdande av den respektlöshet som belackarna visar mot det högsta kallet man kan ha som kvinna i riket – drottningens. Detta är icke att förringa eftersom tanken var att den typ av frestelser man utsattes för relaterade till det kall och därmed stånd man hade i livet. Drottningens ödmjukhet och tålmodighet ansågs därför så mycket mer berömvärd eftersom hon innehade den till äran högsta kvinnliga positionen i riket. Den specifika förolämpningen och respektlösheten ansågs således vara så mycket tyngre för henne att bära än för någon av ”lägre stånd” som inte har så mycket status att förlora. Drottningen tacklade dock sin situation exemplariskt och visade sig vara värdig sitt stånd och sitt kall genom en ödmjukhet som översteg den respektlöshet hon fick leva med.¹¹³ Predikanten går vidare med att beskriva hur drottning Catharina har ”sijn Christeligha troo och stadigha hopp til Gudh låtit see och lysa medh godha gerningar” som kom att förläna henne beskrivningen ”hela rikets moder”. Bland dessa goda gärningar utmärks ”skencker och förähringar til Kyrkior och Gudz hws” och mer specifikt till Rudbeckius egen kyrka ”vår Domkyrckia i Westerås [...] medh nödhthorfftiga perseler effter lögenheten gerna beneckt och ihugkommit.”¹¹⁴

Det som är intressant att lägga märke till i detta är att drottningens gärningar blir mer handgripliga. Likt det konkreta exempel hennes ödmjukhet fick får också hennes givmildhet ett konkret exempel. Detta blir då en skill-

¹¹² Rudbeckius 1622, pag. DIIIv.

¹¹³ Rudbeckius 1622, pag. DIIIv.

¹¹⁴ Rudbeckius 1622, pag. DIVr.

nad gentemot likpredikningarna över furstinnorna där de goda gärningarna och egenskaperna beskrevs utan specifika exempel, utan endast relaterades till de ideala arketypernas gärningar. Här beskrivs givmildheten inte endast i ord, utan får också uttryck i en konkret handling. Denna handling kommer i sin tur inte att riktas mot idévärlden utan mot en mottagare av drottningens givmildhet i detta fall Rudbeckius själv och dennes kyrka. Denna givmildhet visade drottningen även mot alla ”fattigha som til h.mt. om någhon hielp och unsetting lijtt haffua” och ”medh skonsamheet emot sina undersåtare” har hon tagit fasta på att de ”haffua kunnat warra behålne”. Även här får den fattige undersåten ett ansikte i ”presteskaper huilka hm.t endeels medh bättre wedherlagh och andra läghenheter haffuer förseedt”.¹¹⁵ Den fjärde positiva egenskapen var således givmildheten som till skillnad från exempelvis likpredikan över furstinnan Elizabeth konkretiseras med ett tydligt exempel.

En sista framträdande egenskap är drottningens barmhärtighet som tog sig uttryck i att hon beskrevs som en ”modher uthan barn/ then som mong fadherlös och modherlös barn/ Klädt/ födt och upfödt haffuer/ hwilke thet uthan twiffuel en godh tijdh saknade warda.”¹¹⁶ Hur drottningen brukade sina egendomar tar därför upp stort utrymme i Johannes Rudbeckius framställning av Gustav Vasas gemål. Men detta var ingenting hon gjorde av tvång som en tjänare som tvingas att lämna allmosor av sin herre. Nej drottningens storhet och exempel låg i detta att hon självmant valde att bruka sina egendomar till ”landzens besta” därför blir det också viktigt för predikanten att påminna den församlade skaran att det är de egenskaperna och det initiativ hon själv tog som en drottning blir ihågkommen för. När Johannes Rudbeckius är i färd med att avsluta sin likpredikan över drottning Catharina är han därför ivrig att påminna om:

at här nw icke bärs uth aff thetta hwset någhon gemeen person/ någhon tienare eller tienarinna/ som wäl mænghe nu i 60. åår här uthborne äre: Uthan här bärs uth bådhe maatmodher och husbonde tillijka/ ia hela landzens modher/ thetta loffligha Konungarikets höghloffligha förstinna och Drottning.¹¹⁷

¹¹⁵ Rudbeckius 1622, pag. DIVr.

¹¹⁶ Rudbeckius 1622, pag. DIVv.

¹¹⁷ Rudbeckius 1622, pag. DIVv.

Drottningens omsorg och barmhärtighet var inte heller den begränsad till idévärlden, utan fick konkreta exempel i form av att föräldralösa barn hade klätts och närts av drottningen och därför kom hon också att kallas för ”hela landzens modher”.¹¹⁸

Den tidigare uppmärksammade skillnaden av de ideala arketypernas bortfall i likpredikningarna över drottningarna går igen i likpredikan över drottning Christina. Precis som i drottning Catharinas likpredikan väljer predikanten Paulinus Gothus att inte utgå från en arketyper som drottningen fullkomligen skall ha efterliknat och därmed visat sig vara ”gudfruchtig”, utan predikanten utgår från en bibelpassage, ”Then Retferdighe förgås/ och ingen är som lägger thet på hiertat/ helighe Män warda bortrychte/ och ingen achtet ther uppå.”¹¹⁹ Frågan vilka dessa rättfärdiga och heliga män är ställs aldrig av predikanten, utan han går direkt över till en ”adplication” på den avlidna drottningen och fäster således läsarens uppmärksamhet direkt på den avsmnade högheten. Detta är väldigt intressant då det inte bara är en tydlig kontrast till likpredikningarna över furstinnorna utan också en acceleration vad gäller eulogier. Drottningen blir inte bara någon som lyckats efterlikna en helig person i sitt leverne, hon är rent ut en helig person i sig själv. Den inledande passagen sägs därför ”mz godhe Skäal och orygge- ligh Sanning retzlighen accomoderas/ til h.s m:s/ fordom vår Allernådigste Drotningz/ högborne person/ sampt Christelighe leffwerne och affskedh ifrå thenna werldenne.”¹²⁰

Predikanten nöjer sig inte med att beskriva drottningen som en rättfärdig och helig människa utan han fortsätter att bekänna att hon var:

til så högt wälde och myndighet aff Gudhi upsadt/ at. hm:t icke hadhe någhon höghre öffwer sigh här i weldenne/ at respectera: Altså är och hm.t uthi andeligh måtto/ beprydd medh then högstprijslighe retferdighetz ähretiten/.¹²¹

Drottningen hade således ingen över sig att respektera och därför inte heller någon att efterlikna. Det var hon som skulle efterliknas på alla plan, till och med det andliga. Drottningen beskrevs nästan som en religiös ledare som ”icke latidt sigh beweka/ genom Menniskelige anslagh och spitzfundighe-

¹¹⁸ Rudbeckius 1622, pag. DIVv.

¹¹⁹ Paulinus Gothus 1621, pag. Cr.

¹²⁰ Paulinus Gothus 1621, pag. JIIr.

¹²¹ Paulinus Gothus 1621, pag. JIIr.–JIIv.

ter/ ifrå Gudz Ordz sanna kundskap/".¹²² Denna rättrogenhet konkretiserar likt likpredikan över drottning Catharina materialiserade de goda egenskaperna med ett tydligt exempel. Detta gör predikanten Paulinus Gothus genom att redogöra för en anekdot från drottningens liv som skall ha utspelat sig den 14 juli 1614 på det kungliga palatset Nyköpings slott. Där berättar predikanten att han var bjuden till en tillställning med förnämliga personer av alla dess slag. Paulinus Gothus upptäckte dock ganska snart att en av drottningens tjänare "medh Calviniske irringar war i sitt samwet beswäradt"¹²³ varpå han försökte omvända denna kalvinist genom en lång och slitsam argumentering mot "then secten".¹²⁴ När den lutherske "biskopen Gothus" till slut insåg att han inte kunde övertala kalvinisten skedde en märklig sak, drottningen ingrep nämligen:

Tå gjorde h.m. aff Gudhellighit nijt/ itt ganska märckelighit bijstånd/ underwijsandes honom i många stycker/ och ther han undertijdhen stålte sigh motspennigh/ sade h.m.t medh these ord til honom: Jagh mener/ m.m. tu äst galen/ at tu icke wilt rätta tigh efter Gudz Ord/ och icke kanst besinna/ at Christus är sanfärdigh i sina lyffte/ och mechtigh til at göra hwadh han loffwadt haffwer/ Oansedt tijn eller någhor människiors hiärna thet icke kan förstå eller begriipa. På sidhstonne gaff han wunnidt/ och bekände sigh noghsampt wara öffwertygadt omm rätta meningen/ i förb.te trosarticklar/ loffwadhe theslikes medh hand oc mun/ sigh wilia här efter blifwa stadigt widh then underwijsning/ som han therutinnan tå hadhe hört och förnummedt.¹²⁵

Här beskrivs alltså drottningen till och med besitta religiös makt, hon är den som sätter standarden. Biskopen försöker övertyga kalvinisten om den lutherska läran, men denne blir inte övertygad förrän drottningen med kraft och makt utträttar det som den officielle andlige ledaren inte kunde göra. Denne kunde argumentera men det var slutligen drottningen som genom sin auktoritet fick kalvinisten på fall. Drottningens andliga auktoritet betonas flera gånger och ofta uppträder hon som en mystiker som står i direkt förbindelse med Gud. På dödsbädden sägs det att hon "hörde en röst" som

¹²² Paulinus Gothus 1621, pag. JIv.

¹²³ Paulinus Gothus 1621, pag. JIIr.

¹²⁴ Paulinus Gothus 1621, pag. JIIr.

¹²⁵ Paulinus Gothus 1621, pag. JIIIv.–JIVr.

förutspådde hennes död. Men eftersom drottningen var så from och van vid det övernaturliga så ”förskräcktes” hon inte av rösten.

Drottning Christina beskrevs också vara givmild under hela sitt leverne och predikanten är inte sen med att konkretisera denna givmildhet med inte bara specifika exempel på när, var och hur drottningen hade efterskänkt sina tillgångar utan också genom att i vissa fall beskriva hur mycket hon hade bortgivit. Drottningen konkretiserade således på ett helt annat sätt tanken på hur de högborna drottningarnas egendom borde brukas på ett gudfruktigt sätt. Hon sägs med stor omkostnad ha hållit:

icke allenast kyrkior och scholer widh macht/ och tildelt thes lärepersonom theras tilbörighe stipendia och underhåld: Utan jämwäl them i många måtto förbättradt/ och med ansenlighe konunzlighe förähringer benådedt.¹²⁶

Hon sägs ha bekostad spridningen av luthersk litteratur, skänkt ”Domkyrki-an och Academien i Ubsala/ sampt Domkyrckian och Cathedrals Gymnasium i Strengnäs/ 20000 daler”¹²⁷ och därtill också låtit uppföra en mäktigt predikstol i Strängnäs och skänkt dit ”en stor klocka widh 26. Skeppund”. Dessutom hade hon uppfört ”tempel uthi mariefrihd”¹²⁸ och restaurerat mångahanda kyrkor. Givmildheten konkretiseras således med flertalet exempel likt hennes fromhet i exemplet ovan. Drottningen beskrivs också ha varit barmhärtig och hon kallas likt drottning Catharina för ”hela Landzens och alle ständers trohiertighe modher och amma” för sin ”modherligh[a] åhåga om alla hospitaler/ oc the arme förlammadhe personers/”.¹²⁹ Hon var barmhärtig mot de fattiga och sjuka genom att ofta efterskänka spannmål till dessa, mot den faderlöse och änkan genom att visa nåd för ”fattighe prästeänckior”¹³⁰ och ge dessa gåvor i form av hus och gårdar. Till och med predikanten själv, även om långt ifrån fattig, medger att han hade erhållit ”tvenne gårdar uthi eldzund” av drottningen.¹³¹

Drottningens omtänksamhet mot andra fick henne inte att vara lika omtänksam om sig själv. Detta sågs dock som en positiv egenskap och drott-

¹²⁶ Paulinus Gothus 1621, pag. JIVr.

¹²⁷ Paulinus Gothus 1621, pag. JIVr.

¹²⁸ Paulinus Gothus 1621, pag. JIVr.

¹²⁹ Paulinus Gothus 1621, pag. JIVv.

¹³⁰ Paulinus Gothus 1621, pag. Rr.

¹³¹ Paulinus Gothus 1621, pag. Rv.

ning Christina sägs ha haft lite till övers för ”onyttighe pracht och pråål”¹³², vilket konkretiseras med att hon vid sin sjukdom lät bygga en simpel träkista utan ”Guld och Silffwer” som hon sedan också ofta ”pröffwadt” och låt stå ute i sin sängkammare för att bli ”påmint at menniskian icke haffwer här någhon warachtigh stadh”.¹³³ Som om hennes livsgärningar inte gott och väl var nog bevis på att drottningen stod fri från det materiella, poängterade predikanten att hon klarade av den fara som dödens frestelser innebär, i synnerhet för en förmögen person. Hon hade inga som helst problem med att efterlämna det jordiska och hennes återhållsamhet och enkelhet konkretiserades i det att hon på samma dag i sin dödsstund lyckades utdela stora tillgångar till hospital och alla sina ”hofftienare/ så högre som läghre/ sin tilbörlichghe Penningelhön”.¹³⁴

Alla dessa övertydliga exempel tjänade således att konkretisera drottning Christinas positiva egenskaper: fromhet, givmildhet, barmhärtighet och enkelhet. Det var tydliga och praktiska exempel på vad dessa positiva egenskaper innebar och således så satte predikanten Paulinus Gothus en standard att efterleva för dem som skulle och ville vara lika gudfruktiga som drottning Christina. Dessa skulle då manifesteras sin gudfruktighet genom att utträta liknande verk. Drottning Christina förkroppsligade således dygden och innebörden av densamma och tillsammans med drottning Catharinas likpredikan ligger skillnaden från furstinnornas likpredikningar just däri att drottningarna har konkretiserande exempel på sina positiva egenskaper och är ”egna” på så sätt att de inte jämförs med någon annans fromhet.

5. Sammanfattning

Denna artikel började med att diskutera det innehåll som likpredikningarna gav döden under en tid då döden var närvarande i människors liv på ett tydligare sätt än vad den är idag. Predikningar i sig var allt sedan medeltiden samhällets kanske största massmedium, men likpredikningarna skiljde sig från vanliga predikningar inte bara i att de spriddes även i tryckt form utan också på så sätt att de uteslutande var eulogiska till sin karaktär. Döden gavs

¹³² Paulinus Gothus 1621, pag. RIIv.

¹³³ Paulinus Gothus 1621, pag. RIIv.

¹³⁴ Paulinus Gothus 1621, pag. RIIv.

sålades ett innehåll genom att den döde blev ett föremål för ideal som förmedlades till de levande. Dessa ideal var inte slumpartat nedteknade utan den segdragna redigeringsprocessen tyder på att det låg mycket tankearbete bakom dem. De anekdoter och eulogier som förekommer i likpredikningarna bör inte nödvändigtvis ses som historiska fakta, däremot är de användbara i den mening att de förmedlar de ideal som ytterst är strukturbevarande. Artikelns syfte var därefter att söka de positiva egenskaper som omgärdar såväl furstinnor som drottningar i 1600-talets likpredikan för att på så sätt förtydliga vår bild av de ideal som omgärdade desamma under det angivna seklets början.

Undersökningen visade att det var viktigt för likpredikanterna att betona att de avlidna var högborna. En bärande anledning till detta är att det inte minst legitimerade avkommans ståndsanspråk, och en bekräftelse av de avlidna föräldrarnas status genom en likpredikan var ett av de sätt man kunde "legitimera" sitt släktträd på. Beskrivningen av de högborna visade sig dock också fungera som ett avstamp för vilka dygder eller positiva egenskaper som skulle komma att betonas för de avlidna. Genom att vara en högboren furstinna eller drottning låg det närmare till hands att frestas utefter de materiella tillgångar och den status man hade och man visade sig vara "gudfruktig" genom att inte bruka sina tillgångar till olämpligheter eller vara alltför fäst vid desamma.

De positiva egenskaperna som skulle känneteckna furstinnor och drottningar var mer eller mindre likartade. Såväl drottningen som furstinnan skulle vara återhållsam, givmild, barmhärtig och tålmodig. Likheter mellan drottningarna och furstinnorna slutade dock där.

Furstinnornas positiva egenskaper var en respons på tidigare dygdespegel (som Job och Judith) och furstinnan var "gudfruktig" för att hon hade lyckats efterlikna vissa avlidna idealiska arketyper. Likpredikningarna över drottningarna saknade dock hänvisningar tillbaka till ideala arketyper, och de positiva egenskaperna betonades istället genom konkreta exempel från drottningarnas liv. Likheter låg således i förutsättningarna och de önskade egenskaperna. Skillnaderna låg däremot i det faktum att drottningarna konkretiserade idévärlden medan furstinnorna "endast" efterliknade någon som hade gjort detta.

6. Slutsats och framåtblick

Bergner kom i sin undersökning fram till att likpredikningarna som sådana inte diskriminerar när det kommer till gudsfruktan. Alla skulle ha denna och manifesteras densamma till sina medmänniskor. Detta var idealet för såväl kvinnor som män. Den enda stora skillnaden som Bergner tyckte finna var att denna gudsfruktan tog sig olika uttryck för kvinnor respektive män. Stadin menade mer nyanserat att skillnader rimligtvis måste ha funnits mellan kvinnor av olika stånd. Vad denna undersökning gett en indikation på är att manifestationen av gudsfruktan inte bara skiljer sig kvinnor och män emellan, utan också kvinnor och kvinnor emellan, även inom samma stånd. Undersökningsmaterialet gav dessutom en stark indikation på att ståndet kunde gå före könet då en av furstinnorna utmålades ha efterlevt manliga arketypers exempel.

Furstinnors och drottningars gudsfruktan baserade sig i vissa eftersträvarvärda egenskaper eller dygder. Dessa skulle dock manifesteras sig på ett specifikt sätt beroende på det stånd man tillhörde. De högborna drottningarna och furstinnorna var således mer än bara kvinnor, de hade ett specifikt kall i detta livet och det var att uppfylla vissa ideal som i botten var strukturbevarande. Man bör således, för att återknyta till inledningen, med rätta fråga sig vilka dessa kvinnor var för att kunna svara på vilka de representerade. Drottningarna representerade således inte enbart ett allmänt kvinnligt ideal utan ett specifikt ideal för högborna furstinnor och blev således konkreta och ”heliga” symboler till skillnad från furstinnorna. Detta passar väl in med Helanders resonemang kring hur riken utnyttjade fiktiva symboler för att förmedla en önskad självtolkning.

Jag vill dock inte förringa skillnaderna mellan drottningarnas och furstinnornas framställningar. Kvinnorna hade i utgångsläget precis samma förutsättningar att bli drottningar. De hörde till rätt stånd med för kungligheterna önskade anor. Livets gång resulterade dock i att vissa av dem fick möjligheten att vara gifta med regenter. Detta var alltså till synes en minimal skillnad i underlaget för de likpredikningar som kom att skrivas för kvinnorna och ändå resulterade det i en markant skillnad på hur de avlidna kom att materialisera dygdeidealen. Furstinnornas positiva egenskaper om än mer eller mindre liknande de som drottningarna beskrevs med, bottnade inte i några konkreta exempel från deras liv. Furstinnan var återhållsam, givmild, barmhärtig och tålmodig endast i kraft av att vara ”såsom” någon.

Drottningarna i sin tur besatt dessa egenskaper genom att vara denna ”någon”. Därför vill jag argumentera för att drottningen således blev en slags *alter Judith*. Drottningen blev en idealisk arketyper med egna konkreta livsanekdoter och kunde därför lika gärna ha ersatt de arketyper som kom att användas i likpredikningarna över furstinnorna. 1600-talsdrottningarna i de undersökta likpredikningarna tenderar därför att med andra ord förkroppsliga den samtida idévärldens föreställningar om den högborna på ett sätt som påminner om de arketyper som används för att förkroppsliga samma idéer i predikningarna över furstinnorna och därför vore det spännande nu närmast att undersöka om drottningarna faktiskt får en sådan funktion som en *alter Judith* eller arketyper i senare likpredikningar över furstinnor.

Den tillfälliga omvärlden

Sverige, Norden och Europa i 1600-talets svenska tillfälleslitteratur

Charlotta Forss

1. Politik, kultur och geografi

På en hypotetisk promenad i det som utgör en människas tankemässiga liv skulle ett landskap breda ut sig som troligtvis både skulle likna och skilja sig från den faktiska värld vi befinner oss i. Som följd av människors varierande politiska och kulturella preferenser och känslomässiga förhållningssätt till sin omvärld antar det intellektuella landskapet¹ varierande former i tid och rum; ett välkänt exempel är hur Christoffer Columbus på sin första resa över Atlanten såg det område vi idag kallar Amerika som en del av kontinenten Asien. Denna studie tar ansats i idén att synligen geografiska begrepp kompliceras av politiska och kulturella sammanhang, och att dessa är viktiga att förstå när man studerar ett samhälles historia.²

Tre språkliga uttryck står i fokus här: *Sverige*, *Norden* och *Europa*. Idag är dessa tre begrepp nästintill obligatoriska element inom samhällsvetenskaplig forskning som rör vår del av världen och dess utveckling genom historien. Genom att begreppen fungerar som avgränsningar för studiers omfattning och som utgångspunkter som definierar förhållningssätt påverkas vår förståelse av historien av vad som läggs i begreppen. Samtidigt som användningen av uttryck som Sverige, Norden och Europa är ett naturligt resultat av da-

¹ Termen *intellektuell* kan förstås på en rad olika sätt. I uttrycket "det intellektuella landskapet" som används här syftar intellektuell till tankeverksamhet och subjektiva uppfattningar, snarare än till exempelvis tankeförmåga.

² Termen *kultur* kan vara något kontroversiell, här används begreppet som syftande på ett samhälles eller en grups medvetna och omedvetna abstrakta gemensamma nämnare, till exempel mycket generella värderingsgrunder.

gens samhällsordning är det alltså relevant att fråga sig vilka roller dessa begrepp haft i förfluten tid. Denna studie gör detta genom att titta på vilket innehåll som lagts i begreppen och hur de använts under det svenska sextonhundratalets sista årtionden.

Många tidsperioder och områden skulle vara intressanta för denna typ av studie, men Sverige under tidigmodern tid är ett givande exempel med komplexa politiska förhållanden och en litterär tradition fylld av referenser och kulturellt betingade utsmyckningar. Genom att analysera referenser i tillfälleslitteratur³, det vill säga hyllningsskrifter framställda till exempel med anledning av bröllop, begravningar eller militära segrar, skapas en förståelse för hur det bildade Sverige förstod sin omvärld ur geografiskt hänseende och vår kunskap om en tid av förändring och om historiska processer generellt fördjupas.

Även andra språkliga uttryck skulle kunna utgöra teman för en artikel som denna, men just Sverige, Norden och Europa utgör en trio av begrepp vars studium är speciellt givande för problematiseringen av omvärldsuppfattningar under Sveriges stormaktstid. Detta eftersom de tre begreppen innehåller olika mått av abstrakta idéer kombinerat med politiska och kulturella realiteter som på olika sätt utgjorde viktiga komponenter av stormaktstidens samhällsordning. Tidigare forskning med fokus på den tidigmoderna eran har delvis uppmärksammat vikten av att förstå det ramverk av referenser som människor verkade inom, men ett studium av den svenska tillfällesdiktningen erbjuder ett intressant bidrag. Tillfällesskrifterna utgör en relativt outforskad källtyp, och att titta närmare på den svenska kontexten är givande för att kontrastera med studier som baserats på material från Europas större länder.

Vidare har relaterad tidigare forskning i Sverige i stor utsträckning använt officiell dokumentation som huvudsakligt källmaterial. Denna studie fungerar här kompletterande genom att istället fokusera på den något mer inofficiellt använda tillfälleslitteraturen. Skrifterna i genren utgör en typ av

³ Det finns många och stundtals förvirrande beteckningar på den litterära genre som utgör källmaterialet i denna studie. Jag har valt att i huvudsak följa Per Ridderstads terminologi: *Tillfälleslitteratur* refererar till genren i sin helhet, liksom det närliggande begreppet *tillfällesdiktning* gör. Denna genre utgörs av *tillfällesskrifter* som i sig kan innehålla flertalet dikter och separata textavsnitt. De flesta tillfällesskrifter som jag behandlar är tryckta, så kallade *tillfällesttryck*. Ridderstad 1980, s. 26.

material som kan visa hur människor refererade till sin omvärld relativt sett privat och spontant, om än inte utan ett av normer och tradition influerat formspråk. Här görs också en åtskillnad mellan hur referensbegrepp användes i skrifter till kungligheter respektive skrifter till personer som inte tillhörde kungahuset, hädanefter benämnda *privatpersoner*.⁴ Detta tydliggör ytterligare tidens omvärldsuppfattningar i förhållande till politik.

Nära knuten till alla frågor om omvärldsbild i tidigmodern tid är frågan om nationalstatens framväxt och skapandet av nationella identiteter. Det är något vanskligt och i mina ögon ofta onödigt att uttala sig om hur människor i förfluten tid känt tillhörighet, men detta är samtidigt en fråga som ligger nära alla studier av omvärldsuppfattningar och den kräver därför viss behandling. Historikern Torbjörn Eng poängterar:

Den historiska processen, i det här fallet framväxten av den svenska konglomeratstaten, kan inte ha varit oberoende av hur människor föreställde sig den. Människors uppfattningar om politiska enheter gav också en ram för politisk handling.⁵

Politik, geografi och kultur blir i detta sammanhang företeelser med många gemensamma nämnare. Fokus här är förståelsen av geografiska begrepp som oundvikligen kompliceras av politiska och kulturella realiteter.

Denna studies syfte är alltså att fördjupa och nyansera kunskapen om geopolitiska och geokulturella aspekter av det bildade Sveriges omvärldsuppfattningar under slutet av 1600-talet. Studien genomförs genom en analys av referenser i svensk tillfälleslitteratur mellan åren 1680 och 1700 med fokus på begreppen Sverige, Norden och Europa. Referenserna i tillfällesdiktningen ger en nyanserad bild av hur människors uppfattningar om omvärlden såg ut vid denna tid genom att de visar på vilka begrepp och fenomen som man valde att använda och som därigenom fanns som delar av människors intellektuella landskap. Det empiriska materialet undersöks utifrån tre huvudfrågor: I vilken utsträckning användes begreppen Sverige, Norden samt Europa som referensbegrepp i tillfälleslitteraturen och hur såg

⁴ Termen *privatperson* används för att skilja mellan skrifter till medlemmar av kungahuset och skrifter till personer utan denna anknytning. Samtidigt är det värt att poängtera att dessa privatpersoner ofta hade officiella positioner i yrkeslivet som professorer, ämbetsmän eller liknande.

⁵ Eng 2001, s. 18.

detta ut i förhållande till andra referenser? Vilka betydelsemässiga innehåll lades i begreppen? Vilka funktioner hade begreppen i den aktuella litteraturen?

2. Teoretiskt ramverk

2.1. Geografiska begrepp i förfluten tid

Den svenske historikern Harald Gustafsson argumenterar i sitt verk *Gamla riken, nya stater* för att historien som följd av det intellektuella landskapets föränderlighet måste studeras ”framlänges”, det vill säga att man som forskare bör undvika att använda begreppsliga strukturer som idag synes självklara utan att kritiskt fråga sig om de hade samma form och innebörd för till exempel 200 eller 2000 år sedan.⁶ Gustafssons studie behandlar Kalmarunionens upplösning under första halvan av femtonhundratalet, men hans poäng om vikten av att vara medveten om en tids tankemässiga landskap är relevant i varje studie med ambitionen att uttala sig om förhållanden i historisk tid.

Utgångspunkten att ett begrepps innehåll och funktioner kan förändras lyfter dock frågan om vad det egentligen är som studeras när vi talar om geografiska begrepp. Med detta synsätt blir i viss mån studiet av de tre begreppen Sverige, Norden och Europa studiet av en mängd skilda aspekter av abstrakta idéer, men just detta faktum är också en styrka hos angreppssättet eftersom det i linje med Gustafssons argument att inte påtvinga historien dagens värderingar visar på en mångfacetterad omvärld i förfluten tid.

Det är intressant att fråga sig hur begrepp som Sverige, Norden och Europa har behandlats i tidigare forskning. En möjlig förståelse av begreppen är att de fungerade som *historiska regioner* i exempelvis forskning under tidigmodern tid. I artikeln ”The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to Nation-states” använder Uffe Østergård termen historisk region i betydelse av ”a transnational region signalling a common history for a group of nations and states.”⁷ Termen är användbar genom att den poängterar det viktiga historiska elementet i förståelsen av också geogra-

⁶ Gustafsson 2000, s. 27–31.

⁷ Østergård 1997, not s. 25.

fiska begrepp, det vill säga idén att beteckningar som rör ett geografiskt område har sitt ursprung i att det specifika området har uppfattats som på något sätt sammanhängande historiskt sett. Samtidigt inkluderar uttrycket historisk region inte nödvändigtvis att förståelsen av begrepp i sin tur kan ha förändrats med tiden, till exempel i vilka moment som lyfts fram som de gemensamma eller vilka ”nations and states” som ingått i den grupp som delat en historia.

Ett alternativ är att förstå begreppens funktion som sociala konstruktioner. I inledningskapitlet till antologin *The Cultural Construction of Norden*, som visserligen behandlar en senare tidsepok men som likväl har för vårt sammanhang relevanta poänger, skriver Øystein Sørensen och Bo Stråth att ”*Scandinavia/Norden* as a particular model of social organization was *constructed*. It was constructed in order to respond to and cope with specific political requirements.”⁸ Genom detta angreppssätt läggs tonvikt på hur begreppen användes för att gagna specifika intressen och situationer, men även på hur begreppen kunde fyllas med olika mening i olika sammanhang. Här fångar Sørensen och Stråth upp hur den roll och mening som ges specifika fenomen och begrepp kan förändras. De ser Norden som en enhet vars innehåll i mycket följt politiskt klimat.⁹

Samtidigt som detta perspektiv är givande finns det en risk att det kan leda forskaren att se historiska processer som planerade, vilket i sak blir motsatsförhållandet till Gustafssons idé om att studera historien framlänges. Genom detta resonemang tenderar Sørensen och Stråth att i praktiken argumentera för att Norden medvetet *givits* betydelse för att gagna uttalade politiska mål. Även om begrepp som Norden kan användas för politiska mål tror jag att man förlorar viktiga aspekter om detta ses som dess huvudsakliga roll. Istället gör denna studie ett försök att diskutera begreppen Sverige, Norden och Europa med förväntningen att de har roller i varje specifikt sammanhang, men att dessa roller inte behöver ha varit medvetna för författaren och mottagaren och inte behöver stämma överens med alla andra användningar av ett begrepp. Grundläggande blir då att de tre begreppen Sverige, Norden och Europa förstås som beteckningar för geografiska områden som *potentiellt* också kan associeras med kulturella och politiska sfärer.

⁸ Sørensen & Stråth 1997, s. 21.

⁹ Sørensen & Stråth 1997, s. 23.

När det gäller betydelsemässigt innehåll som associerats med begreppet Sverige bidrar historikern Torbjörn Eng i sin avhandling *Det svenska väldet* med givande insikter. Engs studie är intressant genom att den ifrågasätter en tidigare till största delen oproblematiserad förståelse av hur det svenska väldet uppfattades i förfluten tid. Eng argumenterar för att riket Sverige under tidigmodern tid sågs som en statsrättslig organisation, men också användes i en vidare rumslig bemärkelse och att tidigare forskning förbisett detta. Till exempel: i den tidigmoderna konglomeratstaten, det vill säga en stat som utgjordes av flera politiska enheter, lydde enligt Eng Sveriges tyska provinser under den svenska staten, samtidigt som de inte sågs som del av det svenska riket utan av det tysk-romerska kejsardömet, ett faktum som ofta har förbisetts av sentida forskare.¹⁰

Även själva begreppet Sverige kunde enligt Eng ges ett varierande innehåll och ibland syfta på hela det svenska väldet och ibland fungera snarare som en beteckning för endast de traditionella svenska landskapen.¹¹ Engs resultat är viktiga genom att de visar på behovet av att närmare undersöka hur begreppet Sverige förstods. En intressant skillnad mellan Engs arbete och den här studien är att Eng utgår från ett officiellt perspektiv och studerar hur eliten offentligt behandlade väldets struktur och hur detta med tiden förändrades, medan denna studie istället fokuserar på hur begreppen användes i en något mer inofficiell miljö. Medan Eng undersöker hur det svenska väldet strukturerades i en officiell nomenklatur ligger fokus istället här på vilka begrepp som användes spontant och vilket innehåll begreppen då gavs.

Redan under tidigmodern tid användes både Norden och Europa som analysenheter inom forskning och begreppen förekommer i litteratur från tidsperioden. Uttrycket Europa användes till exempel i den snabbt växande mängden kartografiska verk.¹² Relaterade uttryck användes också, ett exempel är Olaus Magnus *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, eller *Historia om de nordiska folken* från år 1555.¹³ Dessa exempel indikerar att begreppen vid denna tid haft någon form av innebörd och funktion även om vi inte här kan se fullt ut hur de användes eller förstods.

¹⁰ Eng 2001, s. 435.

¹¹ Eng 2001, s. 425–426.

¹² Hay 1957, s. 104.

¹³ Septentrionalis – e, här böjt i formen Septentrionalibus, användes tidigare för Norden. Tarkiainen 1997, s. 120.

Det finns ett samspel, dock inte nödvändigtvis konstant, mellan vilket betydelsemässigt innehåll som läggs i ett begrepp och hur detsamma används, det vill säga vilken funktion ett visst begrepp fyller i ett sammanhang. Till exempel kan begreppet *kungen* syfta på vår nuvarande kung Carl XVI Gustaf, men även på det kungliga ämbetet i sig. Vilket betydelsemässigt innehåll som ges begreppet kung är viktigt för vilken funktion uttrycket fyller i ett visst sammanhang, men funktionen är inte detsamma som innehållet.

2.2. Identitet och omvärldsbild

Ett begrepp som ofta implicit används som en faktor i vetenskapliga undersökningar, och som också stundtals studerats i egen rätt, är *identitet*. Detta begrepp kan dock rymma många nyanser av betydelse och i det finns onekligen utrymme för subjektiv tolkning som i sig påverkar en studies resultat. Användningen av närliggande begrepp såsom *omvärldsbild* och *referensram* kan också vara problematisk, speciellt om det inte är tydligt vad som läggs i begreppen och vad som lämnats därhän. En diskussion av några olika perspektiv på frågan visar vikten av tydliga definitioner och konkretiserar denna studies intentioner.

Den brittiske forskaren Anthony Smith är en av de många som uppehållit sig vid frågor rörande identitet och hans studie *The Ethnic Origin of Nations* som utkom år 1986 ställer sig kritisk mot tidigare konstruktivistisk forskning som fokuserat på nationer som främst moderna företeelser.¹⁴ I stället lyfter Smith fram de historiska komponenter som han menar legat till grund för dagens nationalstater. Smith är långt ifrån oemotsagd i denna omfattande debatt, men för denna studie är främst hans syn på identitet relevant.

The Ethnic Origin of Nations är en svepande beskrivning av dagens nationers historiska arv i djupt rotade etniska grupperingar och identitet är här en mycket central del av de etniska sammanslutningarna, så kallade *ethnie*, då det med Smiths synsätt är identifikationen med gruppen som skapar gruppen i sig. Smith definierar identitet som ett fenomen som ”relates

¹⁴ Tidigare nämnde Harald Gustafsson kan nämnas som en företrädare för det konstruktivistiska synsättet, Gustafsson 2000. Se även t.ex. Gellner 1983; Hobsbawm 1991.

mainly to a sense of community based on history and culture, rather than to any collectivity or to the concept of ideology".¹⁵ För Smith är alltså identitet självupplevd tillhörighet.

En något annorlunda utgångspunkt syns i *Europe: the Emergence of an Idea* där författaren Denys Hay följer uppkomsten av begreppet Europa från antiken till 1700-talet och gör en koppling framförallt till kristendomens roll under samma tidsperiod. Fokus ligger på den semantiska funktion som i texter givits begreppen Europa och "kristenheten" genom att han studerar begreppens "emotionella innehåll."¹⁶ *Europe: the Emergence of an Idea* är en studie av hur referensramar för tänkande och självbild har utvecklats i denna del av världen. Hay använder sällan begreppet identitet utan talar istället om föreställningsramar och om idéer. Det är viktigt att poängtera att dessa kategorier inte nödvändigtvis är synonyma med identitet. Till exempel, identitet i Smiths bemärkelse handlar om hela det kitt som utgör grunden för hur en människa uppfattar sig själv, medan Hay fokuserar på delar av denna grund.

Att Hay hävdar att begreppet Europa med tiden fått en värdeladdning som tidigare kristenheten hade *behöver* inte betyda att han menar att konceptet Europa kom att utgöra grunden för allt tänkande eller att en europeisk identitet uppstått. Om identitet förstås med Smiths utgångspunkt av en självupplevd känsla av samhörighet kan istället de omvärldsuppfattningar som Hay ämnar studera förstås som aspekter av identitet. Samtidigt är skillnaden mellan Hay och Smith i praktiken inte stor eftersom Hay gör generaliseringar utifrån de resultat han finner. Stundtals uttalar han sig om långt mer än idéer, och diskuterar snarare vad som här definierats som identitet i Smiths bemärkelse. I denna studie studeras aspekter av omvärldsuppfattning, som alltså tangerar frågan om identitet, men som inte nödvändigtvis behöver likställas med detta.

När det gäller identitetsfrågan i det tidigmoderna sammanhanget noterar Harald Gustafsson i en introduktion till antologin *Vid gränsen. Integration och identitet i det förnationella Norden* att under tidigmodern tid "språk, härkomst och kulturell placering i vissa lägen kunde tillmätas betydelse. De hade dock inte den genomgående, grundläggande och vidsträckt betydelse

¹⁵ A. Smith 1986, s. 14.

¹⁶ Hay 1957, s. 95.

de skulle komma att få med nationalismen.¹⁷ Det är således viktigt att inte rakt av applicera en modern förståelse av till exempel begreppet Sverige, eller identifikation med Sverige, på det tidigmoderna sammanhanget.

2.3. Hur kan referenser i tillfälleslitteraturen förstås?

I sin avhandling *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfällestryck till handelsmän före 1780* behandlar litteraturvetaren Janne Lindqvist Grinde tillfällesdiktning som genre i förhållande till det kulturella och politiska klimatet i Sverige under 1600- och 1700-talen. Han poängterar hur tillfällesdiktning användes av personer som önskade avancera inom sin profession och att skrifterna därigenom fick en politisk såväl som panegyrisk funktion.¹⁸

Per Ridderstad beskriver i en systematisk genomgång av samma genre att skrifterna under 1600-talet i allt högre grad började författas på svenska istället för på latin, vilket hade varit brukligt tidigare. De svenskspråkiga texterna behöll dock i stor utsträckning drag som var typiska för den latinska genren, till exempel användandet av antiken som referenspunkt.¹⁹ Innehållet i tillfällesskrifterna är ofta uttryckt i schabloner och detta skulle kunna utgöra ett problem för en studie som inte vill undersöka stelnade uttrycksätt utan levande uppfattningar. Å andra sidan skrevs dikterna för att läsas och lyssnas till, och vi kan utgå från att författarna till stor del strävade efter att få mottagarna att känna igen och instämma med innehållet. Användningen av schabloner behöver alltså inte nödvändigtvis vara problematisk. Lindqvist Grinde behandlar också innehållet i tillfällesskrifterna som representativt för den elit som tog del av diktningen.²⁰

De tidigmoderna hyllningsskrifterna är, som vi kommer att se, mycket influerade av antikens kulturyttringar. Hans Helander menar i monografin *Latinet som kulturbärande språk under den Nya Tiden* att idéer med rötter i antiken från att ha framstått som naturliga delar av människors omvärldsbilder så småningom blev ”ifrågasatta och antog mera karaktären av litterär

¹⁷ Gustafsson 2006, s. 15.

¹⁸ Lindqvist Grinde 2002, s. 22.

¹⁹ Ridderstad 1980, s. 30–31.

²⁰ Lindqvist Grinde 2002, s. 32–33.

utsmyckning.”²¹ Detta motsäger vid första anblick Lindqvist Grindes utgångspunkt att innehållet i tillfällesskrifterna från denna tid kan ses som representativt. Samtidigt är dock Helander noga med att påpeka att det finns en fara i att se uttrycken endast som bildspråk som inte grundar sig i synsätt som författare och mottagare kände igen och delade.²² I slutändan måste en bedömning göras i varje specifikt sammanhang och med en viss osäkerhetsfaktor bör vi kunna sluta oss till att de element som förekommer ofta i skrifterna var välkända och förhållandevis accepterade uttryck för idéer och förhållningssätt för mottagarna.

Källmaterialet bearbetas dels genom en genomgång av referenser i de studerade texterna och dels genom en mer ingående analys av hur de tre begreppen Sverige, Norden och Europa användes. Det första angreppssättet kvantifierar resultaten och skapar en överblick över referensernas frekvens och karaktär. Denna typ av metod är givande då den kan ge en tydlig indikation på förekomsten av vissa begrepp, men samtidigt är en oproblematiserad översättning från förekomsten av referenser till deras plats i människors omvärldsuppfattningar något drastisk och osäker. För att hantera detta problem är den kvalitativa analysen nödvändig genom att den också tar hänsyn till det sammanhang som begrepp förekommer i och mer på djupet undersöker användningen av de tre uttrycken.

De aspekter som jag söker i texterna är ofta latenta budskap, det vill säga att författarna oftast inte skrivit för att klargöra de ståndpunkter som jag letar efter utan att dessa måste uttolkas ur formuleringar och sammanhang. Hur kan man då läsa och tolka en text för att förstå vilka värderingar som döljer sig bakom ord och satser? Detta är en central fråga för alla studier som söker analysera texter, och det är tyvärr också en fråga som inte har något entydigt heltäckande svar. Först och främst beror detta på det faktum att vad som döljer sig i en människas inre tankevärld på många sätt är oåtkomligt för utomstående, och än mer så när tid och rum skiljer forskaren från de personer vars värderingar han eller hon undersöker.

För att motverka övertolkning av materialet följer jag principen att tolka en text utifrån allt befintligt material, det vill säga att välja den slutsats som framstår som mest trolig utifrån den sammantagna kunskap som finns om

²¹ Helander 2009, s. 23.

²² Helander 2009, s. 25.

omständigheterna som begreppet förekommer i. Utifrån en studie av källmaterialet kan jag till exempel uttala mig om att begreppet Europa inte användes som en referenspunkt på samma sätt som begreppet Norden gjorde, men detta leder inte nödvändigtvis till att jag kan säga att Europa inte överhuvudtaget existerade som meningsfullt begrepp i stormaktstidens Sverige.

Jag har i viss mån redan diskuterat hur och i vilken grad studiens resultat kan generaliseras, men det är också viktigt att definiera generaliseringsmöjligheterna i förhållande till de som omfattas av undersökningen. De relevanta aktörerna här är främst författarna av tillfällesskrifterna samt de som läste dem eller hörde dem läsas upp. Denna grupp utgör endast en del av den svenska stormaktstidens befolkning – en bildad elit. Detta begränsar möjligheten att generalisera studiens resultat till hela befolkningen, samtidigt som den ekonomiskt och politiskt starka del av samhället som kommer till synes i tillfälleslitteraturen är intressant och givande att studera just på grund av det inflytande den hade över statens angelägenheter. Bland författarna och mottagarna till de här studerade skrifterna ses också välkända namn som Claes Örnholm och Johan Peringskiöld.

Hur kan man skilja ut vad som är en referens i en text? Först och främst måste fastställas vad som menas med en *referens*. I förlängningen skulle man kunna säga att alla ord är referenser till något och att deras betydelse därmed skulle kunna studeras ingående. Ett exempel är Janne Lindqvist Grindes avhandling som behandlar begreppet *dygd* i tillfälleslitteratur. Hela språkets utformning kan också sägas vara en del av människors omvärldsuppfattningar. Vad denna artikel fokuserar på är dock i grunden geografiska enheter och aspekter som kan associeras med dessa. Jag är inte främst intresserad av till exempel vilka uppfattningar man hade om etik och moral, utan söker användningen av begreppen Sverige, Norden och Europa och vilka roller de hade i det tankemässiga landskapet hos de övre samhällslagen i stormaktstidens svenska välde.

I vissa sammanhang har jag bedömt specifika referenser oundvikliga, till exempel referenser till den kristna tron i samband med en kristen begraving. Jag diskuterar efterhand hur jag resonerat kring vissa referenser som bör anses vara oundvikliga och därför har utelämnats. Begreppet Sverige är dock speciellt komplicerat genom sin centrala position. Det är för studien intressant att notera i vilka sammanhang Sverige nämns, samtidigt som man

kan hävda att begreppets användning var oundviklig till exempel i en skrift till en svensk kunglighets ära. Jag har därför valt att inte i den kvantitativa översikten räkna när Sverige tas med i till exempel kungens titel, men däremot de tillfällen då Sverige nämns i brödtexten. Detta sker i en majoritet – men inte i alla – skrifter adresserade till kungligheter, vilket pekar på att begreppet Sverige här inte hade en enbart formaliserad användning.

2.4. Källurval

För att kunna uttala mig om undersökningspopulationens omvärldsuppfattningar generellt behöver jag titta på ett relativt stort antal texter och författare och för detta lämpar sig tillfälleslitteraturen bra genom den stora mängden bevarade tryck och texternas relativa överblickbarhet. En betydande del av de många svenska tillfallestryck som finns bevarade från slutet av sextonhundratalet återfinns i Carolinabibliotekets samlingar vid Uppsala universitet, och denna undersökning baseras på detta material.²³ De tillfallestryck som har använts här återfinns i bibliotekets personverssamling, som utgörs av en stor mängd skrifter till enskilda, och i den Palmiskiöldska samlingen som består av tillfällesskrifter till framförallt kungligheter. Den Palmiskiöldska samlingen är resultatet av arkivsekreteraren Elias Palmiskiölds privata livsverk att samla och anteckna ”hvad märkvärdigt jag funnit här i vårt käre färdenesland vara skedt och gjort” i en imponerande mängd texter.²⁴ Samlingen består av Palmiskiölds egna anteckningar, hans och andras avskrifter av diverse handlingar och brev, samt trycksaker. Innehållet i samlingen behandlar så skilda ämnen som Sveriges tullhandlingar, förteckningar över det finska ridderskapet samt, intressant för denna studie, en betydande mängd tillfällesskrifter.²⁵

Jag har i huvudsak använt mig av ett kvoturval ur populationen av tillfällesskrifter på svenska som finns i Carolinabibliotekets samlingar. I praktiken innebär det att jag slumpmässigt slagit i volymer från samlingarna och därigenom fått fram 52 skrifter från den undersökta tidsperioden. Denna me-

²³ Lindqvist Grinde 2002, not s. 35.

²⁴ Bergh 1915, s. 85.

²⁵ Bergh 1915, s. 92–94.

tod har visats kunna vara lika exakt som ett rent sannolikhetsurval när det gäller att nå ett representativt urval.²⁶

Dikterna fördelar sig på 27 skrifter adresserade till kungligheter och 25 till privatpersoner. Skrifterna innehåller dock ibland flera textdelar med olika ämnen och författare och därför har jag använt varje textdel som en analysenhet istället för varje skrift. Totalt sett har jag tittat på 31 textdelar till kungligheter och 35 till privatpersoner, vilket utgör en undersökningsgrupp om totalt 66 textdelar.

Jag har fokuserat på svenskspråkigt material, men även ett mindre antal svenskproducerade dikter på latin och andra europeiska språk är representerade i källmaterialet. Materialet är tillräckligt omfattande för att erbjuda en bra grund för en studie av denna karaktär, samtidigt som generaliseringar bör göras varsamt med tanke på den potentiella snedvridningen när främst svenskspråkiga tryck använts.

3. Referensernas frekvens och karaktär

Detta avsnitt syftar till att tydliggöra och nyansera hur förekomsten av referenser i tillfällesskrifter från den undersökta tidsperioden ser ut. Jag diskuterar här det empiriska materialet med fokus på vilka typer av referenser som används i texterna, hur vanliga specifika referenser är och hur de fördelar sig mellan tillfällesskrifter riktade till kungligheter respektive privatpersoner.

Jag har noterat varje sammanhang en referens finns nämnd i. Detta betyder exempelvis att om en text nämner Nordstjärnan fem gånger noterar jag referensen en gång. Detta är logiskt eftersom en text ofta har ett tema, till exempel att likna mottagaren vid en Nordens stjärna, och att det därför vore missvisande om ett ord som förekommer ofta i en text som behandlar just detta fenomen ges samma vikt som ett ord som förekommer endast vid enstaka tillfällen i många olika skrifter. Detta betyder dock att ord som nämns i förbifarten här ges lika stor vikt som mycket centrala begrepp. Denna snedvridning korrigeras efter hand genom diskussion om begreppens roll utifrån de sammanhang som de uppträder i.

Det hade varit i linje med doktrinen om att studera historien framlänges att inte kategorisera referenserna enligt förutbestämda teman utan att disku-

²⁶ Holmberg & Petersson 1980, s. 41.

tera dem var för sig. De över tvåhundra referensbegreppen i källorna gör dock att en sådan studie skulle bli mycket oöverskådlig. De allra flesta referenserna förekommer dessutom endast i ett eller ett par sammanhang. För att tydliggöra tendenser i det sammantagna referensmaterialet har jag därför sett det som den bästa metoden att trots allt behandla referenserna här utifrån ett system av typgrupper, skapat utifrån materialet självt. Dessa bör ses som en ansats och de diagram som presenteras nedan måste förstås genom diskussion och problematisering i den löpande texten.

I retoriken talar man om att finna ställen eller platser från vilka argument kan hämtas och tal byggas. Dessa platser har fått namn efter latinets ord för plats, *locus* eller i plural *loci*, och de kan bestå av konkreta ämnen likväl som av abstrakta idéer. Idén om loci fungerar som en systematisering av innehållet i ett tal, och kan appliceras också på tillfälleslitteraturen.²⁷ För att förenkla den något otympliga massan av referenser som jag har noterat i källmaterialet, har alltså de förekommande referenserna delats in i sex typgrupper olika av loci som används.²⁸

3.1. Referenser i tillfällesskrifterna – en översikt

Det är, som nämnts ovan, endast en minoritet av de specifika referenserna som återkommer mer än ett fåtal gånger i skrifterna. Exempelvis kan noteras att jag har funnit 59 olika begrepp som fungerar som referenser till antikens Grekland och Rom, men att endast tolv av dessa förekommer i mer än ett sammanhang. Bland referenserna till antiken finns därför centrala gudar som Mars och Afrodite, men även företeelser som idag är mer okända. Till exempel nämns Damon, en av filosofen Pythagoras lärjungar som kommit att symbolisera vänskap som följd av sin självuppoftande hjälp till en vän i knipa.²⁹ Diagram 1 (s. 72) illustrerar de loci som är vanligast i den under-

²⁷ Johannesson 2006, s. 16.

²⁸ Tonvikt har lagts på att skapa en övergripande förståelse för referenser i tillfälleslitteraturen snarare än på att möjliggöra en fullfjädrad statistisk analys. De loci som används är alltså inte helt ömsesidigt uteslutande, men kan visa på tendenser hos materialet.

²⁹ W. Smith 1867, s. 936.

sökta tillfällesdiktningen och hur många olika begrepp som varje typgrupp innefattar.³⁰

Det är värt att notera att diagram 1 ger en indikation på spridningen av begrepp som använts, men inte på hur ofta varje begrepp använts medan diagram 2 (s. 73) visar på de begrepp som är vanligast förekommande. Jag har inkluderat begreppet Norden i både typgruppen *Plats- och folknamn från områden som var under svensk överhöghet under sent 1600-tal* och i typgruppen *Plats- och folknamn från områden som inte var under svensk överhöghet under sent 1600-tal* eftersom begreppet används på flera olika sätt. Detta diskuteras mer ingående under rubrik 4.2.

Det första locus i diagram 1 – *Plats- och folknamn från områden som var under svensk överhöghet under sent 1600-tal* – innehåller syftningar till vid tiden svenska namn och landområden, som till exempel Södermanland och Landskrona. Relaterad är den andra typgruppen, *Begrepp med ursprung i svensk historia*. De fyra begrepp som noterats här är Gustav Vasa, Astrild, Thore och götisk.³¹ Thore torde vara en syftning till asaguden Thor, och Astrild är det nordiska namnet för den antika kärleksguden Amor eller Eros. Astrild användes troligen först av Georg Stiernhielm som en del av dennes försök att visa på de nordiska folkens härstamning från antikens Grekland.³² Som synes i diagram 2 är referenser till Astrild framförallt frekventa i skrifter till privatpersoner. Detta är dock troligen ett resultat av att fler bröllopsdikter till privatpersoner än till kungligheter har ingått i det studerade materialet.

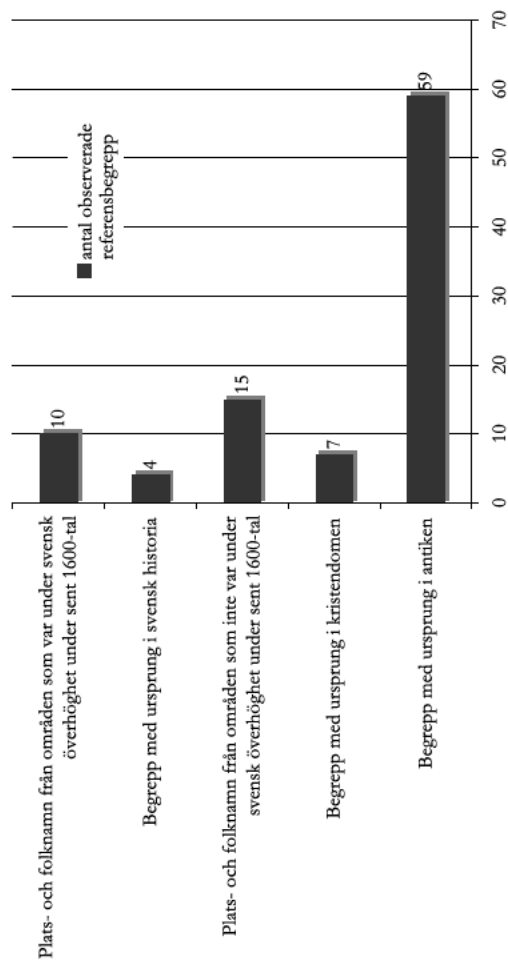
Jag har funnit endast en referens till en specifik person ur svensk historia. I en hyllningsdikt till Karl XI nämner författarsignaturen P. G. de goda förhållanden som rådde under Gustaf Vasas dagar: ”Konung Gustaf den

³⁰ Två referenser som inte naturligt kunde placeras i en typgrupp har utelämnats ur diagram 1. Dessa är *Paulun* (himmelssång) och *Silene* (blomma).

³¹ Både *götisk* och *gotisk* används i litteraturen. Jag har valt att genomgående använda termen *götisk*.

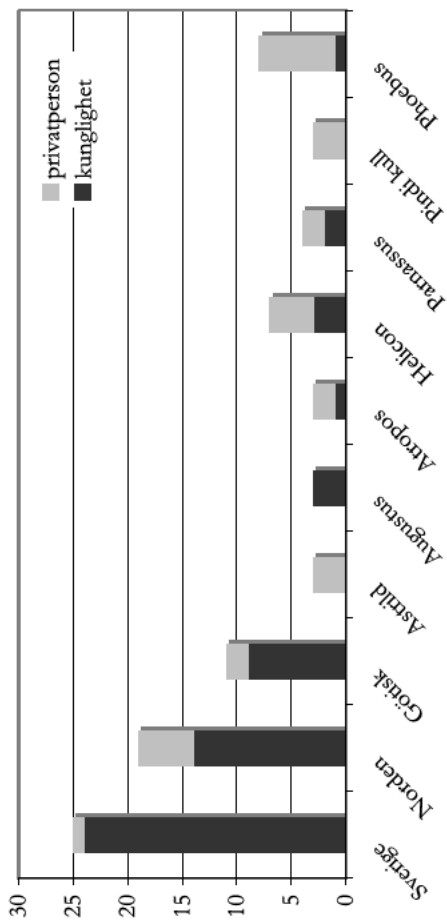
³² ”Astrild” 1904, s. 279.

Diagram 1. Vanligaste loci för referenser i de studerade skrifterna, antal referensbegrepp per loci uttryckt i absoluta tal

KÄLLA: Appendix

Diagram 2. Frekvens i absoluta tal av de vanligast förekommande referenserna i skrifterna, fördelade på skrifter till kungligheter respektive privatpersoner

KÄLLA: Appendix

Förstas/ Storwyrdigst i hugkommelse/ rolige Tijder blifwa nu förnyade med liufwe Fredens Alster”.¹ Det faktum att denna typ av referenser är så sparsamt förekommande är speciellt intressant när det sätts i förhållande till den stora variation av referensbegrepp hämtade ur det antika kulturarvet som fyller tillfällestrycken, hela 59 olika begrepp. Vi kan konstatera att företeelser som direkt kan härledas till det svenska väldet var förekommande men inte varierade eller vanliga i tillfälleslitteraturen, med undantag för begreppen Sverige, Norden och götisk.

I kategorin *Plats- och folknamn från områden som inte var under svensk överhöghet under sent 1600-tal* har jag inkluderat städer, länder och folkgrupper vanligen associerade med områden utanför det tidigmoderna Sverige. Inte heller detta locus för referenser framstår som välanvänt när man jämför med den mängd av begrepp som kan förknippas med antiken. En möjlig förväntning skulle ha kunnat vara att finna nedvärderande referenser till stater som Sverige låg i konflikt med, speciellt i skrifter till kungligheter. Hans Helander menar också att smutskastning av Danmark och danskar var ett ofta förekommande tema i svensk nylatinsk litteratur vid denna tid.² Erika Hellmers magisteruppsats ”Fiender. Konstruktionen av ’Vi’ och ’De andra’ i 1600-talets böneplakat” om politisk propaganda i religiösa skrifter under stormaktstiden visar å andra sidan till exempel på att man trots politiska och militära skiljaktigheter inte direkt smutskastade Danmark vid denna tid och detta är i linje med vad som syns i det här studerade materialet.³ Detta är intressant speciellt eftersom till exempel Hellmers källmaterial tillhör en annan genre än tillfällestrycken som undersöks här och att studiernas resultat därför kan komplettera varandra. Genom resultaten av denna studie kan vi inte sluta oss till exakt hur man såg på närliggande platser och företeelser, men vi kan konstatera att de inte utgjorde ett locus som speciellt aktivt användes i tillfälleslitteraturen.

Några av referensbegreppen i typgruppen av begrepp som inte förknippas med Sverige framställs exotiserande. Här syns referenser som ”Persische zapeter”⁴ (persiska tapeter), ”swarter Morian”⁵ (person från Afrika), ”Mogols

¹ P. G. 1686, s. 532.

² Helander 2009, s. 78.

³ Hellmer 2009, s. 23.

⁴ Dijkman 1685a, s. 542.

⁵ Gillieström 1694, opag.

guld och Bantams pärlsmycken”⁶ (det första syftande på mogulerna med hemvist i Indien, medan Bantam är en stad i dagens Indonesien, under tidigmodern tid en viktig handelspunkt). Dessa uttryck beskriver alla företeelser långt borta från Sverige och det är rimligt att de i skrifterna fungerade mer som symboler för något annorlunda och exotiskt, än som referenser till dessa faktiska platser och folk.

Typgruppen med referenser till kristna företeelser skulle möjligen ha kunnat inkorporeras i någon av de andra kategorierna. Jag har dock låtit referenser till kristendomen utgöra en egen kategori eftersom de trots allt företräder en specifik idétradition och det är intressant att jämföra dess genomslagskraft med till exempel referenser till antiken. Samtidigt har jag i denna översiktliga genomgång av materialet utelämnat vissa aspekter av religionsassocierade teman i tillfälleslitteraturen. Jag har valt att inte inkludera referenser specifikt till den kristna gudstron. Dessa kan betraktas som obligatoriska då de flesta skrifter blivit skrivna för religiösa ceremonier som begravningar och bröllop. Alltså, jag har till exempel utelämnat referenser till den kristna religionen, likt den följande som finns med i en tillfällesdikt av Jonas Ullberg skriven till bröllopet mellan Herr Jonas Heidman och Anna Svendsdotter Ullberg år 1692:

Fördenskull är vår plickt/ vårt Brudfolk lycka önskas/
Att Gud må hoos dem bo/ all hugnad hoos dem grönskas⁷

Stundtals görs dock referenser till personer hämtade ur Bibelns breda personregister och dessa har inkluderats i undersökningen. I dessa fall handlar det inte längre om referenser som är oundvikliga som följd av sammanhanget, och det är intressant att notera i vilken utsträckning den kristna religionen då användes som referensmaterial. Som syns i diagram 1 är denna typ av referenser till kristendomen betydligt mindre vanlig än referenser till antiken. Denna aspekt är intressant, samtidigt som man förstås måste komma ihåg att stora delar av skrifterna trots allt behandlade religiösa teman likt det som visats ovan.

⁶ Örnhjelm 1693, s. 594.

⁷ Ullberg 1692, opag.

3.2. De vanligaste referensbegreppen

I diagram 2 syns att Sverige och Norden var frekvent återkommande som referenser i tillfällesdiktningen, men att denna situation inte gällde begreppet Europa. Jag har funnit 25 sammanhang där referenser görs till Sverige, 20 till Norden och ett där Europa nämns. Referenserna till Sverige återfinns nästan uteslutande i skrifter till kungligheter, medan de till Norden görs i både skrifter till kungligheter och i skrifter till privatpersoner. Referenserna till Sverige innehåller, som kommenterats ovan, endast referenser som gjorts löpande i texterna och inte som delar av de svenska kungligheternas titlar. Om jag också skulle ha inkluderat dessa formaliserade tituleringar skulle alla dikter till kungligheter innehålla referenser till Sverige. De svenska kungarna titulerades vid denna tid utifrån de områden som man ansåg sig härskra över, att de var svears, götars och venders (suecorum, gothorum, vandalorumque) konung.

Jag har läst materialet förhållandevis restriktivt och i kategorin Norden inte räknat med uttryck som ”Nordost i Fiällen”⁸ utan endast formuleringar som innehållit uttrycken Norden eller nordisk i någon form. Alltså kan antalet tillfällen som Norden nämns vara ännu något större än vad som syns här. Referenser har också gjorts till Norden i både skrifter till privatpersoner och till kungligheter och detta tyder på att det inte endast var knutet till ett speciellt sammanhang utan var ett mer generellt igenkänt locus.

Begreppet götisk, eller relaterade former av samma ord, nämns elva gånger, framförallt i dikter till kungligheter. Götisk som begrepp är något komplicerat eftersom det kan syfta både till regionen Götaland och till en mer mytisk enhet som sades vara det götiska folket hemland. Det senare användningssättet är ett uttryck för den göticitistiska idétraditionen som hade ett starkt fäste i det svenska väldet under 1600-talet. I *Metafysik och pragmatism. Förhållningssätt till poesi och allegori inom 1600-talets göticism* argumenterar litteraturvetaren Mats Malm att ”de idéer som genom århundraden rört sig i svenska patrioters sinnen” får än starkare fäste under stormaktstiden. Malm talar om göticismen vid denna tid som en ”statsideologi”.⁹

⁸ Sollenius 1688, pag. 13r.

⁹ Malm 1994, s. 7.

Göticismens patriotiska och därigenom politiska drag tas också upp av idéhistorikern Tore Frängsmyr i hans översiktsverk *Svensk idéhistoria*.¹⁰ Göticismen bestod i grunden av försök att associera den svenska kulturen med det götiska folket, ett legendariskt krigarfolk som drog fram genom Europa under folkvandringstiden, och i vissa fall vidare med antikens kulturer och Bibeln. Genom att leda Sveriges rötter bakåt i tiden strävade man efter att öka det nuvarande rikets betydelse och därför kan referenserna till det götiska i många fall ses som referenser till det svenska väldet.¹¹

3.3. Antiken som locus för referenser

Diagram 2 styrker den bild som också syns i diagram 1 av att antiken var ett ofta använt locus i tillfälleslitteraturen, ett faktum som också framförts i tidigare forskning.¹² Inte bara användes ett brett register av personer och fenomen förknippade med antiken i tillfällesdiktningen, utan enskilda begrepp förekom också upprepade gånger. Både Phoibos, Apollon, Augustus, Parnassos, Helikon och Atropos har sitt ursprung i antikens Rom och Grekland och som diagram 2 visar har dessa begrepp noterats minst tre gånger i källmaterialet.¹³

Atropos är det grekiska namnet för en av de tre ödesgudinnor som man trodde vakade över människornas liv. Det är därför inte förvånande att de tre tillfällen då Atropos nämns är i begravningskrifter.¹⁴ Både Phoibos, Parnassos, Apollon och Helikon är däremot begrepp som förknippas med skapande och konst. Apollon var beskyddare av konstnärer och Phoibos användes, bland annat, som en synonym till Apollon. Helikon och Parnassos är namn på berg som redan diktaren Hesiodos på 700-talet före vår tideräknings början associerade med skaldekonst. Referenserna till Pindi kull syftar med största sannolikhet på berget Pindos i norra Grekland som förknippades med Apollon och hans musor.¹⁵ Förutom dessa begrepp före-

¹⁰ Frängsmyr 2004, s. 100.

¹¹ Malm 1994, s. 7–8.

¹² Helander 2009, s. 12.

¹³ I källmaterialet förekommer en mängd olika sätt att stava ord på. För referenser som kopplas till antiken har jag använt de latinska respektive grekiska formerna beroende på egentligt ursprung. I övrigt, se not 9 i Bylunds artikel i denna antologi.

¹⁴ Dijkman 1685b, s. 547; Smaraeus 1697, opag.; Norin 1697, opag.

¹⁵ Centerwall 1915, s. 897.

kommer i skrifterna andra anspelningar på konstnärligt skapande, såsom referenser direkt till Apollons musor. Dessa fenomen förknippade med konstnärlig kreativitet förekommer i skrifter med anledning av både begravningar och bröllop samt i övriga lyckönskningar.

Den frekventa användningen av antiken som locus i dikterna talar sammantaget för att det antika kulturarvet var levande under slutet av sextonhundratalet, samtidigt som det är viktigt att inte övertolka resultaten då, som har noterats tidigare, det antika kulturarvet också var schablonmässigt använt i tillfälleslitteraturen och användandet av begrepp som till exempel Apollon möjligen bör ses som referenser till kreativt skapande som fenomen snarare än till den mytologiska företeelsen i sig. Var gränsen mellan det ena och det andra går är det dock mycket svårt att avgöra.

Att antiken var ett välanvänt locus torde till stor del bero på det förnyade intresset för antiken i Europa som på allvar nådde Sverige under 1600-talet och påverkade det bildade Sveriges tankesätt påtagligt.¹⁶ Samtidigt som denna trend till stor del kan förklara mängden av referenser till antiken är det värt att diskutera huruvida trenden i sig bör ses som en del av en association med de områden som delade denna fascination för de gamla romarna och grekerna. I våra dagar är det en självklarhet att antiken är en del av det europeiska kulturarvet och med detta som grund är det lockande att säga att ett flitigt användande av och kunskap om antiken är en indikation på att det litterära Sverige under stormaktstiden var del av en europeisk kultur. Liksom det antika kulturarvet var den kristna religionen en gemensam värdegrund. Detta åtföljs dock inte av att till exempel begreppet Europa används flitigt, ett förhållande som är motsatt användningen av begreppet Sverige i relation till hur referenser hämtats ur loci relaterade till Sverige.

Om man förutsätter att begrepp som Sverige och Europa har fasta innebörder blir denna situation krånglig att förklara, men om man istället utgår från att begrepp potentiellt kan fyllas med betydelse visar bilden istället på att begreppet Sverige inte nödvändigtvis kopplades samman med vad man idag skulle kunna kalla en ”svensk kultur” eller Europa med vad vi idag kallar ett ”europeiskt kulturarv”.

¹⁶ Frängsmyr 2004, s. 113–114.

3.4. Det kungliga sammanhanget

Vissa skillnader syns mellan vilka loci som användes i tillfällesskrifter till kungligheter respektive till privatpersoner. Fördelningen beror till viss del på det faktum att medan ungefär lika många begravningsskrifter har studerats för de båda kategorierna ingår betydligt fler bröllopsskrifter i skrifterna till privatpersoner och betydligt fler lyckoönskningar till kungligheterna. Detta är i sin tur en direkt följd av det tillgängliga materialet. Resultatet av denna ojämnhet betyder att det kan vara missvisande att dra alltför stora slutsatser när till exempel kärleksgudinnor används mer i bröllopsskrifter till privatpersoner än i lyckoönskningar till kungligheter. Samtidigt kan mer generella trender som också täcker begravningsdikterna utläsas ur materialet. Till exempel återfinns referenser till Norden i alla tre typer av skrifter.

Antalet referensbegrepp till företeelser förknippade med antiken är ungefär lika stort för tillfällesskrifter till privatpersoner som för skrifter till kungligheter. Dock återfinns majoriteten av referenserna till geopolitiskt relaterade loci i skrifterna till kungligheter. I källmaterialet finns också endast en referens till begreppet Sverige i skrifter till privatpersoner, medan det på ett eller annat sätt finns representerat i alla skrifter till kungligheter.

I viss mån handlar skillnaderna i vilka referenser som används till vilka mottagare just om det faktum att mottagarna är olika. Det är alltså logiskt att skrifterna riktade till kungligheter tar upp aspekter av det svenska väldet. Att uttrycket Sverige knappt används alls som referenspunkt när det inte handlar om skrifter författade till kungligheter indikerar att Sverige vid denna tid hade en betydligt mer aktiv plats i det bildade Sveriges medvetande när det handlade om frågor relaterade till kungahuset än till privatpersoner. I viss mån gäller detta förhållande också för hur Norden används, men till skillnad från Sverige återfinns referenser till Norden också i flera sammanhang i skrifter till privatpersoner, och då med liknande betydelsemässigt innehåll som i skrifterna till kungligheter.

Resultaten av denna översiktliga genomgång av tillfällesskrifterna visar på ett antal intressanta förhållanden. Spridningen på olika typer av geopolitiska och geokulturella referenser har visat sig vara begränsad, samtidigt som antiken är ett ständigt återkommande tema och ett fåtal begrepp – främst Sverige, Norden och götisk – förekommer mycket ofta. I nästkommande avsnitt diskuteras mer ingående hur referenserna kan förstås utifrån en analys av hur begreppen Sverige, Norden och Europa användes.

4. Geografiska enheter i det intellektuella landskapet

4.1. Sverige

Som har noterats tidigare kan en diskussion föras om karaktären hos referenserna till Sverige i skrifter adresserade till kungligheter. Stundtals kan dessa vara nästintill lika formaliserade som kungens titel eftersom Sveriges kung per definition var associerad med det svenska väldet. Dock är det intressant att trots allt diskutera referenserna till Sverige, dels eftersom de faktiskt inte förekommer i alla skrifter till det svenska kungahuset, och dels eftersom de knappt förekommer alls i skrifter till privatpersoner.

Tidigare forskning har poängterat det tidigmoderna Sveriges främst politiska roll och hur staten fungerade parallellt med lokala enheter som referenspunkt i människors dagliga liv. Sven Eriksson påpekar i linje med detta förhållningssätt i artikeln ”Den svenska nationalkänslan före 1800-talet” att kungahuset i stor utsträckning fungerade som den sammanhållande länken i de tidigmoderna staternas rikskänsla och att kungahuset därigenom i vissa aspekter utgjorde riket.¹⁷ Synsättet att staten vid denna tid fungerade framförallt som en politisk enhet får stöd i det här studerade materialet.

Som sagt syns referenserna till Sverige i tillfällesskrifter till kungligheter dels i de formaliserade tituleringarna av regenter, och dels i att Sverige används som ett ständigt återkommande referensbegrepp i skrifternas brödtext. Referenser till Sverige i själva skrifterna till kungligheter består dels av referenser till staten och dels i beskrivningar av kungligheten själv, till exempel som ”vår Swenska Caesar”¹⁸ och ”Wälkommen Konung god/ Wälkommen Swea Lius”.¹⁹ I dessa exempel finns en tydlig koppling mellan kungahuset och begreppet Sverige och denna tolkningslinje stöds också av det enkla faktum att Sverige endast nämns i undantagsfall i dikter till privatpersoner där begreppet skulle kunna ha använts som en referenspunkt, men där det inte krävdes av sammanhanget. Erikssons förståelse av Sverige som ett fenomen med betydelse i huvudsak för politiken synes därför varaktigt.

¹⁷ Eriksson 1949, s. 35.

¹⁸ *Små och Stora* 1700, pag. 3v.

¹⁹ Häf 1694, s. 695.

Dock krävs en mer nyanserad analys för att ringa in hur begreppet egentligen användes. Den senare av de två dikter som citerades ovan är en dikt av en Andreas Håf som i sin helhet är sex sidor lång och ingår i en hyllning till kung Karl XI som författaren färdigställt inför kungens besök i Västergötland år 1694. Denna text är intressant eftersom den visar hur människor vid denna tid kunde se på riket Sverige i förhållande till delar av detsamma. Mot slutet av dikten välkomnar Håf kungen extra slagkraftigt med följande ord:

Wälkommen til oss hijt/ näst Gud vår
Högste Herre/
Wälkommen till vårt Land/ så önska
Störr och smärre.
Wälkommen Konung god/ Wäll-
Kommen Swea Lius/
Wälkommen fosterfah gör Guds
Församblings Huus!²⁰

Här nämns i samma andetag centralmakten Sverige och "vårt Land", det vill säga Västergötland. Det är tydligt att Håf ser Västergötland som en specifik enhet, men inte nödvändigtvis i motsättning mot centralmakten. Här är Torbjörn Engs förståelse av det svenska väldet som havandes en mångsidig betydelse också relevant. Exemplet ur Andreas Håfs dikt är ett av många som visar på hur Sverige visserligen fungerade som en tankemässig referenspunkt under slutet av 1600-talet, men att även andra lokala enheter var viktiga för dåtidens människor.

Torbjörn Eng poängterar att begreppsapparaten Sverige förutom att syfta på staten med detta namn kunde syfta på de traditionella svenska landskapen. Denna användning torde vara aktuell i Håfs hyllning av Karl XI, men det mest intressanta med dikten är faktiskt inte att Håf talar om Västergötland som en egen enhet, utan att han gör det utan att för den skull hindras från att behandla också Sverige som en enhet.

Prov på detta syns också i en mycket konstfullt framställd dikt till minne av Karl XI:s son prins Gustaf som gick bort år 1685.²¹ Författaren Johan Peringer, senare adlad Peringskiöld, har vävt dikten till ett invecklat mönster

²⁰ Håf 1694, s. 695.

²¹ Se denna antologis omslag.

och målade mellan diktens strofer finns fyrtiotvå landskapsvapen, bland dessa till exempel Gästrikland, Pommern, Karelen och Halland.²² Här beklagas bortgången av den svenske prinsen av "Samptlige Länder och Ständer som Wistas i Göthiske Rijke".²³ I detta sammanhang ges de lokala landskapen en tydligt egen position, samtidigt som de framställs som delar av ett enat götiskt rike. Det handlar dock inte om "götar" som en grupp som existerade parallellt med "svear", utan istället refererar Peringskiöld till det forna riket av göter som figurerade i den götiska idétraditionen. Det götiska riket är alltså en omskrivning av riket Sverige. Generellt i källmaterialet syns en användning av götiska element som uttryck för patriotism för riket Sverige.

Peringskiölds dikt stödjer även Sven Erikssons tes att riket kan förstås som ett fenomen som framförallt hade en politisk innebörd kopplad till kungahuset under tidigmodern tid. Harald Gustafsson förespråkar här användningen av begreppet *konglomeratstat* för att beskriva de tidigmoderna staternas strukturella uppbyggnad. Med detta vill han ringa in hur ett furstehus hade överhöghet över territorier där de lokala magnaterna stod i direkt relation till centralmakten och hade en specifik rättslig och administrativ ställning i förhållande till denna.²⁴ Gustafsson poängterar att "man kan mycket väl tala om den tidigmoderna konglomeratstaten som en suverän territorialstat, om man bara kommer ihåg att den bestod av olika territorier".²⁵

En typ av olika territorier som Gustafsson syftar på är alltså de traditionella landskapen, till exempel de som nämns ovan i Peringskiölds sorgeskvåde över prins Gustaf. Den enda referens till Sverige, eller i detta fallet till "Svear", som jag funnit i en tillfällesskrift till en privatperson visar också på variationen av användningen av begreppen. I denna bröllopsdikt till B. Humerus från Smålands Nation i Lund skaldar författaren: "Hos Göthar och Svear/ hos Tyskar och Andra".²⁶ Här poängteras götar och svear som två kategorier, och möjligen då också som delar av en större onämnd enhet. Synligen levde föreställningar om lokala sammanslutningar kvar parallellt med mer övergripande beteckningar.

²² [Peringskiöld] 1685a, opag.

²³ [Peringskiöld] 1685a, opag.

²⁴ Gustafsson 2000, s. 26.

²⁵ Gustafsson 2000, s. 27.

²⁶ Den Småländska Nationen i Lund 1699, opag.

4.2. Norden

Norden är ett av de vanligaste enskilda referensbegreppen i det undersökta materialet, förekommande i 19 olika skrifter. Som syns tidigare i artikeln återfinns referenser till Norden både i skrifter till privatpersoner och i skrifter till kungligheter, om ändock i fler skrifter till kungligheter. För att förstå vilka roller begreppet Norden fyllde i tillfällesdiktningen och varför det sett ut på detta sätt är det givande att titta närmre på vad tidigare forskning skrivit på detta tema i förhållande till de tendenser som källmaterialet visar på.²⁷

Lars-Erik Hansen kommenterar i sin artikel ”Den nordiska tanken – speglad i Norden-föreningarnas arkiv” att från ”Kalmarunionens dagar fram till första världskriget kantades det nordiska samarbetet av motgångar och hårda bakslag”.²⁸ Under stormaktstiden var som bekant också de två nordiska rikena, Sverige och Danmark-Norge, motparter i ett antal militära konflikter. Samtidigt som ett bristande samarbete inte nödvändigtvis måste ha betytt att man inte kände en gemenskap inom Norden eller att Norden inte var en viktig del av människors omvärldsuppfattning, är det intressant att mot denna bakgrund av konflikt konstatera att Norden var en företeelse som man ofta refererade till. Det går inte i det studerade materialet att se någon tydlig skillnad mellan hur begreppet användes i tillfälleskrifter till privatpersoner och i skrifter till kungliga, förutom att det är något vanligare i skrifter till kungliga.

Det finns sedan cirka år 100 f.Kr. skriftliga omnämningar av Skandinavien som en enhet. Historikern Tony Griffiths kommenterar att folken i detta område genom historien varit ”sufficiently homogeneous to be grouped together while existing separately”.²⁹ Harald Gustafsson, vars bok *Gamla riken, nya stater* nämndes i inledningen, skriver om politisk kultur, identitet och omvärldsuppfattning i de inblandade länderna under Kalmarunionens upplösning under 1500-talet. Gustafsson poängterar att de tre rikena Norge, Danmark och Sverige under denna tid var enheter som man laboretrade med, men att deras inbördes självständighet och Kalmarunionens definitiva upplösning inte alls var en självklar utgång av det tidiga 1500-talets

²⁷ Man kan dock notera att mycket av den forskning som säger sig behandla Norden i slutändan behandlar nationella förhållanden snarare än frågan om regionen i sig som betydelsebärande enhet.

²⁸ Hansen 1997, s. 173.

²⁹ Griffiths 2004, s. 1.

politiska konflikter. Denna situation förändrades efterhand, men retoriken om det enade Norden levde kvar, framförallt i Danmark, under närmast följande år.³⁰

Att det fanns någon form av idé om ett enhetligt område i norr under den tidigmoderna tiden syns genom till exempel verk som Johannes Messenius *Scandia Illustrata* och Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*. Samtidigt aktualiseras med dessa exempel frågan om vad som innefattades i begreppet Norden. Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* behandlar nämligen främst svenskar och deras kulturella särdrag och historia.³¹

I artikeln ”Det symmetriska och asymmetriska Norden” diskuterar Kari Tarkiainen den politiska balansen mellan de olika delarna av regionen och att Sverige hamnat mitt i Norden både geografiskt och samhörighetsmässigt. Han nämner också de växande fosterlandskänslor som slog rot i den svenska mullen under 1700-talet där Norden kom att symbolisera riket Sverige mer än den sammanslutning av länder som vi idag förknippar med begreppet.³² En möjlig förståelse av begreppet Nordens användning i tillfälleslitteraturen är att det redan under de två sista decennierna av 1600-talet hade en betydelse som var mer fosterländskt än transnationellt orienterad, vilket stämmer överens med vad som sagts tidigare om Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*. Denna tanke finner också visst gehör i det här undersökta källmaterialet. Ett exempel syns i en lyckönskning till den kungliga familjen med anledning av födelsen av prins Karl, blivande Karl XII, år 1682. Den sista strofen av denna dikt lyder:

Uhr Aeols mörkblå diup ett ijland Nordan-wäder
Med stormand macht uthfoor/ at boda hur sigh gläder
Dhen manbar Götha Släckt aff nya Stiernan sijn/
Som för dhe Swenska Land aff klarheet mechta skjinn.
Nu är dhen Nordske hielt/ och Swea Rijks Hieltinna/
Een dyrbar Prince född/ een ädel Princessinna³³

Den ”Nordske hielt” torde här vara Kung Karl XI medan uttrycket ”Swea Rijks Hieltinna” syftar på hans hustru Ulrika Eleonora d.ä. Prinsen som

³⁰ Gustafsson 2000, s. 27–31.

³¹ Brough 1985, s. 41.

³² Tarkiainen 1997, s. 120.

³³ Torner 1682, s. 848.

omnämns är naturligen Karl och prinsessan hans syster Hedvig Sofia, född 1681. Här är det mycket tydligt att Norden använts som en synonym för riket Sverige då man kallar kungen Nordens hjälte och i nästa andetag drottningen Sveriges hjältninna. En liknande användning syns också i den relativt vanligt förekommande metaforen av den svenska kungen som Nordens stjärna, som också finns i versen ovan. Ett annat exempel på detta syns i en anonym hyllning till Karl XI från år 1680: ”Ty sij then Nordiske Stiärna/ Glimmar och gifwer igen ett klart skeen”.³⁴ Detta var från svensk sida möjligen en medveten strategi för att relatera den svenske kungen till den franske Ludvig XIV som liknade sig själv vid solen, men det är också ett exempel på hur det svenska kopplades till det nordiska.³⁵

Vad fanns det för orsaker för att använda Norden som en beteckning för Sverige? En möjlig tolkning ligger i den göticitiska traditionens genomslagskraft och dess framlyftande av Sveriges mer eller mindre uppdiktade förtjänster. Tore Frängsmyr kommenterar att stormaktstiden var ”en tidsålder, då patriotismen var en del av den luft man andades”.³⁶ En studie av tillfälldiktningen visar att begreppet Norden stundtals användes som en beteckning för Sverige på samma sätt som man kallade Sverige för ett götiskt rike.

Förutom de tillfällen då Norden har använts som en direkt synonym till Sverige finns det dock en viktig nyans i hur enheten Sverige framställs i förhållande till enheten Norden. Att beskriva den svenska kungen som Nordens stjärna är nämligen inte detsamma som att säga att Norden endast bestod av Sverige, utan detta senare bruk indikerar snarare att den svenska kungen bör ses som den främste företrädaren för området. Troligen har detta språkbruk fungerat mot Danmark och övriga närliggande riken som stormakten Sverige konkurrerade med och en hyllning till kungen som mäktigast inom denna sfär. Detta bruk syns också inom den svenska göticitiska traditionen där svenskarna i högre grad än danskarna, utan hänsyn till källor, beskrivs som goternas förfäder.³⁷

³⁴ *Nordiske Stiærne-Skieen* 1680, s. 449.

³⁵ För vidare diskussion om strategi, och avsaknad av strategi, i tillkomsten av tidigmoderna kunsligheters anseende, se P. Burke 1996.

³⁶ Frängsmyr 2004, s. 97.

³⁷ Brough 1985, s. 41.

I källmaterialet förekommer samtidigt uttryck som ”Wäster ut i Norre werlden/ straxt wid Thores höga bärg”³⁸ och ”Nordska länder”³⁹ och här torde författarna syfta på en enhet större än Sverige. Dock är det svårt att med säkerhet säga exakt vilka länder man här refererar till. I 4.4. diskuteras detta vidare.

Inte alla referenser till Norden innehöll dock direkt politiska budskap. Exempel på detta syns i formuleringar som: ”En bister Nord knapt fälla kan/ En ofruchtbar och lummig gran”⁴⁰ och ”Lyft Nordens Mörker up; och bygt det Folket huus/Som huuswillt warit har”.⁴¹ Här åsyftas snarare väderförhållandena i denna del av världen än en specifik politisk enhet. Detta bruk syns också i dikten till prins Karls födelse som citerats ovan. Vi kan alltså se att begreppet Norden även användes utan att syfta till en uppenbart politisk enhet.

Detta faktum lägger Tarkiainen vikt vid och han nämner att de skandinaviska språken inte gör någon tydlig skillnad mellan den geografiska riktningen Norden och den geopolitiska enheten, såsom till exempel engelskan gör med termerna *Nordic* och *Northern*, och att detta har varit en anledning till sammanblandning av de två begreppen.⁴² I tillfälleslitteraturen förekommer både Norden som ett politiskt egennamn, och en mer abstrakt användning som mer än något annat påminner om utsmyckning.

När det gäller användningen av Norden kan man också se att det ofta är omöjligt att skilja mellan politik och geografi. Faktum är att det är intressant i sig att man valt att syfta till Norden, oberoende av om man hänvisar till ”endast” geografi eller något mer, eftersom det visar på att detta var ett begrepp som man använde sig av istället för andra alternativ. Tydligt är att begreppet Norden var en enhet som människor använde och förväntades känna till, men som också hade ett antal parallella betydelser.

³⁸ *Falcke-sånge- och Winge-snåår* 1682, pag. 22v.

³⁹ Sollenius 1688, pag. 12v.

⁴⁰ Dijkman 1685b, s. 546.

⁴¹ Twenne Oror 1693, opag.

⁴² Tarkiainen 1997, s. 120.

4.3. Europa

Europa är ett begrepp som idag mycket frekvent används som beteckning för samlingen länder placerade norr om vad man kallar Afrika och väster om vad man kallar Asien. Begreppet Europa användes dock redan under antiken som en referens till ett geografiskt område, bland andra av Vergilius. Vid denna tid syftade man dock på en betydligt mer begränsad landmassa än vad som är fallet idag, under årens lopp har användningen av begreppet Europa och dess betydelse gradvis förändrats.⁴³

I *Europe: The Emergence of an Idea* ser Denys Hay, vars syn på omvärldsuppfattningar diskuterades ovan i 2.1. förändringar i begreppet Europas semantiska innehåll i förhållande till förändringar i kristendomens roll. Dock menar Hay inte att de två begreppen var parallella, utan till exempel under medeltiden ser han inte någon större tendens till att likställa Europa med kristenheten, utöver undantaget Karl den Store, och begreppet Europa hade vid denna tid överhuvudtaget liten politisk betydelse medan kristendomen var en viktig analysram.⁴⁴ Under 1300- och 1400-talen förändrades dock detta och Hay argumenterar för att Europa först kom att fungera som en synonym till kristenheten och senare utvecklades till att få en fristående ”emotionell betydelse” samtidig som kristendom som begreppsapparat tappade i betydelse.⁴⁵

De idéer som Hay presenterat i *Europe: The Emergence of an Idea*, som utkom år 1957, har mött alternativa teorier genom årens lopp, men hans syn på renässansen och den tidigmoderna tiden som viktiga i skapandet av Europa som ett betydelseladdat begrepp vinner fortfarande gehör. Historikern John Hale inleder sitt redan klassiska verk *The civilization of Europe in the Renaissance* med följande något drastiska men värtaligt formulerade uttalande:

When in 1623 Francis Bacon threw off the phrase 'we Europeans', he was assuming that his readers knew where 'Europeans' were, who they were, and what, in spite of national differences, they shared. This was a phrase, and an

⁴³ Rougemont 1966, s. 17–19.

⁴⁴ Hay 1957, s. 48–51.

⁴⁵ Hay 1957, s. 68.

assumption, that could not have been used with such confidence a century and a half before.⁴⁶

På de följande sidorna utvecklar Hale sin hypotes och förklarar hur begreppet Europa under denna tid kom att få en alltmer spridd användning och ett definierat innehåll. Liksom Hay ser Hale kristendomens betydelse som den faktor som förenade folk i denna del av världen som i huvudsak överspelad redan under början av 1600-talet. Hale placerar förändringen något senare än Hay, men i grunden är det samma process som de beskriver.

De exempel som både Hale och Hay använder för att illustrera sina resonemang kommer framförallt från stormakter som Frankrike, Spanien, Italien, Tyskland och England. Däremot stödjer inte den bild som framkommer av en studie av den svenska tillfällesdiktningen från slutet av 1600-talet tidigare forsknings slutsatser. Jag har endast funnit ett sammanhang där Europa omnämns i det här studerade materialet. Eftersom tillfällesdiktningen utgör en typ av källa där man kunnat vänta sig att Europa skulle vara frekvent omnämnt om begreppet haft en aktiv plats i människors tankevärld är det anmärkningsvärt att så få referenser förekommer i det här studerade källmaterialet. Europa användes som konstaterats ovan, i till exempel kartor, men i tillfällesdiktningen – där författarna kan förväntas ha valt referenspunkter fritt – är Europa inte ett av de begrepp som genererar många referenser.

I viss mån kan de förändringar som tidigare forskare beskrivit ha tagit något längre tid på sig att spridas till Skandinavien om man utgår från att de uppkom i kontinentala Europa. Samtidigt gör varken Hale eller Hay denna distinktion utan uttalar sig kategoriskt om kontinenten Europa och inte om delar av densamma. Ett problem som båda författarna här har är att de utgår från ett i vår samtid väldefinierat begrepp och söker dess utveckling bakåt i tiden. Genom att leta efter Europa finner de också Europa, och genom att fokusera på det kontinentala Europa undgår dem möjligen förhållanden i regionens mer perifera delar.

Samtidigt är det faktum att Europa omnämns i en tillfällesskrift i mina källor ett tecken på att begreppet fanns med på den tankemässiga kartan i stormaktstidens Sverige. Därför är det intressant att titta närmare på detta

⁴⁶ Hale 1995, s. 3.

dokument och framförallt diskutera den betydelse som begreppet Europa har här i förhållande till andra viktiga referensbegrepp.

4.4. Europa in luctu

På ett ark cirka 35 x 55 cm stort har underskriften E. Runnerberg författat en begravningskrift över Karl XI som gick bort den 5 april år 1697.⁴⁷ Arket pryds av två korintiska kolonner som bär upp en bård av blad och konstnärliga detaljer krönta med en krona högst upp i mitten. Under denna är skriftens titel tryckt:

EUROPA IN LUCTU
Seu
ORBIS CHRISTIANI LESSUS ET THRENODIA

Vilket på svenska läses:

EUROPA I SORG
Eller
DEN KRISTNA VÄRLDENS DÖDSKLAGAN OCH SORGESÅNG⁴⁸

Liksom vi tidigare sett att Norden kunde användas som en synonym för det svenska riket, verkar här Europa stå som synonym för den kristna världen. Detta ligger i linje med den bild som Hay utmålat som dominerande under medeltiden, men som både Hay och Hale menar hade givit vika för en ny förståelse av Europa som en från religionen mer fristående företeelse under 1600-talet.

Efter skriftens titel följer en formaliserad beskrivning av kungens landområden på latin och själva begravningskriften utgörs sedan av tolv dikter författade på olika språk. I mitten syns först en dikt på tyska med titeln ”Germania”, därpå följer en dikt på franska och en på spanska med titlarna ”Francia” respektive ”Hispania”. Efter detta syns en dikt på engelska med

⁴⁷ Runnerberg 1697, opag.

⁴⁸ Översättningarna här är egenhändiga, med viss hjälp från språkkunniga vänner. Detta bör tas i beaktande, men det bör inte innebära någon märkbar felkälla för studiens övergripande slutsatser eftersom dessa underbyggs av flertalet källor.

titeln ”Anglia”, en dikt på danska titulerad ”Dania”, en dikt på italienska med titeln ”Italia”, en dikt på nederländska med titeln ”Hollandia” och längst ned på arket en dikt på grekiska med titeln ”ΕΛΛΑΣ”. Dikternas titlar är de latinska orden för respektive Tyskland, Frankrike, Spanien, England, Danmark och Holland, och det grekiska för Hellas.

Dikterna är skrivna som om de vore författade av företrädare för de olika språken och alla uttrycker sin sorg över Karl XI:s bortgång. Det är dock med största sannolikhet i verkligheten författaren Runnerberg som står bakom all text. Dikterna är presenterade med Runnerbergs signatur och är alla hyllningar till Sveriges bortgångne kung. Exempel på dikternas stil syns i inledningen till den italienska dikten: ”Evige himlens Herre!/ Vilken fantastisk kung/ har inte försvunnit, o ve!”⁴⁹ och i den engelska dikten: ”The great Monarch of the North alas! is dead o: God and lord/ So in the wrath why dost thou faint and quail the Christian world”.

I det här sammanhanget är det intressant att fråga sig varför författaren har valt just dessa länder och inte andra för sin dikt till minne av Karl XI, till exempel har han varken inkluderat Ryssland eller Polen. En tolkning är att de länder som är representerade bör förstås som ”den kristna världen”. Samtidigt var Grekland vid denna tid en del av det Osmanska väldet, och tillhörde därmed i viss utsträckning den muslimska världen. Den grekiska dikten, skriven på arkaiserande klassisk grekiska, är också en klagan över detta faktum och skiljer sig därigenom innehållsmässigt från övriga textavsnitt av *Europa in Luctu*. Hans Helander kommenterar att detta tema var mycket vanligt vid denna tid i nylatinsk diktning i Europa och att det fungerade som något av en propaganda mot det Osmanska väldet.⁵⁰

Det är också intressant att se att i en tid av religiösa splittringar också de främsta katolska makterna är representerade i en skrift till en protestantisk regents ära. Det är svårt att dra några generella slutsatser utifrån endast en skrift, men *Europa in luctu* tyder på att det åtminstone inte var helt onaturligt att vid denna tid gruppera länder som vi idag skulle räkna som självklara delar av Europa. Texten skulle därigenom kunna sägas visa på ett betydelseladdat Europa under slutet av 1600-talet, men man kan också tolka valet av länder representerade i skriften som ett utslag av de språk Runnerberg behärskade.

⁴⁹ ”Padre Eterno del Ciel!/ Quel Regnator Glorioso/ N’ha tolto, Ahi!”

⁵⁰ Helander 2009, s. 95.

Europa in Luctu, tillfällesskrift författad med anledning av Karl XI:s bortgång. Trycket inkluderar dikter på tio olika språk. Runnerberg 1697, opag.

Denna sista tolkningsväg stärks av att språket i dikterna har betydande brister.

Den danska dikten är vidare intressant genom att bidra till vår kunskap om hur begreppet Norden användes vid denna tid. Dikten inleds med följande passage:

Flangen tid i Rolighed/
Da andre Land och herrer krige
Mand holdit har god Nabve-Fred
I disse voris Norden-Rige

Här undviker författaren att kommentera de motsättningar som funnits mellan de två staterna Danmark och Sverige och han beskriver dem som Nordens riken.⁵¹ Därigenom syns en förståelse av begreppet Norden som täckande ett större landområde än Sverige. Det är dock också intressant att notera att flera av de andra dikterna, detta syns i exemplet ur den engelska dikten ovan, gör referenser till "kungen från Norden." Samtidigt som Norden här syftar på en geopolitisk enhet skiljd från andra och större än Sverige, som i den danska dikten och som diskuterats tidigare i 4.2., använder man alltså också begreppet för att beskriva mer specifikt svenska företeelser.

Förutom dikterna från olika länder som täcker mitten av begravningsskriften innehåller skriften fyra andra dikter. Till vänster om den grekiska dikten längst ned på arket finns en liten dikt på latin med titeln "Virtus" (dygd) och till höger en dikt på svenska med titeln "Fama" (berömmelse). Ovanför dessa, omgärdande dikterna på olika europeiska språk, finns en dikt på latin och en på svenska. Den svenska dikten är titulerad "Svecia" och den latinska "Europa." Detta är mycket intressant eftersom det tyder på en association mellan begreppet Europa och språket latin på samma sätt som Sverige förknippades med det svenska språket.

Samtidigt, Vibeke Winge kommenterar i sin artikel "Language – Means of Communication or National Treasure" hur språk hade en vagare kopp-

⁵¹ Formuleringen "disse voris Norden-Rige" följer sina egna lagar. Disse betyder dessa, voris är troligen en äldre form av vores som betyder vår och våra, och Rige betyder rike, i singular obestämd form. Uttrycket "dessa rike" är grammatiskt inkorrekt. På grundval av diktens utformning i sin helhet, samt användandet av formen disse, har jag tolkat att författaren menar "dessa riken." Författaren kan ha valt formen rige för att rimma på krige två rader ovan. Det är värt att notera att dikterna i *Europa in luctu* är fulla av grammatiska felaktigheter som tyder på att författaren inte helt behärskade alla språk han använde.

ling till specifika geopolitiska områden i den tidigmoderna världen än vad som är fallet idag.⁵² Denna hypotes styrks av de många olika språk som återfinns i den svenska tillfälleslitteraturen i allmänhet, men samtidigt är kopplingen mellan språk och riket just i *Europa in luctu* tydlig. Vad gäller latinet var detta språk som bekant relaterat till bildning och vetenskap, och traditionellt också associerat med den kristna religionen. Den latinska dikten med överskriften "Europa" handlar i huvudsak om den kristna världens sorg över Karl XI:s bortgång.

En möjlig tolkningsväg är att användandet av Europa i sorgeskriften var en ren utsmyckning utan kulturella, politiska eller ens geografiska konnotationer. Vid Karl XI:s regeringstillträde år 1672 framfördes en hyllningsdikt till kungen med titeln "Alla Europas länder hylla Carl" och Göran Rystad kommenterar detta i sin biografi över Karl XI med följande ord: "Med tanke på att den unge konungen ännu inte uträttat något, varken i fredliga värv eller på 'ärans fält' kunde retoriken knappast ha varit mer ihålig".⁵³ Rystad har en poäng i att den panegyriska formen var just retoriskt ordnad, men jag vill trots allt hävda att det faktum att man talade om just Europa ändå är värt att notera. På samma sätt må romerske kejsar Augustus ha varit ett formaliserat locus för många hyllande beskrivningar av kungar, men referenser till Augustus kan trots allt visa på vilka ideal som associerades med kungligheter.

Sammantaget är tillfälleskriften *Europa in luctu* en indikation på att begreppet Europa till viss del hade en meningsfull betydelse vid denna tid, men denna betydelse syns vag och inte så fristående från den kristna religionen som tidigare forskning hävdar. En skrift är förstås inte bevis nog för att kunna uttala sig om huruvida de tankar vi har diskuterat här hölls för sanna av en stor del av det bildade Sverige, men samtidigt är det faktum att denna skrift framställdes och publicerades vid kungens begravning, en viktig politisk händelse, ett tecken på att tankarna kunde väntas få ett visst gehör.

Källmaterialet visar alltså på en begränsad användning av begreppet Europa. Detta betyder inte nödvändigtvis att det inte funnits upplevd gemenskap mellan de länder som i vår samtid förknippas med en europeisk sfär, eller att människor inte skulle ha placerat ut ett väldefinierat Europa på

⁵² Winge 2006, s. 47–49.

⁵³ Rystad 2001, s. 35.

kartan om de blev tillfrågade. Dock visar resultaten här att Europa inte var ett av de begrepp som flitigt användes spontant av människor vid denna tid.

5. Omvärldens tillfälliga karaktär

Denna studies syfte är att fördjupa och nyansera kunskapen om geopolitiska och geokulturella aspekter av det bildade Sveriges omvärldsuppfattningar under slutet av 1600-talet. Studien har byggts upp runt de tre begreppen Sverige, Norden och Europa och de roller som dessa hade som referensbegrepp i tillfälleslitteratur från de två sista decennierna av 1600-talet.

Källmaterialet visar på en varierande och flitig användning av begreppen Sverige och Norden. Som en del av ett patriotiskt klimat syns båda användas för att beteckna det svenska väldet med positiva konnotationer. Här används de också parallellt med referenser till göterna i linje med den göticitiska idétraditionen. Samtidigt hindrar inte denna användning att också andra lokala enheter framhävs i tillfällesdiktningen, vilket styrker tidigare forsknings förståelse av den tidigmoderna staten som ett konglomerat av enheter.

Studiens resultat indikerar också för Sverige som begrepp en främst politisk användning kopplad till kungamakten, då det förekommer uteslutande i skrifter adresserade till kungligheter och är mycket vanligt i dessa. Sverige syns sålunda som en viktig del av människors omvärldsuppfattningar när det gäller hur man relaterade till kungahuset, men begreppet används inte på samma sätt i mer inofficiella sammanhang. Det syns vid första anblicken inte heller ha funnits någon flitig användning av vad som skulle kunna betecknas som ett svenskt kulturarv i form av referenser till exempelvis historiska personer. Dock måste denna uppfattning nyanseras av det faktum att Norden och det götiska var vanliga loci i tillfälleskrifter till både privatpersoner och kungligheter och att dessa begrepps användning ofta kan kopplas till uttryck av patriotism för det svenska väldet.

Begreppet Norden i tillfällesdiktningen används dock både som referens till det svenska väldet, och till ett mer diffust geokulturellt område. Norden används vidare också som en poetisk utsmyckning och blir i praktiken stundtals ett skiljemärke mot andra områden som synes underförstådda, till

exempel i användningen av uttryck som "Nordska länder."⁵⁴ Vi har också sett prov på hur man beskriver Sverige som det främsta i Norden, vilket indikerar att fler enheter än Sverige ingick i det som var Norden. Tillsammans tydliggör dessa tendenser att det fanns en allmän förståelse av Norden som en geografisk enhet, men att denna enhets utsträckning kunde variera utan konflikt.

Det är lockande att jämföra användningen av begreppen Sverige och Norden och dra slutsatsen att Norden hade en mer framträdande roll i det bildade Sveriges intellektuella landskap under stormaktstiden. Detta skulle dock vara en förenkling av förhållandena. Den skilda typ av fenomen som Sverige och Norden står för och de varierande roller som vi har sett att begreppen gavs gör en enkel jämförelse vanskelig. Till viss del bör också Nordens roll i det intellektuella landskapet ses som en del av förståelsen av de roller som begreppet Sverige har genom att det förra används som synonym för det senare. Samtidigt är det inte en alltför vågad slutsats att konstatera att begreppet Norden hade en användning som locus i tillfällesdiktningen som en kulturell enhet på ett sätt som Sverige inte hade.

Europa, den tredje term som denna artikel byggts upp runt, är som begrepp knappt alls använt i det studerade källmaterialet, trots att det i tidigare forskning finns en förväntning att så skulle vara fallet. De tillfälleskrifter som studerats här visar på en situation där Europa visserligen var ett känt begrepp, men inte hade en framträdande roll i människors tankemässiga landskap. I det enda sammanhang där Europa nämns i de här studerade källorna likställs det också med kristenheten snarare än ges det fristående innehåll som tidigare forskning har identifierat. Det är för denna tidsperiod svårt att uttala sig om generella förhållanden utifrån hur begreppet använts i ett enda sammanhang, men det är signifikant i sig att begreppet förekommer så sällan.

Samtidigt kan vi dock se att antiken var ett mycket flitigt använt loci för tillfälleslitteraturen. I skriften *Europa in Luctu* tas ett antal länder upp som europeiska, samt avlägsna platsnamn och företeelser beskrivs i tillfällesdiktningen som exotiska. Det verkar alltså som att flera av de element som vi skulle säga ingick i en europeisk idé återfinns i det här studerade källmaterialet, men att det inte uttalat kopplas samman med Europa.

⁵⁴ Sollenius 1688, pag. 12v.

Här finns en risk att komplicera förhållandet mellan ett begrepp som Europa och vad vi idag lägger i detta begrepp. Europa, likväl som Norden och Sverige, kan ses som en *historisk region* och alla uttryck för denna historia ses som indikationer på att begreppet var levande. I viss mån är det givande att undersöka tillfälleslitteraturen med detta angreppssätt, och det har också gjorts här genom diskussionerna om hur olika loci för referenser i skrifterna förhåller sig till de begrepp som är studiens huvudfokus. Dock går vissa aspekter förlorade om begreppen Sverige, Norden och Europa simplistiskt ses som historiska regioner, dels eftersom källmaterialet visar på också andra typer av användningar av begreppen, och dels eftersom inte alltid en tydlig historia, i form av till exempel historiska personer, associeras med begreppen.

Att förstå de tre begreppen som sociala konstruktioner visar på ett givande sätt det komplexa i människors omvärldsuppfattningar. Vi har sett att begreppen hade varierande roller beroende på sammanhang. Utan att hävda att begreppen medvetet konstruerats av samtiden kan man förstå dem som fyllda av betydelse vid tillfällen snarare än som bärare av konstanta betydelser. Dessa betydelser varierade inom ramen för vad mottagarna kunde känna igen, men det är likväl viktigt för forskaren som inte känner till dessa varierande betydelser att ha ett öppet sinnelag så att hon eller han inte går miste om viktiga aspekter. På detta sätt kunde Norden förstås som det svenska väldet, men också vara en beteckning som rymde det danska riket.

Denna studie har kunnat bidra med att fördjupa kunskapen om geografiska aspekter av omvärldsuppfattningar i det tidigmoderna Sverige. En viktig poäng har också varit att diskutera hur begrepp som Sverige, Norden och Europa bör förstås i historisk forskning. Resultaten visar på ett system av omvärldsuppfattningar där begrepp som vi idag använder för att beskriva förhållanden under tidigmodern tid inte helt enkelt kan likställas med den betydelse som vi ger begreppen och att ett och samma begrepp parallellt kan ha haft flertalet roller utan att dessa nödvändigtvis stått i konflikt. Både Sverige, Norden och Europa var kända begrepp under denna tid, men av det litterärt kunniga Sverige användes de inte nödvändigtvis på samma sätt som vi gör idag: de användes inte alltid konsekvent och stundtals inte alls. Det tillfälliga i begreppens betydelse fångas i en studie av referenser i den svenska tillfälleslitteraturen och visar att historien bäst förstås genom att studeras framlänges.

Appendix.

Förteckning över källunderlag till diagram 1 och 2.

- Arell, A. (1687), *En Tillskuten Dör*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 388. *Smärre Poesier etc. af Nämnde Auctorer etc.*).
- Aschengreen, Jac. (1693), *Swea Drottning Ulrica Eleonora sitt Rijkets oc fattigas Glädie*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica 2*).
- Att Werldzlig Höghet måst omkull* (1688), Stockholm (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).
- Brenner, Sophia Elisabeth (1700), *Hoo som lyckligt wällia will/ Lägge Dygden prijsen till; Förestält/ När Secreteraren uti Kongl. Maj:st Canstlij Wälbornel Her; Elias Palmskiöldh Och Den Wälborne Jungfrun/ Jungfru Catharina Magdalena Blixencrona, Sammanträdde uti ett Christeligt Ehtenskap*, u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 388. *Smärre Poesier etc. af Nämnde Auctorer etc.*).
- C. A. (1684), *Enär Den Ehreborne Achtad/ och Wälförståndige Herren Her; Lorentz Bahn/ Kiöp- och Handelsman i Kongl. Residentz Staden Stockholm Brudgummel och den Ehrebornel Gudfruchtigel och Dygderike Jungfru J. Helena Nohrman/ Den Ehrebornel Wälachtad/ och Wälbetrodde herrens H. Nils Jönsson Nohrmanns/ förnemblig handelsmans i Stockholm kiärelskelige Dotter Bruden Sammanparades uti itt Ächta-Kärleekr Bandh*, Stockholm (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).
- Den Ehreborne Gudfruchtige och Dygdesamma Nu mera hoos Gud Sahlige Matronans, Hustro Brita Jörans-Dotter/ Prowiant-Mästarens wid Kongl. Ammiralitetet, Den Ehreborne och Wählbetrodde herrens/ Herr Petter Halls/ För detta Kiärälskelige Makas sidsta Tankal som wijd des döda Lekamens Grafsättning uthi S:t Jacobs Kyrkia den 19. Decemb: Anno 1697. framwistes* (1697), Stockholm (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Den Himmelske Sällheeten Och dhen Jordiske Fäfängligheeten* (1685), u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica 1*).
- Den Oförljkelige Konung Carl den Store Sweriges/ Göthes och Wändes Oöfverwinnerlige Konungl äre desse effterfölliande Spådoms-Rijm wid ett gladeligit Tillfälle af det Kongl. Wårdskapet/ som hölts på Stockholms Slott den 3.*

- Febr. 1692. i diupestē Wyrdnad och Underdånigheet öfwerigivne* (1692), Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica 1*).
- Den Skånska Nationen i Lund (1697), *Sorgebeklämdē Undersåtāres Tårar*, Lund (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica 2*).
- Den Småländska Nationen i Lund (1699), *En anständig Frögde-Ton*, Lund (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Dijkman, Ludert (1685a), *Swea Inbyggjares Samhällige Klagan och Sorge-Stämman*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica 1*).
- Dijkman, Ludert (1685b), *Lamentum eller En Sorge-Music aff 4 Siungande och 4 Spelande*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica 1*).
- Eenberg, Joh. (1688), *Den Sidste Sorg och Förste Glädie wedersfors Ehreborne/ Gudfruchtigel mycket Dygd- och Hedersamme Matrona nu hoos Gudh Salig Hust: Barbara Bruun*, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).
- E. L. (1693), *Magnis Virtutibus*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica 2*).
- En Dahl-Kulla (1700), *En Underdånig Nyåhrs-Lyckönskan*, u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica 2*).
- Ett wälmeent Kärleeks Tahl och Swar* (1680), u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica 1*).
- Falcke-sänge- och Winge-snåår Uthsatte af den Wördige och hederlige herren Her; Gabriel Falck Beröm-wård Scholemestare uti staden Thores-hella Sampt Ehreborne och mycket Dygderijke Jungfru J. Christina Alandra* (1682), Jägare Störar (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).
- Frögde Blommor Utströdde Då Ehreborne och Wählbestälte tull och Acciis-skrifwaren Erich Iisgreen Med Dygderijke och mycket sedesamma Jungfru/ J. Maria Sahlbäck Sin bägges hiertan/ med nöje och Glädie uti mycket för-nämt och ärbart Folcks bewistande förenade* (1696), Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Gillieström, Oloff (1694), *Älskogs Vitterhet Uti En Liufig och Oförfalskad Kärleek Förwänd/ emellan Den Äbreyrdige och Högwällärde Herren H. Erik Braan/ För detta wälmeriterat Regimentz Pastor wid dät Swänska Infanteriet i Hålland/ och nu förordnad Kyrkio-Herde i Arnåås Sampt*

- den Åhreborne och Sederike Jungfru Jungfru Anna Plantin*, Stockholm (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Håf, Andreas (1694), *Uprunnen nys stor Hiertans Frögd/ I Giöthaland wäl allom rögd*, Göteborg (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).
- IGH (1697), *Den mächtige döden Öfwerwunnen*, Stockholm (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Insulander, Bernhard (1693), *Fäste-Skrift Då Effier Hans Kongl. May:st Dhen Stormechtigste Konung och Herres Konung Carl Dhen Elloffies Aldranädigste Wilja och Förordning Dhen högährwyrdige och höglärde herren M: Mattias Iser Wälmeriterad Kyrkioherde i Stockholms Stads Storekyrkial/ samt Consistorii dher sammastädes Praeses, wid dhen åminnelse/ som effier högstbemelte hans kongl. May:st Christelige befallning begick i Upsala af Concilio Upsaliensi, Then Helige Skrifts Doctor förkunnad blef som skedde i Upsala den 3. Martii Åhr 1693*, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Iserhjelm, Carl (1697), *Graf-Skrift Öfwer Den Edle och Wälborne Herren/ Her: Johannes Iserhjelm*, Stockholm (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Johansson, Johan (1697), *The rättfärdigas åminnelse blifwer i wälsignelse*, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Joh:H:Sch: (1685), *Sorge-Förwäxling i Glädie Som sigh haar yppat af Den Durchleuchtigste Sweriges Rikes Arfförstes Printz Frederichs hugneliga Födelse*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica* 1).
- Klagan Öfwer det At Döden alt för tjidigt har bortryckt Den Stormächtigste Drottning och Fru/ Fru Ulrica Eleonora* (1693), u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).
- Lika Sinnen Lika Kärlek/ hade Köp- och Handels-Mannen uti Hudikswall Åhreborne och Wällachtade Hr: Olof Brundberg och den Åhreborne och mycket Dygderike Jungfrun Jungfru Catharina Qvast* (1698), Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- MenniskioLifwetz underbare förwäxling* (1687), Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).
- Nordiske Stjerne-Skieen* (1680), Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica* 1).
- Norin, Jonas (1697), *Sidsta Åhre-Tienst Då den Åhrewyrdige och Höglärde Herren Mag. Andreas Håf Tro-flitige och Berömmelige Lector wid Scara*

- Gymnasium och Consistorii Adessor dersammastädes/ med Christel. Ceremonier ut högförnämt Folcks biwistande blef till sin hwilokammare i Scara Domkyrckia beledsagad den 21. Martii Anno 1697, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).*
- O. C. (1695), *Då Dhen Wyrdige och Wällärde herren H: Erik Gozelius Med den Ehreborne och Dygd-älskande Matronan, H: Helena Maria Winterroos/ Ingick ett Christerligt Ächta förbund, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).*
- [Peringskiöld] Peringer, Johan (1685a), *Sacratissimo Svec: Goth: Vandal:que Rege Carolo Clementissima Regina Ulrica Eleonora Augustis Parentibus Serenissimus Princeps Gustavus, u.o. (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 14. Poetica 1).*
- [Peringskiöld] Peringer, Johan (1685b), *Serenissimus Celsissimusque Princeps ac Dominus Udalricus Svecorum Gothorum Vandalorumque Princeps Haereditarius, u.o. (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 14. Poetica 1).*
- P. G. (1686), *Himmelsk Lycksalighets Syyn, Uppsala (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 14. Poetica 1).*
- Reitz, E. (1693), *Verba Vitae Aeternae Habes, Stockholm (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 14. Poetica 1).*
- Runnerberg, E. (1697), *Europa in Luctu Seu Orbis Christiani Lessus et Threnodia, Stockholm (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 15. Poetica 2).*
- Salan, Peter (1693), *Efwhighetens Runehäll, Uppsala (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 15. Poetica 2).*
- Saliin, Nicol. (1682), *Dödeminne Öfwer dhen fordom höghlärde och höghförfarne herrens Doct. Petri Hoffwenni, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).*
- Siöblad, Carl Georg (1698), *Underdånig Lyck-Önskan Till Den Stormächtigte Konung och Herre Carl den Tolfithe, Stockholm (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 15. Poetica 2).*
- Smaraeus, J. (1697), *Fast liwet tyks olyckligt här En dygdig Siäl doch lycklig är, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).*
- Små och Storal Man och Qwinnal Böra alfvarsamt besinna/ Hur' de må med samnat liud/ Prisa Kungen näst sin Gud. För den härliga och dråpeliga Seger Hans Kongl. Mayst. Konung Carl Den XII. erhållit emot Czaren af Muskov Wed Narva den 20 Novemb. 1700, (1700), u.o. (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 388. Smärre Poesier etc. af Nämnde Auctorer etc.).*

- Sollenius, M. (1688), *Dianae och Astrilds Jacht*, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).
- Sonetto* (1685), Stockholm (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).
- Stockholm Uhrgambla Slotts Allerunderdånigste Lösn och Önske-Roop Enär dess Allernådigste och Huldaste Konung/ Konung Carl den Tolfifte Ifrån sin sollenne Cröningh och Smörielses Act Slottet förbij reeste* (1697), Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).
- Ström, Nicolaus (1690), *Lycksaligheets Märcke För Den Kongl. Giöthariketzs Academien Carolina Då Den Edle och Höglärde Herren/ Hr. Jonas Hörlingh Eloq: Professor Ordinarius Emoothogh Academiska Scepteren*, Lund (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Svannius, Olaus (1698), *Davi enfaldige Äbro-Dicht*, Lund (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Torner, C. (1682), *Acclamations subjectissimae in Natalem Recens Nati Principis Hereditarii Celsissimi Domini Caroli XII. Swea Frögde-Roop*, u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).
- Twenne Oror (1693), *Siu Eiwigt grönskande Cypresser*, Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).
- Ullberg, Jonas (1692), *Astrilds Skyttekonst Då Wyrdige och wällärde Herren Herr Ionas Heidman Samt Dygdesamme Jungfrul Anna SwänsDotter/Ullberg ett Christerliget ächta förbund ingingo*, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Undersåternes Lyckönskan Uppå dheras Allernådigste Konung Carl dhen Eloftes Tiugu och siuende Födelse Dag* (1682), Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica* 1).
- Öfwer Den dräpeliga Begynnelsen af Stormächtigste och Segersame Tolfifte Swänske Carls Hielte-Bedriffier* (1700), u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).
- Örnghjelm, Claes (1693), *Memoriae sacrum serenissimae principis ac dominae Dn. Ubricae Eleonorae*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).

En väg till upplysning

Erik den helige i svensk historieskrivning på latin från sent 1600-tal och tidigt 1700-tal

Måns Bylund

1. Tider kommer, tider går. Erik består

Sverige under 1600-talet har ibland kallats det lutherska Spanien.¹ En sådan rubricering för lätt tankarna till bistert stränga prästkafanter och flammande häxbål. Trots att detta är något missvisande är det ändå intressant att fråga sig hur en renodlat protestantisk stat skrev sin historia, och särskilt dess katolska kapitel. En mental bild av 1700-talets samhälle doftar snarare av kaffehus fyllda med pudrade herrar som förnumstigt diskuterar nytta, vit-terhet och politique. Dessa hade andra ideal för sitt historieförfattande och andra attityder till den sedan länge förlupna och i deras ögon vidskepligt irrationella medeltiden. Mycket hade förändrats, men hur?

I denna artikel skall en aspekt av denna stora omvälvning behandlas, nämligen de två epokenas historieskrivning. Eftersom historia ofta är av väsentlig betydelse i legitimeringen av olika samhällssystem och skapandet av identiteter bör förändringar i historieskrivningens utformning ha varit en viktig del av det större förloppet. Som framgår nedan är vidare en viktig skiljelinje mellan historieskrivning inspirerad av renässansen respektive upplysningen just skillnaden i förhållandet till medeltiden.² I denna artikel kommer den skillnaden att särskilt betonas eftersom den studerar två monografier från sent 1600-tal och tidigt 1700-tal om Erik den helige, både ideal-kung och medeltida helgon. Det övergripande målet är dock att försöka

¹ Roberts 1980, s. 68; Villstrand 2005, s. 20.

² Termerna "renässans" och "upplysning" är inte självklara, utan även andra begrepp, som "stormaktstid" och "frihetstid" används. I denna artikel används de främst som samlingsnamn för olika sätt att skriva historia. Se vidare 2.4.

nyansera själva förändringen i historieskrivningen, och den huvudsakliga frågan handlar om hur dessa två monografier förhåller sig till renässansens och upplysningens historieskrivning.

Detta betyder inte att undersökningen behandlar de studerade texterna som representanter för den ena eller andra epoken, utan målet är snarare att studera hur drag som vanligtvis brukar betraktas som typiska för de båda förändras över tid. Att just dessa två epoker valts som referenspunkter i stället för den mer precisa *karolinska tiden*, beror främst på att det finns tydliga kontraster mellan dem. Detta skulle i annat fall kunna saknas och försvåra analysen. Vidare är upplysningen en viktig period för skapandet av den moderna Europa och dess tankevärld. Detta gör det intressant att spåra vad som brukar ses som dess beståndsdelar, även under källornas tillkomstperiod, vilken föregår vad som vanligtvis räknas till upplysningen rent tidsmässigt.

De två texterna analyseras alltså för att se hur de förhåller sig till vad som kan ses som typiskt för renässansen respektive upplysningen. Resultaten bör i någon mån öka förståelsen för den större förändringen. För att konkretisera detta delas huvudfrågeställningen upp i tre mindre. Den första berör historikernas arbetssätt och de två senare deras förhållande till det förflutna:

- Hur förhåller sig historikernas metodik till vad som är typiskt för renässansen respektive upplysningen?
- Hur förhåller sig deras syn på medeltiden till vad som är typiskt för renässansen respektive upplysningen?
- Hur förhåller sig deras relation till Erik som symbol till vad som är typiskt för renässansen respektive upplysningen?

2. Bakgrund

2.1. *Vita S. Erici*

Trots att det här alltså inte är Erik den heliges liv som skall behandlas måste detta ändå beskrivas som en bakgrund till kommande resonemang. Ur ett modernt perspektiv kan dock nästan inget sägas om honom. Enligt konstvetaren Christian Lovén, som nyligen gjort en översikt av det tillgängliga

materialet, finns inga samtida källor. Som helgon nämns Erik första gången i ett kalendarium från 1198 och hans legend och mirakel synes ha nedtecknats under sent 1200-tal.³ Ur 1600-talets perspektiv flödade emellertid källorna rikligare. I bakgrunden för de författare som här analyseras låg *Vita S. Erici* (S:t Eriks helgonlegend) – traditionellt attribuerad till Israel Erlandi – och dess utsagor accepterades i stort som sanna. I följande stycke ges därför en kort resumé av denna legend utifrån Johannes Schefferus edition, vilken var den då använda.

I legenden var Erik av nobel härkomst och valdes till kung 1150. Som sådan månade han om undersåtarnas välgång och hade en mängd goda egenskaper. En av dessa var hans generositet, illustrerad av att han inte tog emot vissa inkomster som vanligen tillföll konungen. En annan var hans fromhet, vilken framträdde genom hans självspåkelse och kyrkobyggen. Något senare under sin regering drog han i krig mot finnarna, vilka besegrades och döptes. När han återvänt hem angreps han av den danske kungaättlingen Magnus Henriksson som med fagra löften hade lyckats locka med sig några av rikets egna män. Dessa samlade en här och överföll den ovetande konungen medan han firade gudstjänst i Östra Aros. Erik gick dem tappert till mötes men dödades, och vid hans avhuggna huvud sprang en källa fram, förmodligen i nådens år 1160.⁴

2.2. Erik i senare historieskrivning

Under 1900-talet har det förts en omfattande diskussion om historiciteten i denna legend och i Eriks person överhuvudtaget.⁵ Däremot har användandet av honom i senare tidevarv, vilket här betyder fram till cirka 1800, utforskats mindre. Historikern Tracey Sands har analyserat det medeltida förloppet. Enligt henne gjordes Erik först till en symbol av sina omedelbara arvtagare under sent 1100-tal för att ge dem legitimitet i kampen mot den sverkerska ätten. Erik kom därefter att nyttjas av Uppsala stift för att attrahera pilgrimer. Inte heller senare makthavare underlät att se hans symbolvärde. Birger Jarl gifte sig bland annat därför med en av hans ättlingar, och

³ Lovén 2004, s. 8.

⁴ Schefferus 1675, s. 1–14. I denna edition av legenden anges dödsåret 1165 i brödtexten, men historikerna använde ändå oftast det traditionella 1160.

⁵ För en sammanfattning se Ericson 2003.

under Kalmarunionen hade Erik blivit ett emblem för legitim svensk kungamakt. Båda sidor anknöt till honom: Erik av Pommern tog vid trontillträdet hans namn och Karl Knutsson Bonde spårade sin genealogi till honom.⁶

En annan historiker, Henrik Ågren, har studerat Eriks fortsatta öden och menar att han på kort sikt efter reformationen inte förjagades ur historien, men att hans stjärna på lång sikt dalade. Precis efter reformationen användes han ännu som förebild, och Gustav Vasa förde sin genealogi till honom. Snart blev han dock mindre betydelsefull. Ett exempel på detta är att mynt med hans avbild slutade präglas efter Johan III. Erik förde därefter en tytande tillvaro och dök främst upp i kulturhistoriska verk. Under 1700-talet – när historien erbjöd flera pålitligt protestantiska kungar som symboler – nämndes han mest pliktskyldigt i genealogier. Inte heller brukade hans död göras till ett nationellt martyrium, trots att den i viss mån kunde skyllas på arvfjenden Danmark. Historiker skrev snarare att folk från något visst landskap hämnades honom än att ”svenskarna” gjorde det.⁷ Utifrån detta tycks alltså Eriks symbolvärde varit störst under senmedeltiden. Även direkt efter reformationen hade han kvar något av sin forna betydelse, men ersattes sedan allt mer av nya figurer.

2.3. Angränsande företeelser i senare historieskrivning

I forskning om närliggande områden skönjs ett annat mönster än detta långsamma uttåg ur historien. Snarare än glömsk synes historieskrivningen under 1700-talet i allmänhet bli mer aktivt medeltidskritisk. Idéhistorikern Henrik Sandblad har studerat reformationen i senare historieskrivning, och enligt honom framtvängades förvisso tidigt en positiv syn på denna hos historikerna. Dock skärptes religionslagstiftningen under frihetstiden och en vad han kallar luthersk poliskyrka skapades. Han noterar också att 1700-talets historiker, trots förtjusningen i att ondgöra sig över medeltida katolicism, inte öppet vände detta ironiska vapen mot lutheranismen.⁸

Samma tendens framträder i Ågrens forskning om den tidigmedeltida kungen Emund Slemme, som hos Adam av Bremen sägs ha varit i konflikt

⁶ Sands 2008, s. 206–213.

⁷ Se Ågrens artikel i denna antologi.

⁸ Sandblad 1986, s. 199–201.

med katolska kyrkan. Varken medeltidens eller stormaktstidens historiker fäste i regel någon vikt vid detta, utan det var Claes Örnghjelm som under sent 1600-tal först tog upp denna aspekt för att kunna utmåla Emund som motståndare till maktthungrig katolicism. Denna bild slog sedan snabbt igenom och på 1700-talet utvecklades den till en katolskfientlig skildring med Emund som fosterlandets hjälte.⁹

Historikern Anna Walette har studerat senare historikers syn på en annan för lutheranismen främmande ”ideologisk” period, nämligen hednatiden. Hon kommer fram till att både Olof Rudbeck under 1600-talet och Olof von Dalin och Sven Lagerbring under 1700-talet hade en positiv bild av denna epok och använde isländska sagor för att visa på de gamles dygder.¹⁰ Däremot var det bara de två senare som samtidigt passade på att beskylla de första munkarna för att med bokbål ha förstört hednatidens källor.¹¹

Hos historikern Janus Møller-Jensen syns mönstret också runt Holger Danske, en forntida kristen hjälte i kretsen kring Karl den store i medeltida *chansons de gestes*. Holger blev tidigt en positiv symbol och Kristian II knöt under första delen av 1500-talet sin genealogi till honom. Därefter trängdes han som symbol undan av en korsfarande prins Svend. Det intressanta är dock att Holger återtog sin plats under tidigt 1800-tal, eftersom Svends martyrdöd då blev besvärlig.¹²

Tydligast blir det dock i idéhistorikern Nils Erikssons studie om Olof von Dalin, Anders af Botin och Sven Lagerbring, vilka alla författade historia under 1700-talet. Enligt honom bredde en attityd ut sig hos dem som var allmänt kritisk mot medeltiden, men särskilt bitsk mot dess adel och kyrka.¹³ Sammanfattningsvis kan alltså en tydlig trend urskiljas i alla dessa verk, där ett fientligt förhållande till särskilt medeltidens kyrka växte fram från sent 1600-tal.

⁹ Ågren 2009, s. 122–129. Namnskicket under 1600-talet och 1700-talet kan vara aningen inkonsekvent, både i stavning och latinisering. I denna artikel har principen använts att förnamn återges i sin svenska form, Claudius blir Claes, Petrus blir Per och Ericus blir Erik. För efternamn används den etablerade formen, exempelvis Schefferus (latin), inte Scheffer, men Örnghjelm (svenska), inte Oernhielmus.

¹⁰ Walette 2004, s. 143, 151–152, 177–178, 187.

¹¹ Walette 2004, s. 185.

¹² Møller-Jensen 2009, s. 100–101, 108–109.

¹³ N. Eriksson 1973, s. 132–147.

2.4. Historiens etiketter

Det framgår alltså att synen på medeltiden förändrades framåt 1700-talet, och att Örnhjelm var viktig för denna process i Sverige. I denna artikel har renässans och upplysning valts som ungefärliga etiketter på de två tillstånden.¹⁴ Självklart är det alltid problematiskt att applicera sådana epokbegrepp på historien. I fallet renässansen är det å ena sidan svårt att förneka att tankar förknippade med den påverkade Sverige under 1500-talet och 1600-talet. Å andra sidan är det aningen förenklande att under detta begrepp sammanföra hela 1600-talets historieskrivning, delad som den var i flera traditioner, som den antikvariska, den språkhistoriska och den laghistoriska.¹⁵ Dock hade de flesta av dessa paralleller även utomlands, och exempelvis göticismen kan, enligt statsvetaren Patrik Hall, ses som en del i ett allmänt ökande intresse för de moderna språken.¹⁶ Renässansen får alltså i fortsättningen stå som ett samlingsnamn för dessa mer eller mindre internationella trender, och är i detta fall att föredra framför termer som ”stormaktstiden” då den täcker in den internationella utvecklingen, särskilt eftersom många svenska historiker, som Schefferus, från början var importerade. Det är alltså i denna begränsade betydelse, ett särskilt sätt att skriva historia, som begreppet används i kommande analys.

Upplysningen har tagits som etikett för den senare och mer medeltidskritiska epoken. Inte heller detta begrepp är dock självklart, och även utomlands har det diskuterats om det funnits en sådan i exempelvis Tyskland. Idéhistorikern Tore Frängsmyr beskriver utifrån denna internationella scen tre vanliga sätt att definiera upplysningen: som en särskild kritisk attityd, som ett kronologiskt begrepp för 1700-talet eller som en fransk filosofisk inriktning.¹⁷ Han argumenterar för att de två första är för diffusa och väljer det tredje, som han menar innefattar bland annat förnuftstro, sekularisering, vetenskapsentusiasm och framförallt en kampinställning mot det gamla.¹⁸ Med en sådan definition kan han inte hitta någon sammanhängande upplysning i Sverige, trots att han erkänner att det fanns vissa små ansatser.¹⁹

¹⁴ Det finns även andra skillnader vilka behandlas i 3.2.1., 3.2.2. och 3.2.3.

¹⁵ Se t.ex. Lindroth 1997 (1975), s. 235–267, 267–284, 305–310.

¹⁶ Hall 2000, s. 46.

¹⁷ Frängsmyr 1993, s. 10–14.

¹⁸ Frängsmyr 1993, s. 41–61.

¹⁹ Frängsmyr 1993, s. 182–183.

Likaledes anser han att svenska historiker förvisso stundom hade en kritisk attityd, men inte omvandlade den till ett filosofiskt program, och därför inte kan räknas in i upplysningen.²⁰

En annan idéhistoriker, Jacob Christensson, har också utgått från den internationella debatten, men valt att tolka upplysningen bland annat som ett symbolsystem där exempelvis sanning, frihet, natur och nytta ingick,²¹ varmed det blir lättare att se en svensk upplysning. De båda tar också upp idéhistorikern Sten Lindroths tidigare syn på upplysningen som naturvetenskapens intåg med exempelvis Linné.²² Då denna artikel behandlar historiska texter, vilka kan tänkas ha ett retoriskt genomtänkt innehåll, och då det ändå finns markanta skillnader mellan historieskrivning under 1600-talet och 1700-talet, har utgångspunkten här hämtats från Christensson. Upplysningen betraktas alltså främst som en tid av ökad kritisk medvetenhet, nya retoriska slagord och symboler samt en gryende naturvetenskap, vilket avspelas i historieskrivningen. Precis som i fallet renässansen används själva termen upplysning i analysen med denna begränsade betydelse, ett specifikt sätt att skriva historia.

En sista period som tar stor plats i analysen är medeltiden. Inte heller denna etikett är dock helt rättvisande, för den används inte i någon av de undersökta källorna. En uppenbar anledning till detta är förstås att de är skrivna på latin. Inte heller på detta språk finns dock i källorna någon direkt motsvarighet till svenskans ”medeltiden”, utan som framgår nedan nyttjas formuleringar av typen ”de där tiderna”, ”de där obildade tidevarven”, och ”det där seklet”. Med detta verkar källorna avse ungefär tiden efter den gotiska eran men före den protestantiska. Denna sammanfaller ungefär med vad som idag tidsmässigt klassas som medeltiden, och denna översättning har därför valts. Avgränsningen *efter* gotisk tid men *före* reformationen täcker också in hur ”medeltid” i regel brukas i övrig litteratur som används i denna artikel, och det är denna betydelse som begreppet hädanefter innefattar.

²⁰ Frängsmyr 1987, s. 10; Frängsmyr 1993, s. 83–84.

²¹ Christensson 1992, s. 39.

²² Frängsmyr 1987, s. 8; Christensson 1992, s. 38–39.

3. Undersökningen

3.1. Urval: idealkonung men helgon

I denna artikel analyseras två latinska monografier om Erik den helige, Johannes Schefferus *Notae in Vitam S. Erici* (Anteckningar till S:t Eriks helgonlegend) från 1675 och Per Hööks *De Erico IX sive Sancto* (Om Erik den nionde eller helige) från 1712. Urvalet är relevant i förhållande till artikelns syfte av flera skäl. För det första bör verkens ämne, idealkungen och helgonet Erik, ha tvingat de historiker som behandlat honom att ta ställning till medeltid och katolicism på ett helt annat sätt än om en mer sekulär symbolkonung valts.

För det andra är perioden intressant. Den kan i förstone tyckas väl tidig, men idéhistorikern Gunnar Eriksson menar att de flesta av upplysningens premisser uttalats redan före 1700.²³ Det är därför befogat att undersöka både om det alls finns spår av dem under tidsspannet 1675–1712, och om de i så fall var otvetydigt större 1712. Vidare hade Örnjelm verkat mellan dessa årtal. Hans inflytande i synen på Emund Slemme har behandlats ovan, och latinisten Hans Helander menar vidare att han både var en ovanligt källkritiskt medveten historiker och en portalgestalt till upplysningens kritik av den medeltida kyrkan.²⁴ Urvalet kan på så vis också mäta hans genomslag. Ett på förhand rimligt antagande vore därför att upplysningstendenser bör vara mer framträdande i det senare av de två analyserade verken, nämligen Höök från 1712.

För det tredje är verken skrivna på latin. Idéhistorikern Bo Lindberg menar att detta språk klandrades av upplysningens människor som onyttigt, svårt och osvenskt.²⁵ Det behöll dock sin ställning i vad han kallar ”boklärdom”, medan de tillämpade vetenskaperna, där svensk historia ingick, skrevs på svenska.²⁶ Därför är det extra intressant att se om det finns drag av upplysning i latinska texter.

²³ G. Eriksson 1993 (1976), s. 285.

²⁴ Helander 2008, s. 4–10.

²⁵ Lindberg 1984, s. 33–36.

²⁶ Lindberg 1984, s. 110–114.

3.2. Analysens disposition

I valet av metod har ett problem varit att många författare till liknande verk, som Nils Eriksson och Per Landgren, bara anger att de använder ”traditionell idéhistorisk analys”,²⁷ vilket inte är särskilt vägledande. Denna artikel utgår därför från historikern Anna Walette och statsvetaren Peter Hallberg. För det första organiserar Walette i stor utsträckning sin analys, som hon kallar hermeneutisk, efter olika tematiska rubriker, som ”odalbondens rötter” eller ”krig och fred”.²⁸ Om dessa teman är omsorgsfullt valda fångar tillvägagångssättet upp många intressanta aspekter av den undersökta företeelsen och förenklar jämförelser mellan olika författare. Denna metod har därför valts som utgångspunkt för den kommande analysen genom att de tidigare presenterade delfrågorna styckas upp i särskilda teman.

För det andra har Hallberg uppmärksammat att valet av kontext ofta får avgörande betydelse för hur resultat tolkas.²⁹ Till exempel skulle en historiker kanske se göticismens framväxt under 1600-talet som ett utslag av statens propagandabehov, medan en idéhistoriker snarare skulle sätta den i relation till ett under renässansen framväxande intresse för folkspråken och de moderna nationernas historia. Stor vikt har därför lagts vid att redogöra för den kontext av sekundärlitteratur ur vilken de ovan nämnda temana formats. Sammanfattningsvis kan då analysen sägas vara en tematiskt strukturerad kvalitativ texttolkning där de båda författarna jämförs för att se hur de förhåller sig till dessa teman och på så vis belysa likheter och skillnader både dem emellan och inom perioden 1675–1712.

Precis vilken kontext av sekundärlitteratur det är som ligger bakom dessa teman presenteras i följande stycken, och det bör poängteras att det är i relation till denna som resultaten är giltiga. En annan kontext hade möjligen givit andra teman och andra svar på de ställda frågorna. Den nuvarande litteraturen motiveras av att dess ämne anknyter till artikelns huvudsakliga frågeställning, nämligen hur de olika författarna förhåller sig till historiskrivning under de två epokerna.

²⁷ N. Eriksson 1973, s. 4; Landgren 2008, s. 22.

²⁸ Walette 2004, s. 48–50.

²⁹ Hallberg 2003, s. 40.

3.2.1. Renässansens och upplysningens historiemetodik

För den metodik historiker använde kan ett första tema sägas vara de mål de angav för sin verksamhet. Under renässansen fortsatte ofta, enligt bland andra idéhistorikern Per Landgren och statsvetaren Patrik Hall, en äldre syn på historia som *magistra vitae* – livets lärarinna – att dominera. Genom imitation av historiens goda exempel skulle goda människor skapas.³⁰ Peter Hallberg och Nils Eriksson menar att detta inte förändrades under upplysningen, utan det förflutnas stora män vägledde ännu ungdomen.³¹ Utifrån idéhistorikern Erik Bollerup kan dock en förskjutning anas. Upplysningen var intresserad av fredliga värv och ansåg att om det var nyttigt att veta hur folk fordom tagit varandra av daga måste det vara ännu nyttigare att veta hur de skapade välmåga.³² Historieskrivningen verkar också ha blivit något mindre en spegel för furstar och något mer en för bredare lager av folket.³³

Ett andra tema handlar om historikers kritiska metod. Idéhistorikern Julian Franklin har behandlat källkritikens historia och menar att den utarbetades av franska rättslärda som Jean Bodin och François Baudouin redan under tidig renässans eftersom de behövde ”sann” historia att grunda sina rättsstudier på.³⁴ Även Bollerup ser denna typ av kritik som del av en lång tradition av särskilt pyrrhonistisk filosofi, vilken senare flöt in över Sverige från Frankrike.³⁵ Nymodigheten under upplysningen var snarare det som kallas ”förnuftskritik”, och beskrivs av Hall och Nils Eriksson. Denna bestod både av allmänna rimlighetsresonemang och drastiska omtolkningar. Exempelvis omtydde historikern Dalin en kvinna i de isländska sagorna till en båt.³⁶ En kritisk metod som däremot föll ur bruk under upplysningen men som, enligt Lindroth, ofta använts av tidigare humanistiska historiker var filologisk textkritik.³⁷

³⁰ Hall 2000, s. 23–32; Landgren 2008, s. 287–317.

³¹ N. Eriksson 1973, s. 19; Hallberg 2003, s. 66–67.

³² Bollerup 1968, s. 246–256.

³³ Jfr Hall 2000, s. 80–85.

³⁴ Franklin 1963, s. 83–88, 116–151.

³⁵ Bollerup 1968, s. 244–245. Pyrrhonism = radikal skepticism.

³⁶ N. Eriksson 1973, s. 81–84; Hall 2000, s. 87–88. Hall kallar det ”misstankens hermeneutik”. Även Stavenow 1937 (1913), s. 9, såg i Dalin en förnuftskritiker av rang.

³⁷ Lindroth 1997 (1975), s. 236. Textkritik är, väldigt kortfattat, att bedöma en text utifrån stilkänsla och handskriftskunskap.

Det tredje temat handlar om citationsteknik. Nils Eriksson menar att historiker under renässansen i regel beströdde sina verk med lärda referenser, vilket av upplysningshistorikern Botin kallades ”fåfång beläsenhet”.³⁸ Även Bollerup observerar hur utvecklingen gick från att önska flest till att önska bäst källor.³⁹

Det sista temat handlar om vilka hjälpvetenskaper historiker använde. Hos Hall går tre steg att skönja i denna utveckling. Från mitten av 1600-talet började svenska staten stödja insamlandet av antikviteter, vilket främst betydde nya typer av språkliga lämningar. Genom detta blev det vanligt att svenska historiker stödde sig på monument, sigill och isländska sagor.⁴⁰ Nästa steg inträffade med Rudbeck, som började använda själva naturen som källa till sin *Atlantica*.⁴¹ Detta förebådade upplysningen där historikern Dalin använde den naturvetenskapliga teorin om ”vattenminskningen” för att kritisera just Rudbeck.⁴² Globalhistorikern Patrick O’Brien visar på ett liknande förlopp i hela Europa under 1700-talet, då historieskrivning gärna inspirerades av naturhistoria.⁴³

De teman som används för analys av metodiken är alltså:

- Historiens funktion – vilken slags *magistra*?
- Textens eller förnuftets kritik?
- Fåfång eller förfinad lärdom?
- Historiens stöttor – monumentala eller naturliga?

Mer konkret kommer således i analysen en *magistra vitae* i formen av en furstespegel ses som typisk för det som här kallas renässansen, medan en mer medborgerlig och fredlig *magistra* representerar upplysningen. Likaledes betraktas textkritisk metod, uppstaplande citationsteknik och användning av skriftliga antikviteter som utmärkande för renässansen, medan förnuftskritik, sparsam citation och nyttjande av naturvetenskap får känneteckna upplysningen.

³⁸ N. Eriksson 1973, s. 72–77.

³⁹ Bollerup 1968, s. 262.

⁴⁰ Hall 2000, s. 42–49.

⁴¹ Hall 2000, s. 60.

⁴² Hall 2000, s. 89–91. Denna teori var ett försök att förklara det som idag kallas landhöjningen.

⁴³ O’Brien 2006, s. 10.

3.2.2. Renässansens och upplysningens medeltidssyn

Renässansens medeltidssyn tycks ha varit tveetydig. Internationellt sett har Franklin uppmärksammat hur humanister å ena sidan hyste ett särskilt förakt för medeltidens latinska förmåga, å andra sidan inte drog sig för att använda ”gotiska” förebilder i lagstiftande texter.⁴⁴ Landgren visar hur även Schefferus i Sverige ansåg att nationens *magistra* lika gärna kunde återfinnas i de egna hävderna.⁴⁵ Så förblev det dock inte under upplysningen. Hallberg som särskilt studerat historia i retoriken visar hur denna epoks ofrälse författare gärna svartmålade medeltidens adel som en del i en samtida ståndskamp.⁴⁶ Utifrån Nils Eriksson kan upplysningens syn på medeltida politik summeras som att länsrätten decentraliserade riket medan en regeringssjuk adel förrådde staten, konspirerade mot kungarna och som det enda goda led martyrdöden under Stockholms blodbad.⁴⁷

Synen på medeltida religion förändrades på ett liknande sätt. Utöver att kritisera medeltida munkars dåliga lärdom är religion inget centralt ämne under renässansen. Både Hall och Nils Eriksson kan dock ge exempel på upplysningens hat: den medeltida kyrkans helgon, skärseld, kloster och ceremonier var förnuftsvidriga och dess präster charlataner som sålde frälsning för pengar.⁴⁸

Helander argumenterar, som nämnts, för att förlägga förändringens epicentrum till Örnghjelm under sent 1600-tal. Denne attackerar gärna katolska kyrkan utifrån liknande premisser och förklarar vikingatågen som ett förebyggande anfall mot det katolska Europa för att slippa att genom påvestolens intriger lida samma svärdsdop som saxarna hade utsatts för av Karl den store.⁴⁹ Allt detta kan sammanfattas med följande tre teman:

- Medeltida politik – den regeringssjuka adeln?
- Medeltida kyrka – den romerska skökan?
- Medeltida kulturnatt?

⁴⁴ Franklin 1963, s. 19, 45.

⁴⁵ Landgren 2008, s. 296, 315–317. Schefferus skrev även en *Memorabilia Sueciae Gentis*.

⁴⁶ Hallberg 2003, s. 187–195.

⁴⁷ N. Eriksson 1973, s. 134, 158–160, 180–182.

⁴⁸ N. Eriksson 1973, s. 136–138; Hall 2000, s. 82–89. Denna ändrade syn på både kyrka och adel kan naturligtvis relateras till de liknande förändringar som presenterats angående Erik och angränsande företeelser i 2.2. och 2.3.

⁴⁹ Helander 2008, s. 7–10.

Utifrån den givna kontexten skiljer sig då först synen på medeltida politik och kyrka. Renässansen är försiktigt positiv till adeln och ointresserad av kyrkan. Upplysningen däremot är starkt kritisk till båda två. I fråga om kultur tycks istället renässansen vredgad på medeltidens litterära förmåga medan upplysningen i allmänhet var positiv till fredlig historia, även om ingen författare explicit nämner att detta också gäller medeltiden.

3.2.3. Renässansens och upplysningens förhållande till Erik som symbol

Den sista frågan handlar om symbolanvändningen under de två perioderna och ställer något andra krav än de tidigare kategoriseringarna. I ett större sammanhang kan detta ses i samband med hur nya revolutionära regimer allmänt förhåller sig till äldre symboler, vilket Ågren för närvarande behandlar. Enligt honom består problematiken i en konflikt mellan kulturarv och doktrin där en ny regim har svårt att anknyta till symbolfigurer med gamla ideal utan att radera sin egen auktoritet, samtidigt som den har ett eget behov av just gamla legitimerande symboler.⁵⁰

Forskning om detta gällande de mer ”moderna” franska, ryska och amerikanska revolutionerna är omfattande. Frågan har dock varit om reformationen kan jämföras med dem. Ett motargument är att moderna omstörtningar har varit framåtblickande medan ”revolution” i äldre tid snarare betydde ett återställande av påstått gamla ideal: Robespierre blickade mot en ljus framtid, men Luther bara mot jordens undergång. Ågren invänder dock mot detta argument och menar att framåtblickandet i modern tid främst gäller ideologin medan samhället sällan blir lika historiebefriat, samtidigt som det kan tänkas att jordens undergång inte var något helt negativt för Luther.⁵¹

Ågren visar dessutom hur reformationstiden kunde blicka framåt också genom millenaristiska rörelser som inväntade det kommande kristna lyckoriket. Vidare finns revolutionär elitism som beröringspunkt mellan puritaner, jakobiner och leninister. Han kommer bland annat därför fram till att det är produktivt att jämföra reformationen med moderna revolutioner.⁵²

⁵⁰ Ågren u.u., s. 1–2, 7.

⁵¹ Ågren u.u., s. 8–9.

⁵² Ågren u.u., s. 24.

I hans beskrivning av sådana kan tre metoder att handskas med det förflutna urskiljas, *avståndstagande*, *anpassning* och *förträngning*. *Avståndstagande* präglar ofta det första skedet efter revolutionen. Exempelvis skedde försök i Frankrike att ersätta gamla monarkistiska och kyrkliga begrepp med nya liberala och att byta kristendomen mot förnuftskult, medan det unga Sovjetunionen gav sig på att censurera gamla folksagor och helgonlegender.⁵³ Därefter följer inte sällan en period då det förflutna *anpassas* till nutiden. I Frankrike fanns en strävan att rikta om helgonkulten mot nya martyrer, som Marat, men också en omtolkning av gamla symboler, som Jeanne d'Arc, till en folkligt nationell kontext.⁵⁴ I Ryssland startades redan 1917 en "Proletkult" för att vårda kulturarvet; gamla kosackledare omtolkades till revolutionärer; "proletärens tio budord" nedtecknades och den kejsarliga örnen försågs med hammare och skära.⁵⁵

Ett sista skede brukar vara *förträngning*. Ågren menar att revolutionära rörelser efter en tid vid makten får egna symboler och då blir mindre beroende av den tidigare historien. Detta kan särskilt iakttagas för den amerikanska revolutionen, där denna process inträdde precis efter krigsslutet och det än idag finns ett visst ointresse för historia före 1770-talet. Genom detta blev Europa representanten för det förflutnas laster och Amerika för framtidens dygder. En av de få äldre symboler som blev kvar var Mayflower, som ju flydde det grånande Europa.⁵⁶

Utifrån vad som ovan skrivs om Erik den helige och angränsande företeelser i senare historieskrivning kan då attityden mot dessa under tidig renässans, alldeles efter reformationen, ses som *anpassning*, varefter *förträngning* tog över allteftersom tiden gick mot upplysningen. Vidare kan upplysningen i regel sägas ha intagit ett *avståndstagande* förhållande till medeltiden, även om det givetvis fanns variationer under alla perioderna. För den kommande undersökningen bör då först noteras att de båda författarna har valt ämnet Erik och därmed frångått den gängse *förträngningen*. I analysen kommer därför *anpassning* ses som mer typiskt för vad som här definieras som renässansen och *avståndstagande* för upplysningen.

⁵³ Ågren u.u., s. 11, 15.

⁵⁴ Ågren u.u., s. 12–14.

⁵⁵ Ågren u.u., s. 16–19.

⁵⁶ Ågren u.u., s. 8, 22–23.

För att kunna undersöka relationen till Erik som symbol överhuvudtaget har hans legend brutits ned i fyra teman vilka borde täcka in en stor del av hans konungagärning samt skillnader mellan hans tidevarv och historiker-nas, och därigenom bli fruktbara. Dessa är:

- Eriks ursprung och legitimitet (valkungadöme respektive arv-kungadöme).
- Eriks konungagärning (medeltida respektive tidigmoderna härskardygder).
- Eriks religiositet (medeltida katolsk respektive samtida pro-
testantisk praxis).
- Eriks död (helgonmirakel respektive helgonmisstro).

Denna delanalys kommer sedan att fokusera på om historikerna hanterar dessa inkongruenser utifrån *anpassning* eller *avståndstagande*.

4. Källorna och deras författare

Båda de källor som används är skrivna vid Uppsala universitet. Efter reformationens omvälvningar stöptes detta i sin varaktiga form under Gustav II Adolf på 1620-talet. I samband med detta vidgades dess verksamhet, som tidigare mest varit prästutbildning, genom en omfattande import av utländska lärde under både Gustav II Adolf och drottning Kristina. Ur statens synvinkel skulle universitetet utbilda ämbetsmän till kyrka och byråkrati via teologi, juridik och humanism. Senare blev också matematik för militärer, bergsmän och lantmätare viktigt. Universitetet användes dessutom för propaganda, bland annat genom att göticistisk historia understöddes. Trots att universitetets verksamhet med nutida mått var liten intog det en central roll i dåtidens lärda liv och stod som moderakademi och förebild åt universite-ten i Åbo, Lund och Tartu. I sin helhet var det alltså någorlunda representa-tiv för dåtida svensk bildningskultur.⁵⁷

Representativiteten hos källorna påverkas förutom av tillkomstmiljön också av dåvarande censur. Enligt historikern Ingel Wadén infördes sådan i

⁵⁷ Stavenow 1927, s. 3–42; S. Carlsson 1977, s. 14–15; Johannisson 1989, s. 7–32; Lindroth 1997 (1975), s. 15–47.

lag första gången 1661 och skärptes 1684.⁵⁸ Inte heller disputationer fick uttrycka misshagliga teser.⁵⁹ Under karolinsk tid ökade kontrollen. Frängsmyr nämner förvisso Karl XI:s beslut från 1689 att tillåta filosofisk frihet så länge den inte angrep religionen.⁶⁰ Lindroth anser dock att fruktan för censur växte under denna tid och Stavenow talar om enväldets tunga tuktrande hand.⁶¹ Ett exempel från Hall är studenten Hesselius, vars disputation stoppades 1698 då den innehöll tesen att hednatemplet legat i nya Uppsala, vilket utmanade Rudbecks statsstödda göticism.⁶²

Censuren var dock inte enbart chauvinistisk. Wadén ger ett exempel på hur historikern Videkindi av censorerna ombads byta det hätska ”juten” mot det mer neutrala ”de danske”.⁶³ Inte heller slutade den med enväldet. Bollerup beskriver hur kanslern vid Lunds universitet åren 1753–1763 höll ett strängt censoriskt regemente över disputationerna.⁶⁴ Stavenow tar också upp statsstyrningen av Uppsala universitet under frihetstiden via ideliga så kallade deputationer.⁶⁵

För följande analys är censuren dock inte nödvändigtvis något ont. Förvisso kan författarna ha tvingats hålla tillbaka vissa åsikter, men samtidigt blir deras verk mer representativa. De har nämligen tagit sig igenom censuren och bör sålunda vara tillförlitliga källor till vad som var möjligt att säga vid tiden då de skrevs.

4.1. Schefferus och *Notae Joannis Schefferi in Vitam S. Erici*

Den första textens upphovsman var Johannes Schefferus som hade fötts i Strasbourg år 1621 i en köpmansfamilj. Han beträdde tidigt lärdomens väg och sattes i skola redan vid fyra års ålder. År 1627 överflyttades han till stadens gymnasium och studerade där under humanisten Boeclerus, som blev en viktig inspirationskälla. Efter en kortare vistelse i Leiden började han själv undervisa 1643. Boeclerus söktes vid denna tid för tjänst i Uppsala,

⁵⁸ Wadén 1959, s. 35.

⁵⁹ Lindroth 1997 (1975), s. 32–33; Frängsmyr 2004, s. 73.

⁶⁰ Frängsmyr 2004, s. 154–155.

⁶¹ Stavenow 1927, s. 33–35; Lindroth 1997 (1975), s. 32–33.

⁶² Hall 2000, s. 13–15.

⁶³ Waldén 1959, s. 45.

⁶⁴ Bollerup 1967, s. 313–314.

⁶⁵ Stavenow 1927, s. 51.

men rekommenderade istället Schefferus, som antog erbjudandet och blev skytteansk professor 1648.⁶⁶

Väl framme växte hans popularitet snabbt. Hans oförberedda installationstal imponerade på drottning Kristina som senare både besökte hans undervisning och lät honom tala vid officiella ceremonier.⁶⁷ Också hans föreläsningar gjorde succé och bevestades ibland av uppåt 300 studenter, men även av adelsmän och till och med av Karl XI. Det var även vanligt bland adeln att låta sina barn bo inne hos Schefferus för att där få privat-skolning.⁶⁸

Som lärare skulle han utbilda elever i värtalighet och politik. Detta uppnådde han genom att utifrån klassiska författare dra allmänna slutsatser om politisk visdom.⁶⁹ Bland annat fick hans elev Johan Göransson Gyllenstierna disputerar över hur den romerske fältherren Agricola pacificerade det erövrade *Britannia*. Gyllenstierna fick faktiskt sedermera ett liknande uppdrag för Sverige i Skåne.⁷⁰

Som forskare var han flitig. Ewert Wrangel anser honom vara den förste svenske lärde av europeisk rang, och Schefferus skrev för tiden högkvalitativa alster i genrer som filologi, historia och etnografi.⁷¹ Ibland stängde han in sig veckovis i sitt arbetsrum, och när han dog 1679 hade han författat över 50 verk.⁷² Han deltog även i vetenskapliga fejder, särskilt i slutet av sitt liv mot Olof Verelius angående Uppsala hednatempels placering, där hans ståndpunkt att det legat i nya Uppsala blev besvärlig för göticisterna.⁷³

Det verk som är aktuellt här är hans edition av och kommentar till Israel Erlandis *Vita S. Erics*. Det är alltså främst ett filologiskt verk, men kkommen-

⁶⁶ Scheffer 1918, s. 11–35. Johan Skytte hade år 1622 med en donation stiftat denna professur i värtalighet och politik.

⁶⁷ Wrangel 1897, s. 102–103; Scheffer 1918, s. 38; Landgren 2008, s. 293.

⁶⁸ Scheffer 1918, s. 47, 136–139; Landgren 2008, s. 318.

⁶⁹ Scheffer 1918, s. 40–44; Landgren 2008, s. 287–289.

⁷⁰ Landgren 2008, s. 324–329. Analysen utgick från den romerske historikern Tacitus verk.

⁷¹ Wrangel 1897, s. 165–173. Några exempel på viktiga verk av honom är hans edition av den romerske författaren Petronius, *De militia navali veterum*, *Svecia Literata*, *Laponia* och *Upsalia*.

⁷² Scheffer 1918, s. 136–139.

⁷³ Scheffer 1918, s. 71–78. Denna tvist får också utrymme i det verk som här skall analyseras, där åtminstone åtta sidor ägnas åt att diskutera Gamla och nya Uppsala, se Schefferus 1675, s. 37–44.

taren innehåller mängder av historiska ställningstaganden. Dess representativitet påverkas å ena sidan av att Schefferus var populär. Hans åsikter borde alltså ha fått spridning. Vidare menar Landgren att monografier ofta byggde på tidigare hållen undervisning,⁷⁴ och det är möjligt att Schefferus i något sammanhang har föreläst om Erik. Samtidigt har ovan noterats att hans åsikter inte stod helt oemotsagda. Verket kan alltså inte sägas tala för alla Uppsalas professorer. Dock bör det inte ha varit alltför kontroversiellt. Det finns exempel på hur en disputation han presiderade över angreps som hädisk,⁷⁵ vilket inte skedde här, och verket tog sig uppenbarligen igenom censuren.

Som källa för historiesyn kan verket alltså sägas vara någorlunda representativt och okontroversiellt. Detta är svårare att hävda för metodiken. Schefferus var, som nämnts, den kanske mest framstående forskaren i sin tids Sverige. Representativiteten är här snarare idealets, vilket får viss spridning genom att vara eftersträvansvärt.

4.2. Höök och *De Erico IX sive Sancto*

Författaren till den andra texten heter Per Höök och är inte någon av historiens mer namnkunniga personer. Enligt hans herdaminne föddes han 1689 som son till ryttmästaren Svante Larsson Höök och Maria Regina Scheffer, Johannes Schefferus dotter. Hans moders släkt engagerade sig tidigt i hans utbildning, vilken kröntes med en magisterexamen från Uppsala universitet år 1712. Han undervisade sedan några år vid Clara skola. Efter detta hann han med att vara huspräst åt familjen Königsmark de la Gardie innan han i slutet av 1720-talet blev pastor i Krokstad. Där stannade han till sin död 1756 och fick rykte som nitisk mot superi samt som en skicklig musiker, miniatyrmålare och medicinare.⁷⁶ *Uppsala universitets matrikel* nämner tre Per Höök som skrevs in närmast före 1712: en 1700, en 1703 och en 1708.⁷⁷ Höök vistades alltså vid universitet minst fyra år innan han examinerades.

⁷⁴ Landgren 2008, s. 181.

⁷⁵ Scheffer 1918, s. 47–51. Gavelius anföll Schefferus sätt att använda myten om den romerske kungen Romulus uppstigande till himlen efter sin död, vilket inte var i samklang med kristen lära.

⁷⁶ Skarstedt 1878, s. 527–528. Clara skola var en trivialskola som grundats i Stockholm 1649.

⁷⁷ A. Andersson 1900, s. 404; A. B. Carlsson 1919, s. 17, 55.

Den disputation Höök författade var en del av en praktik som följdes med stor iver vid universitetet under 1600- och 1700-talen. Denna gick ut på att en student offentligen fick försvara en text mot en opponent. Antingen kunde det ske *pro exercitio* (för övning) eller *pro gradu* (för examen). Disputationernas funktion var dock en annan än idag. Istället för att (förhoppningsvis) producera ny kunskap var det en muntlig uppvisning där respondenten skulle visa sin förmåga att argumentera på latin. Innehållet var sällan originellt och ofta ihopskarvat från tidigare författare.⁷⁸

Det tvistas också om vem som skrev dem, respondenten eller den professor som var preses, och särskilt för *pro exercitio* synes det senare ha varit vanligt. Landgren nämner att det därför kan vara lämpligt att se disputationer snarast som en produkt av universitetsmiljön. I fallet Höök kommer utgångspunkten dock att vara att han verkligen är författaren, dels eftersom disputationen är *pro gradu* och dels eftersom Höök i de inledande hyllningarna explicit kallar den en produkt av de egna mödorna.⁷⁹

Angående representativiteten i verkets historiesyn bör noteras att själva verket tagit sig igenom censuren under enväldet, vilken ovan utpekats som särskilt sträng i detta avseende. Trots att det bara är en skoluppsats bör det alltså ha viss representativitet. För metodiken är detta svårare att hävda. Höök var en student och hans citationsteknik är i högsta grad extensiv, ibland nästan en hel sida eller ännu mer,⁸⁰ vilket kan exemplifiera den ihopskarvande teknik som nämnts ovan. Vidare titulerar han även citaten väl extensivt och underdånigt,⁸¹ vilket kan tyda på hans låga status i det akademiska systemet. Detta kan återigen tas som ett argument för att det är miljöns åsikter som uttrycks. Dock är det svårare att se honom som representativ för mogna historikers metoder. Snarare är metodiken intressant för att den bör vara inlärd vid universitetet, inte utarbetad av honom själv. Han skiljer sig i detta avseende från Schefferus idealmässiga representativitet, vilket givits hänsyn i analysen.

⁷⁸ Lindroth 1997 (1975), s. 30–33; Frängsmyr 2004, s. 73; Landgren 2008, s. 179–183.

⁷⁹ Höök & Törner 1712, s. i: *levibusce hisce conatibus meis*; s. iii: *studiorum meorum specimen*; s. v: *haec sunt quae [...] juvenilis Musa [...] mihi elicuit*.

⁸⁰ Se t.ex. Höök & Törner 1712, s. 8, 9, 32–33.

⁸¹ Se t.ex. Höök & Törner 1712, s. 7–8: *Reverendiss. Dn. Archi-Episc. Academiae Ups. Pro-Cancellarius Eminentissimus, Doct. Haquinus Spegel*; s. 10: *ab Adm. Rev. atque Ampliss. Dn. Mag. Olavo Celso, Gr. L. in hac Academia Professore Celeberrimo*.

5. Resultaten

5.1. Metodik

5.1.1. Historiens funktion – vilken slags magistra?

Det första temat om metodik berör den funktion historikerna avsåg att deras verk skulle fylla. Johannes Schefferus anför som skäl till att ha publicerat sin *Notae in Vitam S. Erici* från 1675 dels att Sveriges historia är så källfattig att allt bör få se ljuset, dels att texten innehåller upplysningar som inte står att finna någon annanstans.⁸² Explicit menar han alltså att han arbetar för vetandets egen skull. Inne i verket leds han dock ofta av sin *magistra* och drar flera lärdomar om hur furstar skall vara. När han konstaterat att Erik älskades följs det exempelvis upp med kommentaren att ”sannerligen förvärv konungar genom rättvisa sina invånares kärlek och hänförelse.”⁸³

Förmodligen har därför även dessa politiska lärdomar varit en viktig del av syftet, särskilt om Landgrens ovan nämnda påstående att monografier ofta byggde på föreläsningar stämmer, eftersom dessa lärdomar då vore en viktig del i undervisningen. De explicit angivna skälen framtvings nog däremot främst av förhållandet att Erik var katolik. Schefferus ger nämligen liknande anledningar till att han publicerat Eriks mirakler längre fram i verket. Han skriver att han själv är rädd för att klandras av vissa för detta, men hoppas få nåd åtminstone av dem som älskar antikviteterna, och att han vill bevara dem av aktning för deras höga ålder.⁸⁴

Per Höök menar i sin disputation *De Erico IX sive Sancto* från 1712 att han egentligen bara reciterar äldre historiker och anger samma skäl som Schefferus till att ha valt sitt ämne, nämligen att denna historia är ljuv för vetandet.⁸⁵ Samtidigt tänker även han i banor av *magistra vitae* och menar att Erik inte är mindre minnesvärd än någon bland grekerna eller de romerska kejsarna, samt att denna historia innehåller många ”nyttigheter”. Dock ger han i sin löpande text få exempel på politiska lärdomar av det slag

⁸² Schefferus 1675, s.)(v).

⁸³ Schefferus 1675, s. 47: *nempe per justitiam consequuntur Reges studia & amorem civium erga se*. Se även t.ex. s. 23, 32–33, 54–55, 55–56, 67–68, 73–74.

⁸⁴ Schefferus 1675, s.)(vi).

⁸⁵ Höök & Törner 1712, s. v.

som Schefferus gör. Han nämner slutligen ett ytterligare och nästan farligt katolskt skäl till sitt ämnesval: ”därutöver lockades jag till detta arbete av de skilda platser såväl utanför som i staden Uppsala, vilka förädlats genom denne kung, och vidare av hans ben som smorts med balsam och finns bevarade i katedralen.”⁸⁶

Båda författarna anger alltså lärdomens värde i sig som en viktig anledning till att ha skrivit sina verk. Höök nämner att det finns nyttigheter i historien om Erik, vilket förmodligen bör tolkas som lärdomar. Han följer sedan inte upp detta spår. Schefferus däremot anger inte explicit detta syfte men passar ändå på att lyfta fram flera sådana ur Eriks liv. I Schefferus fall tycks dessa vidare, i likhet med det gängse renässansmönstret, främst rikta sig åt furstar. Höök bjuder på färre konkreta lärdomar, vilket nog snarast kan förklaras av hans ringare akademiska erfarenhet. Att han ändå haft detta mål är tydligt eftersom han sätter Erik i en kontext av grekiska och romerska berömda män, två kategorier som var vanligt exempelmaterial.⁸⁷

Vad som är än mer intressant är att där Schefferus nästan ursäktar sig för att ge sig i kast med ett katolskt ämne vågar Höök säga att han blivit attraherad av Eriks relik. Detta har inte fastnat i censuren och tyder på ett relativt avspänt förhållande till den katolska historien hos honom och hans samtid.

5.1.2. Textens eller förnuftets kritik?

Nästa steg är att avgöra vilket slags kritiskt tänkande de båda i första hand använder. Schefferus utgår som forskare främst från texter och litteratur. Detta leder till två typiska metoder för honom att angripa sitt material på. Den första består i att han använder sin stora lärdom och textförståelse för att dra slutsatser eller förklara saker som en mindre beläst publik skulle missa. Ett höglärt smakprov är när han reder ut *cilicum*, ett klädesplagg av strävt tyg som Erik bar. Schefferus använder nästan fyra sidor till att spåra detta plagg historia: hur det började användas i Kilikien under antiken, övertogs av sjömän som spred det vidare, hur romare och greker började kalla plagget efter dess ursprungsland, hur detta kan bevisas utifrån det

⁸⁶ Höök & Törner 1712, s. v: *allexerunt me praeterea ad hunc laborem varia tam extra, quam intra urbem Upsaliensem, per hunc regem nobilitata loca: ossaque insuper ejus opobalsamo illita in Templo Cathedralis servata.*

⁸⁷ Se Forss och Sabirs artiklar i denna antologi.

bysantinska lexikonet *Suda*, och slutligen, med exempel från kyrkofadern Hieronymus, hur de kristna började använda detta fattigmanskläde när de skulle spåka sig.⁸⁸

Till detta kommer även resonemang grundade i rimlighet. Han fastslår ursprunget för Eriks kungliga blod genom att utgå från att Erik dels var gift med en kvinna ur den stenkiliska ätten, dels var en from man, och därför inte borde ha gift sig incestuöst med en släkting, vilket leder till att han måste stamma från den sverkerska ätten.⁸⁹

Den andra metoden utgörs av textkritik. Schefferus rättar historikern Johannes Messenius flera gånger för dennes handskriftsläsning.⁹⁰ Han förklarar också de olika dateringarna av Eriks död via handskriftsfel. Schefferus menar att det ursprungligen stod att Erik dog MCLX xv Kal. Jun., den artonde maj 1160, vilket hos en slarvig avskrivare har smält ihop till MCLXV Kal. Jun., den första juni 1165.⁹¹

Höök använder i stort liknande metoder. Han argumenterar för att Erik var av ädel börd eftersom hans nobla fru, Kristina, inte borde ha velat gifta sig med en lågättad. Vidare hävdar han att de som skrev att Eriks fader var en bonde snarast ville visa på ”hans flitighet och outtröttliga möda att underhålla och berika sig och de sina.”⁹² Slutligen ger han sig också på att textkritiskt fylla i ett citat från den döende Erik på en väggmålning i Gamla Uppsala kyrka. Erik säger där ”Herre anam[...]” vilket Höök fortsätter med “[...]ma min anda!”⁹³

Slutsatsen av detta blir att Schefferus är en fullödlig representant för ett humanistiskt filologiskt arbetssätt. Den kritik som sker är främst språklig. Till viss del kan nog detta bero på att Schefferus faktiskt skriver en kommentar. Han säger sig själv i förordet ha som mål att ”det som skrivits allt

⁸⁸ Schefferus 1675, s. 57–60. Hieronymus är framför allt känd som sammanställare av den latinska *Vulgata*-bibeln.

⁸⁹ Schefferus 1675, s. 21.

⁹⁰ Schefferus 1675, s. 25, 81–82, 94.

⁹¹ Schefferus 1675, s. 115–116. Detta dateringssystem går tillbaka på det antika romerska där alla datum angavs i relation till varje månads *Kalenda*, *Nona* och *Idus*. *xv. Kal. Jun.* betyder femton dagar före junis *Kalenda* med inklusiv räkning, alltså artonde maj.

⁹² Höök & Törner 1712, s. 7, 5: *appelando patrem ERICI bonum & ditem rusticum, hominis diligentiam indicare, curamque indefessam, se, suosque alendi, ac ditari.*

⁹³ Höök & Törner 1712, s. 46.

för otydligt, kort eller obildat i texten skall klargöras tydligare.⁹⁴ Detta kan ha påverkat vad han valde att fördjupa sig i. Ungefär detsamma kan sägas om Höök, även om hans mindre lärdom hindrar honom från att vara lika omfattande. I detta avseende representerar de renässansens humanistiska tradition. Samtidigt finns i deras rimlighetsresonemang beröringspunkter med förnuftskritiken, trots att den inte är lika långt dragen som hos Dalin.

5.1.3. Fåfång eller förfinad lärdom?

Ytterligare ett tema är de två författarnas användning av andra skriftliga verk. Schefferus begagnar sig av citat på fyra olika sätt i fyra olika syften. Det första hör ihop med de politiska lärdomar han drar ur Eriks liv. Till dessa anför han ofta klassiska författare som stöd. Här använder han sig både av romerska och grekiska historiker som Sallustius och Plutarchus, men även poeter, som Juvenalis, och dramatiker som Terentius. Klassikerna används alltså som auktoriteter i statskonst. I ett fall hänvisar han också till de två humanisterna Grotius och Lipsius. Detta är i en diskussion om korsstångens berättigande, och beror förmodligen på att paralleller inte fanns i den klassiska litteraturen.⁹⁵

När Schefferus vill ha auktoritet för sina utsagor om medeltiden och dess religion går han däremot till kristna författare eller medeltida urkunder. För att styrka att Erik sågs som helgon vänder han sig till *Recessus Regni Suderco-piae MCCLXX*.⁹⁶ När han vill klargöra gamla religiösa seder, som fasta, kallbad eller seden att be raklång på marken vänder han sig till diverse kyrkliga auktoriteter, som Hieronymus, Ambrosius och Bonaventura.⁹⁷

Schefferus nyttjar ibland också nyare verk för att klargöra medeltiden, men då handlar det om dess språk. I en utläggning om vad svenskarna egentligen skall kallas på latin, *Svevi*, *Sviones*, *Sveones*, *Svetsidi*, *Svetici* eller

⁹⁴ Schefferus 1675, s.)(vii: *propositum in eis nostrum esse, ut quae obscure nimis, breviter, barbare prolata sunt, in textu melius noscantur.*

⁹⁵ Schefferus 1675, s. 67–68. Se även t.ex. s. 23, 32–33, 47, 54–55, 55–56, 68, 73–74.

⁹⁶ Schefferus 1675, s. 15. Detta möte i Söderköping under kung Valdemar diskuterade flytten av Uppsalas ärkebiskopssäte.

⁹⁷ Se t.ex. Schefferus 1675, s. 16, 56–57, 59, 62, 63, 70–71, 76, 96. Om Hieronymus, se not 88. Ambrosius var också en av kyrkofäderna och är mest känd som skaparen av kristen hymndiktning. Bonaventura blev en viktig gestalt inom franciskanerorden under medeltiden och blev bland annat berömd som författare till en spridd version av S:t Franciskus helgonlegend.

Sveci, hänvisas både till gamla monument och till Grotius.⁹⁸ Även humanisten Vossius lexikon med det talande namnet *Glossarium Latinobarbarum* används ibland.⁹⁹

Den sista typen av citat är de som direkt berör Eriks liv. Eftersom det är en kommentar utgår Schefferus främst från Israel Erlandi, men på nästan varje sida anför även någon av historikerna Ericus Olai, Johannes Magnus, Johannes Messenius eller Johannes Vastovius.¹⁰⁰ Det går inte att säga att Schefferus har någon särskild preferens för någon av dem utan de bedöms separat för varje enskild passage och förkastas ibland, godtas ibland, jämkas ofta.

Vad gäller Höök kan två skillnader noteras. För det första besitter han inte samma beläsenhet som Schefferus utan han citerar främst svenska författare. Det enda undantaget är Cicero som han använder en gång som kulturell och en gång som politisk auktoritet.¹⁰¹ För det andra skriver Höök senare och kan därför använda sig både av Schefferus verk och av andra ännu nyare. Särskilt Örnghjelm tycks ha legat till grund för honom.¹⁰² Dock är alla dessa verk av likartad karaktär och skrivna av svenska historiker. Något större mönster av funktionell uppdelning av hänvisningar till litterära författare, som hos Schefferus, går heller inte att finna.

Det är lite missvisande att kalla Schefferus fäfång då hans citationsteknik är så systematisk. Från ett upplysningsperspektiv bör han dock lönas med detta epitet. Hans stora beläsenhet särskilt på antika författare är typisk för renässansen. Höök har inte ett lika stort skafferi att plocka referenser ur. Återigen beror nog det mest på hans mindre utbildning. Han lyckas dock humanistiskt väva in Cicero i Eriks liv. En viss tendens att upplyst välja bäst

⁹⁸ Schefferus 1675, s. 16–18. Monument här i betydelsen skriftliga lämningar som inte är böcker.

⁹⁹ Schefferus 1675, s. 57, 71.

¹⁰⁰ Ericus Olai, som i källorna kallas Ericus Upsaliensis, var en svensk historiker under sent 1400-tal; Johannes Magnus verkade under tidigt 1500-tal och är mest känd för sin *Historia de Omnibus Gothorum Sveonumque Regibus*; Johannes Messenius och Johannes Vastovius verksamhet är något senare, tidigt 1600-tal. Se vidare Ågrens artikel i denna antologi.

¹⁰¹ Höök & Törner 1712, s. 6, 17.

¹⁰² Trots att Höök inte följer honom slaviskt citeras ändå hans *Historia Ecclesiastica* frekvent. Se Höök & Törner 1712, s. 2, 4, 7, 12, 13, 14, 24, 28, 29, 31–32.

källa, Örnghjelm,¹⁰³ kan möjligen skönjas, men helhetsintrycket hänför ändå Hööks citationsteknik till renässansen.

5.1.4. *Historiens stöttor – monumentala eller naturliga?*

Slutligen bör hänsyn tas till historikernas användning av hjälpvetenskaper för att underbygga sina åsikter. Utöver litterära hänvisningar använder sig Schefferus ibland av *monumenta*, skriftliga lämningar i annat format än böcker, exempelvis sigill. Han använder dem alltid för att styrka en ståndpunkt, som att hävda ett årtal eller bevisa att en viss formulering var spridd vid en viss tid.¹⁰⁴ En enda gång vänder han sig till icke-skriftliga lämningar. Genom att undersöka Gamla Uppsala kyrka ser han att dess grund är av natursten, inte marmor, varför den inte kan vara kyrkan Erik byggde. Inte heller är dess mått tillräckliga för att kvalificera den till att benämnas ”jättestor” av Israel Erlandi.¹⁰⁵

Höök har däremot en betydligt större utomlitterär källflora. Han nyttjar både inskriptioner, numismatik och kalendariska runstavar.¹⁰⁶ Vad som är mest intressant är dock hur han hanterar frågan om Eriks dödsår. Som visats ovan angrep Schefferus den med textkritik. Höök har istället traskat iväg till matematikprofessorn Petrus Elvius och bett honom göra en tabell med festdagar, solcykler och dylikt. Ur den har han kunnat sluta sig till att Erik skall kunna ha dött på en Kristi himmelfärdsdag den 18 maj så måste han ha dött år 1167.¹⁰⁷

I detta avseende framstår Höök som den modernare. Schefferus är djupt förankrad i det antikvitetsgrävande 1600-talet medan Höök söker sin vägledning hos matematiken. Förvisso är detta bara ett exempel, men bilden av studenten som med hjälp av vetenskap bedömer gamla auktoriteter är svårare att passa in i renässansen än i upplysningen.

¹⁰³ Om Hööks användning av Örnghjelm, se not 102. Som nämnts hävdar Helander att Örnghjelm var en för sin tid källkritiskt medveten historiker och vidare att han rönt stor uppskattning för detta under upplysningen och även senare, Helander 2008, s. 5–6.

¹⁰⁴ Schefferus 1675, s. 29, 96. Se även s. 17, 111.

¹⁰⁵ Schefferus 1675, s. 39–41: *prae grande*.

¹⁰⁶ Höök & Törner 1712, s. 19, 23, 40.

¹⁰⁷ Höök & Törner 1712, s. 34–35, 48.

Ad paginam 34.

A. Chr.	Cycl. D	Cycl. S	Lit. Dom.	Afc. Chr.
1140	1	1	GF	16 Maji
1	2	2	E	8 M.
2	3	3	D	28 M.
3	4	4	C	13 M.
1144	5	5	BA	4 M.
1145	6	6	G	24 M.
6	7	7	F	9 M.
7	8	8	E	29 M.
8	9	9	DC	20 M.
9	10	10	B	12 M.
1150	11	11	A	25 M.
1	12	12	G	17 M.
2	13	13	FE	8 M.
3	14	14	D	28 M.
4	15	15	C	13 M.
1155	16	16	B	5 M.
6	17	17	AG	24 M.
7	18	18	F	9 M.
8	19	19	E	29 M.
9	1	20	D	21 Maji:
1160	2	21	CB	5 Majl:
1	3	22	A	25 Majl:
2	4	23	G	17 M.
3	5	24	F	2 M.
4	6	25	ED	21 M.
1165	7	26	C	13 M.
6	8	27	B	2 Junii
1167	9	28	A NB.	18 Majl:

* * * * *

Här visas Hööks matematiska tabell. Kolumnerna visar från vänster årtal e.Kr.; måncykel; solcykel; kyrkoårsbokstav; datum för Kristi himmelsfärd. Dessa sammanfaller år 1167 vilket har markerats med ett NB., Nota Bene.

5.1.5. Sammanfattning

Huvudintrycket av Schefferus och Hööks historiemetodik placerar dem båda i en renässansinspirerad tradition. Vidare framgår också Hööks lägre utbildningsgrad tydligt. Dock finns några exempel på företeelser som förberedde upplysningen. För det första är ingen av dem främmande för att nyttja rimlighetsresonemang, vilket i någon mån angränsar till förnuftskritik. För det andra låter sig Höök vägledas av den sedermera populära Örnghjelm och använder dessutom matematik för att lösa historiska problem. I någon mån framstår han därför som mer ”upplyst”.

5.2. Synen på medeltiden

5.2.1. Medeltida politik – den regeringssjuka aristokratins tid?

I fråga om synen på medeltiden skall först de två forskarnas förhållande till denna epoks adel belysas. Schefferus behandlar i sitt verk främst Erik och kommenterar medeltiden allmänt i den mån den belyser honom. Materialet tar således främst upp kungamakten. Schefferus utgår från att Sverige var en valmonarki. Samtidigt menar han att ”man likväl inte brådstörtat frångick kungligt blod.”¹⁰⁸ Han är vidare noga med att påpeka att konungen måste vara inhemsk och tror att de utlänningar som uppnått denna makt gjorde det med våld. Detta styrks utifrån lagar, och när paragrafen inte kan hittas i äldre Upplandslagen frågar han sig ”om det nu inte är för att denna del har tagits bort av dem, som kom från grannfolken till detta rike, eftersom den ju underkänner att de väljs.”¹⁰⁹ I Schefferus medeltid valdes alltså högättade svenskar till kungar.

Han verkar också ha en syn på kungamakten som nödvändig, för under interregnum anser han att fruktan för lagen försvinner ”och den hålls som bättre, som är starkare.”¹¹⁰ Slutligen ser han på Eriks tid som en relativt lugn och ärlig epok. När han resonerar om huruvida götarna kan ha dragit bort sitt stöd från Erik två år före dennes död kommer han fram till att detta

¹⁰⁸ Schefferus 1675, s. 88: *temere tamen non recederetur a sanguine regio.*

¹⁰⁹ Schefferus 1675, s. 88–90: *an, quod haec pars ejecta fuerit per eos, qui ex vicinis ad hoc regnum pervenere, tanquam quae electionem ipsorum improbaret.*

¹¹⁰ Schefferus 1675, s. 46: *meliorque habetur, qui est validior.*

tycks helt i strid med väsendet hos denna tids personer.¹¹¹ Inte heller från bönderna var upplopp att vänta: deras makt var förvisso stor, men de hade ändå inte för vana att revoltera utan var obrottsligt lojala mot sina representanter, lagmännen, vilka själva var adliga.¹¹²

Där Schefferus främst sysslar med inrikespolitik roas Höök av utrikes dito: dansken. Som en bakgrund till Eriks liv känner han sig föranledd att berätta något om ”de danska kungarnas intriger, genom vilka senare både Sverker och vår Erik bragtes om livet.”¹¹³ Enligt Höök hade de båda ländernas kungahus gift in sig med varandra. Danskarna ansåg sig därför via förvänt resonerande ha rätt till den svenska tronen så fort den stod tom, trots att Sverige var ett valkungadöme. Särskilt försmådda delar av den danska kungaätten letade sig till Sverige när de saknade möjligheter i Danmark. Två sådana lycksökare, Henrik Skatelår och sonen Magnus, blir hos Höök upphovsmän till svenskarnas olyckor.¹¹⁴

Det är vidare tydligt att Höök inte drar sig för att använda nedsättande ord i anknytning till danskar, några av dessa, ”intriger” och ”förvänt resonerande”, har redan nämnts, och det finns fler.¹¹⁵ Tydligast blir dock detta när orsakerna till att Erik mördades nämns. Där sägs nämligen att Erik, trots att han var en bra kung, ”likväl inte klarade sig från de ondas hat, vilket ingen god person lätt undkommer. Det fanns nämligen vissa bland danskarna”.¹¹⁶ Slutsatsen lämnas här till läsaren, men det är svårt att inte göra en koppling mellan ”de onda” och ”danskarna”.

I synen på medeltidens adel intar alltså Schefferus en positiv hållning: de högättade valdes till kungar och böndernas respekterade föreståndare var adliga. Således visste adeln att regera, men någon regeringssjuka verkar de inte ha drabbats av. Höök nämner dem inte lika tydligt utan är mer inne på danskarnas roll. Förvisso danska ädlingar, men i första rummet danskar. På så sätt spinner han en tråd av Eriks liv, vilken ovan visats vara ovanlig. Oftast skildrades det utan nationella förtecken. Hööks version är intressant,

¹¹¹ Schefferus 1675, s. 28–29. Detta resonemang visar också närhet till förnuftskritik.

¹¹² Schefferus 1675, s. 24.

¹¹³ Höök & Törner 1712, s. 2: *paucis dicendum est de molitionibus Danorum regum, quibus postea perierunt & Svercherus, & Noster ERICUS.*

¹¹⁴ Höök & Törner 1712, s. 2–4.

¹¹⁵ Höök & Törner 1712, s. 2–4: *molitionibus; quam perversa ratione.*

¹¹⁶ Höök & Törner 1712, s. 25: *non tamen malorum odium, quo nemo bonus facile caruerit, evitavit. Extiterunt enim ex Danis.*

men svår att utifrån den givna kontexten av sekundärlitteratur hänföra till vare sig det som definierats som renässans eller upplysning. Hans utrikespolitiska perspektiv gör det också svårt att komma åt hans syn specifikt på medeltiden och dess adel.

5.2.2. Medeltida kyrka – den romerska skökan?

Nästa tema behandlar förhållandet till den medeltida kyrkan. Det går inte att förneka att Schefferus hyste ett visst agg, eller åtminstone hade en lätt nedlåtande attityd mot denna. Han menar att Israel Erlandi ”följde detta slags underliga liv som vi kallar det monastiska”¹¹⁷ och att Erik dog ”under de tider, när den kristna världen nästan började vackla under överflödet av mirakel.”¹¹⁸ Han utmålar också katolicismen som sniken. Änkan, till vilken Eriks döda kropp fördes, menar han var mendikant och hade bosatt sig nära kyrkan för att därigenom få rikligare allmosor.¹¹⁹ Han passar även på att kritisera Johannes Magnus, en historiker och katolsk ärkebiskop som var verksam under tidigt 1500-tal. Efter att ha refererat ett citat där denne klagar över att samtidens ledare trampar arvet från Erik under fötterna inflikar Schefferus att det ju är klart att han säger så då de samtidigt berövade honom en fet och vinstgivande befattning.¹²⁰

Dessa utbrott visar dock inte hela bilden. Ett nästan vanligare sätt för Schefferus att handskas med medeltidens kyrka är att helt enkelt beskriva den utan värdeomdömen.¹²¹ Ibland kan han till och med tillerkänna den goda egenskaper. Efter sitt resonemang om korstågens berättigande – där han kommer fram till att kristendomsspridning åtminstone inte är tillräckligt som enda orsak för att gå i krig – hävdar han att kyrkan själv tidigare uppehållit den goda seden att inte döpa människor under hot om våld i många sekel.¹²²

¹¹⁷ Schefferus 1675, s.)(ii: *Genus vitae [...] secutus [...] nimirum illud quod monasticum vocamus.*

¹¹⁸ Schefferus 1675, s. 110: *istis temporibus, quibus copia miraculorum orbis Christianus paene caepit [coepit] laborare.*

¹¹⁹ Schefferus 1675, s. 111–112. Mendikant betyder medlem i någon av tiggarrorden.

¹²⁰ Schefferus 1675, s. 39–40.

¹²¹ Se t.ex. Schefferus 1675, s. 56, 58–59, 62, 63, 105–106.

¹²² Schefferus 1675, s. 75–76.

Höök är ännu mindre kritisk. Förutom några rader, vilka förmodligen mest bör uppfattas som för genren nödvändiga formler om hur katolicismens dimmor skingras och evangeliets sanna ljus tänds under Gustav Vasa,¹²³ är det sparsamt med negativa omdömen. När han talar om hur Eriks relikers togs till Uppsala för att vördas tillägger han bara kort att det skedde enligt seklets sed.¹²⁴

I detta avseende finns betydande likheter mellan Schefferus sätt att skriva historia och upplysningens. Både hans ironiska kommentarer om den medeltida kyrkans underligheter och hans upprördhet över dess pengalystnad skulle Dalin känna igen sig i. Sådant saknas hos Höök. Detta blir särskilt intressant eftersom det ovan visats att Höök läst mycket Örnholm, vilken flera gånger redan nämnts som en tidig kritiker av den medeltida katolicismen. Detta har inte lämnat avtryck hos honom.

5.2.3. Medeltida kulturnatt?

Slutligen skall historikernas syn på medeltida kultur belysas. Det är inte alltför vågat att hävda att Schefferus utgångspunkt var att medeltiden i detta avseende lämnade mycket i övrigt att önska. Hans åsikt synes delvis ha varit att denna epok prioriterade fel. Redan i inledningen hävdar han att inget under denna tid hölls för minnesvärt om det inte syftade till att grunda kloster, öka kyrkans inkomster eller dela ut de egna ägodelarna till män som tjänade mässa och altare medan de rättmätiga arvingarna försmåddes. Därför blev det nästan ogudaktigt att skriva om Schefferus hjärtefrågor; civila och militära angelägenheter. Detta gör han sedan till en ursäkt för Israel Erlandi: då den litterära bakgrunden såg ut på detta vis kunde inte han heller ha skrivit mer om Eriks sekulära värv, även om han velat, eftersom det inte fanns något att grunda sig på.¹²⁵

Utöver att medeltiden skrev om fel saker var Schefferus också av den uppfattningen att den skrev fel. Denna åsikt styrs väl delvis av att han författar en kommentar, men han missar sällan att poängtera att ett visst underligt ord hos Israel Erlandi ofta skrevs så under dennes ”obildade tider”, medan en bättre ålders latin hade använt ett annat ord. Exempelvis använder Israel

¹²³ Höök & Törner 1712, s. 41–42.

¹²⁴ Höök & Törner 1712, s. 37.

¹²⁵ Schefferus 1675, s.)(v–)(vi.

Erlandi, ve och fasa, *compassione affectus* (drabbad av medkänsla) istället för *motus misericordia* (rörd av medlidande).¹²⁶

Schefferus har dock även stunder av uppskattning. Han tycker att Israel Erlandi verkar ha varit berömd för sin stil och utbildning i sin samtid och kan ibland uppskatta något av hans uttryckssätt som ovanligt vackert, alltså för att vara medeltida.¹²⁷ Detta blir särskilt tydligt när han jämför Eriks sorg över de finnar som dödats med en passage i den romerske historikern Livius (lib. xxx. cap. 24), där fältherren Marcellus just har besegrat Syrakusa:

’När Marcellus kommit innanför muren och från de högre liggande platserna såg den stad ligga inför sina ögon, som vid denna tid nästan var den skönaste av alla, då sägs han ha begråtit den, delvis på grund av glädjen i att ha uppnått en så stor bedrift, delvis av aktning för stadens urgamla ära.’ Och visst är reflektioner över den mänskliga bräckligheten berömvärda under alla tider. Men, i samma utsträckning som själen överträffar kroppen och det eviga är bättre än det förgängliga är det än mer lovvärt att sörja över andras eviga undergång än deras timliga.¹²⁸

Höök verkar hysa en mer odelad förtjusning över det medeltida kulturarvet. Han ägnar sig dock inte åt litteratur utan åt konst. Hela tio sidor vigs åt de spår Erik satt i denna. Han beskriver livligt relikvarierna och Eriks halsben med spår av att ha kluvits av svärd, varefter han berättar en anekdot om hur en gästande papistisk ädling försökte stjäla det med sig när han böjde sig fram för att fromt kyssa det.¹²⁹ Därefter beskrivs delar av den gamla Erikskulten: hur relikerna brukade bäras i procession till Gamla Uppsala och hur Eriksmässan hölls.¹³⁰

Höök spårar sedan Erikskulten även efter reformationen. Han menar att de kyrkliga delarna visserligen byttes mot marknadsdagar, men kommer sedan med det vågade uttalandet att ”våra förfäder trots allt höll Erik i ära

¹²⁶ Schefferus 1675, s. 73. Se även t.ex. s. 18, 53, 57, 61, 64, 71, 109.

¹²⁷ Schefferus 1675, s. (iii), 31–32.

¹²⁸ Schefferus 1675, s. 71–72: *’Marcellus ut moenia ingressus ex superioribus locis urbem omnium ferme illa tempestate pulcherrimam subjectam oculis vidit, illacrymasse dicitur, partim gaudio tantae perpetratae rei, partim vetusta gloria urbis.’ Equidem laudabilis est omni tempore fragilitatis humanae reputatio. Ac quanto anima est praesantior corpore, quanto meliora aeterna caducis, tanto laudabilius aliorum lugere exitium aeternum, quam temperarium.*

¹²⁹ Höök & Törner 1712, s. 37–40.

¹³⁰ Höök & Törner 1712, s. 40–41.

ganska länge efter lutherdomens införande” och går vidare med att berätta hur de tidigare hade tagit som vana att välsigna sina fält med ett Eriksbaner.¹³¹

Därefter följer fler exempel på Eriks kvardröjande inflytande: en staty utanför Karolinska akademien, platsnamn, en besjälad beskrivning av en svit målningar av hans liv i Gamla Uppsala, en skildring av en tapet på samma tema i domkyrkan med ”de mest eleganta och liksom levande bilder”, vilken Höök sörjer brann upp 1702, och slutligen en guide till hur Erik via attribut känns igen på de tallösa kyrkmålningar som avbildar honom.¹³²

Schefferus kultursyn är talande. På renässansmanér häcklas de medeltida författarnas litterära brister. Samtidigt är han inte så programmatisk att han inte kan erkänna medeltiden vissa förtjänster, om än sparsamt. Föregående stycke belyser även hans syn på medeltida politik. Schefferus sörjer att medeltiden inte skrev mer om den, varför han måste vara intresserad. Hans förakt stannar vid lärdomen, hans hemort tvivelsutan vid det som här definerats som renässansen.

Höök är däremot svårplacerad. Med sin uppriktiga uppskattning av medeltida bildkonst hade han snarast känt sig hemma under romantiken. Det har dock ovan påpekats att upplysningen blev mer intresserad av kultur allmänt. Ett annat angreppssätt vore att se honom som en av 1600-talets antikvitetsjägare. Han följer också mönstret att Erik nämns i samband med kulturhistoria. Det som framförallt bör betonas är dock att han och Schefferus skiljer sig markant i denna fråga. Vidare är det intressant att hans kultursyn leder honom till påståendet att Erik fortsatte vördas efter reformationen, vilket obemärkt gått igenom censuren.

5.2.4. Sammanfattning

Om Höök i metodiken har fler drag av upplysningen gäller det omvända medeltidssynen. Schefferus ger prov på kyrkokritik Dalin inte skulle skämmas för. Däremot är hans kultursyn lätt att passa in i renässansen, och istället för att upplyst använda medeltiden till adelskritik blir den en maning till bönderna att hålla sig lugna. Sammantaget är alltså Schefferus mest av allt

¹³¹ Höök & Törner 1712, s. 41–42: *quamvis diu satis post introductum Lutheranismum in pretio ERICUM habuerint Majores nostri.*

¹³² Höök & Törner 1712, s. 43–46: *elegantissimis ac vivis quasi imaginibus.*

en renässanshistoriker, men upplysningens syn på medeltidens kyrka visar sig redan hos honom.

Höök är mer svårplacerad. Han struntar i adeln och ägnar sig istället åt att klandra Danmark, förvisso inte osett under stormaktstiden, men, som påpekats ovan, ovanligt i samband med Erik. Även i övrigt är han sällsam. Kritiken av katolicismen består i att snabbt nämna hur dess dimmor skingras under Gustav Vasa, men när Erik deltar i katolska egenheter blir dessa något positivt.¹³³ Han verkar också genuint intresserad av medeltida kultur och fördömer inte alls dess konst, som Schefferus gör med litteraturen. Sammantaget är han svårplacerad utifrån den kontext som används i denna artikel, men hans sätt att skriva historia befinner sig anmärkningsvärt långt från upplysningens. Möjligen kan det relateras till den övervikt av fornminnesbehandling i historieskrivning som Ågren uppmärksammat under sent 1600-tal och tidigt 1700-tal.¹³⁴ Det är också intressant att Höök har läst Örnghjelm noga men utan att impregneras av dennes kyrkokritik. Örnghjelms genomslag kan alltså inte ha varit totalt år 1712. Däremot finns liknande attityder redan hos Schefferus, vilket ännu mer försvagar bilden av ett distinkt före och efter Örnghjelm.

5.3. Synen på Erik som symbol

5.3.1. *Eriks ursprung och legitimitet*

En av de stora tvistefrågorna kring Erik hos historikerna var hans ursprung, var han av ädelt blod eller en bondson? Schefferus vill argumentera för det tidigare och utgår då ifrån Israel Erlandis ord att ”han var av såväl kunglig familj som ättling till Sveriges förnämna ädlingar.”¹³⁵ Problemet blir sedan snarare att reda ut vilken ätt han kan ha tillhört. Schefferus är av uppfattningen att Sverige vid denna tid bara hade två kungliga ätter, den sverkerska och den stenkilska. Som påpekats ovan kommer han fram till att Erik på grund av sitt giftermål bör vara sverkersättling. Detta kan han sedan styrka

¹³³ Höök & Törner 1712, s. 23.

¹³⁴ Se Ågrens artikel i denna antologi.

¹³⁵ Schefferus 1675, s. 1: *extitit enim tam regali prosapia quam nobilium Sveciae procerum oriundus.*

genom att visa att Israel Erlandi säger att Eriks förfader började bygga kyrkan i Uppsala, eftersom den som gjorde detta enligt honom var just Sverker.¹³⁶

Nästa stötesten behandlar Eriks kungaval, vald av bönder eller ädlingar? För Schefferus är det självklart att adeln måste ha haft ett finger med i spelet. Det är främst i Messenius utgåva av *Prosakrönikan* som motsatsen hävdas. Schefferus visar dock att denna textpassage förvisso betyder att bönderna valde honom, men att detta inte behöver utesluta att adeln också var med på ett hörn. Detta styrker han med en jämförelse till Ericus Olai om valet av kung Sverker: ”honom valde en samling bönder från Östergötland till kung, för att nämna flertalet.” Detta tolkar Schefferus som att adeln var med vid valen, även om de rent numerärt överträffades av bönderna.¹³⁷

En ytterligare komplikation i Eriks väg till makten var den tidigare kung Sverkers son, Karl. Vissa författare vill mena att han faktiskt hade valts till kung innan Erik. Schefferus argumenterar mot detta. Efter att ha jämfört flera historiker, och särskilt deras dateringar, kommer han fram till att Karl nog utsågs till kung av götarna, men aldrig hann komma till makten innan svearna utsåg Erik. Vidare var svearnas val mer i enlighet med rikets gamla lagar, särskilt som det skedde vid Mora stenar. Följden blev att götarna omgående glömde Karl och gick med på svearnas val av Erik, som kunde bli kung 1150.¹³⁸ På så vis får han också Israel Erlandis utsaga att Erik valdes av hela folket att stämma, eftersom den syftar på götarnas senare medgivande.¹³⁹

Höök ställs inför ungefär samma problem. Han nämner att historikerna har gått två vägar – vissa har sökt Eriks ursprung på landet bland bönder, andra i konungasalar – och menar att ”de tidigare handlar förgäves, de senare finner lyckligt en så stor och så berömd konungs vagga.”¹⁴⁰ Hans argumentation för Eriks blåblodighet skiljer sig dock från Schefferus. Först utgår han från Eriks fru Kristina. Eftersom hon var av den kungliga stenkilska ätten menar Höök att hon inte bör ha bevärdigat Erik med giftermål om inte han också hade varit adlig. Därefter kommer det stora argumentet som i hans ögon verkar lösa hela tvisten. Utifrån historikern Haquin Spiegel kan

¹³⁶ Schefferus 1675, s. 43.

¹³⁷ Schefferus 1675, s. 23–25: *hunc elegit in Regem de Ostrogothia communitas rusticorum, ut a majori parte denominatio fieret.*

¹³⁸ Schefferus 1675, s. 29–30.

¹³⁹ Schefferus 1675, s. 25–26.

¹⁴⁰ Höök & Törner 1712, s. 4: *frustra illi; hi vero feliciter tam magni, tamque praeclari regis invenerunt incunabula.*

han hävda att Erik inte var bonde, utan Bonde, son till riksrådet Jedvard Bonde. Detta kan han också styrka med Elias Brenners numismatiska forskning vilken har frambringat ett mynt med inskriptionen "ERIC. RE." samt ätten Bondes familjevapen.¹⁴¹ Samtidigt garderar han sig med Cicero och visar att det ändå inte är någon skam att vara bonde, om det betyder jordägare.¹⁴² Slutligen kan Höök också visa att Erik på mödernet var av till och med kungligt blod, eftersom det mellan Schefferus och honom dykt upp en kungalängd där Eriks mor sägs vara Cecilia, dotter till en gammal kung vid namn Blot-Sven.¹⁴³

I fråga om valet av Erik går Höök på samma linje som Schefferus och hänvisar till hans argument att bönder inte utesluter adeln, eller, som han själv lägger till, andra av rikets stånd.¹⁴⁴ Däremot skiljer sig Höök något från Schefferus när det kommer till Karls vara eller inte vara som kung. Han fastslår förvisso kvickt att varken Karl eller för den delen Magnus Henriks-son blev kungar, utan att Erik valdes i samstämmighet av svear och götar vid Mora stenar. Han menar dock att uppgiften om Karl som kung inte var helt tagen ur luften, eftersom det behövdes någon i dessa delar av Sverige som kunde stå emot den danske fienden.¹⁴⁵ Som visats ovan finns danskarna i bakgrunden till hela Eriks historia hos Höök, och det har givit avtryck här.

Höök har ytterligare ett skäl till dröjsmålet i valet. Han anför Örnhjems uppgift om att det uppstod en sed att i Sverige välja kung varannan gång från götarnas sverkerska ätt, varannan gång från svearnas erikska. Samtidigt menar han sig förstå att götarna tvekade, antingen av försiktighet inför faran i att vika från kungaätten, antingen av svartsjuka att inte backa för svearna.¹⁴⁶

Det är tydligt att de båda historikernas strategi för Erik som symbol är *anpassning*. Schefferus strävar ständigt mot att göra Erik till en så legitim kung som möjligt efter samtida kriterier. Genom hans resonemang blir Erik en ättling till kungar, vilket är viktigt då det ovan visats att Schefferus ansåg att deras blod inte frångicks brådstörtat i kungaval. Han kan vidare acceptera att Erik delvis valdes av bönder, men ägnar sig sedan åt att rädda adelns

¹⁴¹ Höök & Törner 1712, s. 6–9.

¹⁴² Höök & Törner 1712, s. 5–6.

¹⁴³ Höök & Törner 1712, s. 9–10.

¹⁴⁴ Höök & Törner 1712, s. 6.

¹⁴⁵ Höök & Törner 1712, s. 11.

¹⁴⁶ Höök & Törner 1712, s. 12.

roll i det hela. Slutligen menar han att valet av Erik, till skillnad från valet av Karl, skedde helt enligt rikets lagar. Han torde således ha undanröjt alla frågetecken kring Eriks legitimitet och putsat upp honom till en acceptabel regent i det dynastiska 1600-talet. Även Höök följer detta schema, om än med modifikation angående Eriks ätt och ett ännu mer legitimt förhållande visavi Karl.

5.3.2. Eriks konungagärning

Efter att Eriks ursprung räddats är det intressant att se hur historikerna förhåller sig till honom som kung. När Erik väl kommit till makten har Schefferus bara gott att säga. För det första var han mild och välvillig, vilket bidrog till att han valdes, och han gjorde sig stora mödor om folkets hälsa och lycka.¹⁴⁷ För det andra var han rättfärdig. Han stiftade många nya lagar ”så det blev offentligen känt hur var och en skulle sköta sina liv.”¹⁴⁸ Rättvisa gav honom invånarnas kärlek, och han föregick alltid själv med gott exempel och kunde på så vis mana andra till efterföljd.¹⁴⁹

Slutligen såg Erik till att hysa en klädsam ringaktning för världslig rikedom. Ett annat spörsmål hos tidigare historiker var Eriks förhållande till skatt. Schefferus menar att han tog emot viss skatt, men nöjde sig med statens vanliga inkomster och däremot vägrade ta emot den tredjedel av bötesbelopp som brukade tillfalla kungen. Detta gjorde han då dessa pengar kom från brottsliga människor och han inte ville tyckas gödas genom andras illdåd, eftersom han då kunde ha önskat sig mer brott. Schefferus avslutar med att kommentera Eriks sublimitet som han menar betydde att dennes sinne var konstituerat över begär till världslig flärd och särskilt såg ned på pengar. Så handlade en bra furste.¹⁵⁰ Sammanfattningsvis var ”hans tre främsta dygder gudfruktighet, rättfärdighet och tapperhet, för vilka han själv blev berömd liksom alltid alla de stora och goda män har blivit, vilka har velat vara furstar i enlighet med dem.”¹⁵¹

¹⁴⁷ Schefferus 1675, s. 22–23, 32, 44.

¹⁴⁸ Schefferus 1675, s. 47: *ut sciretur publice, quo pacto singulis instituenda esset vita.*

¹⁴⁹ Schefferus 1675, s. 46–47, 54–55.

¹⁵⁰ Schefferus 1675, s. 47–53.

¹⁵¹ Schefferus 1675, s. 37: *tres praecipuas ipsius [...] virtutes, pietatem, justitiam & fortitudinem, quibus & claruerit ipse, & claruerunt semper, quotquot magni bonique iuxta esse voluerunt Principes.*

Dessa kvaliteter ger även Höök sitt lovtal.¹⁵² Dock uppfattar han Eriks konungagärning som viktig även ur två andra aspekter. Den första är egentligen ett inlägg i en gammal debatt mellan Sverige och Danmark om vem som har rätt till vapnet Tre kronor. Höök kan från Brenners numismatiska forskning ge exempel på en mängd mynt där Erik använder denna symbol. Han undgår i detta sammanhang självklart inte att nämna att detta var långt före Kalmarunionen. Vidare menar han också att han på dessa mynt har hittat ursprunget till Stockholms vapensköld med sin krönte konung.¹⁵³

Nästan ännu mer intressant är att Höök prisar Erik för att han efter att ha kommit till makten såg till att vinna invånarnas sinnen vilka ”det danska partiet delat liksom i två läger.”¹⁵⁴ Detta är dock långt innan partiväsendet under frihetstiden anklagas för liknande olyckor och är snarare en del i Hööks syn på de i bakgrunden lurande danskarna.

Denna del av Eriks liv är svårare att tolka från teorier om symboler och ideologiska system. Förmodligen hade inte konungadygderna förändrats så mycket att de upplevdes som främmande. Den enda tendens som kan skönjas till sådant är när Schefferus ser till att påpeka att Erik åtminstone uppbar vissa skatter. Snarare är det intressant att notera att Schefferus gör hans konungagärning till en renässansskimrande furstespegel, vari både pedagogiska hänsyn och en tanke på historien som *magistra vitae* kan anas. Höök har i någon mån frångått detta och använder Erik i dagspolitiska tvister, som Tre kronor mot Danmark, vilket återigen visar på hans starka fokus på danskarna.

Det är nog vidare viktigt för utformningen av de båda författarnas texter att någon aspekt hos den studerade personen är höjd över klander. Vore så inte fallet funnes egentligen ingen anledning överhuvudtaget till vare sig *anpassning* eller *avståndstagande*, eftersom personen i så fall svårligen vore en positiv symbol. Förmodligen har en kvardröjande syn på Erik som en åtminstone god och rättvis kung bidragit till mödorna att rädda även andra delar av hans liv och på så vis göra honom till en gångbar samtida symbol.

¹⁵² Höök & Törner 1712, s. 14, 20, 24–25.

¹⁵³ Höök & Törner 1712, s. 22–23.

¹⁵⁴ Höök & Törner 1712, s. 14: *quos in duas quasi partes diviserat factio Danica.*

5.3.3. Eriks religiositet

Nästa steg är att se hur historikerna hanterar Eriks diverse religiösa mellanhavanden. Israel Erlandis uppgifter om att Erik byggde kyrkor leder raskt Schefferus in på ett av sina älsklingsämnen, de två Uppsala. Genom ett långt resonemang kommer han både fram till att Erik måste ha byggt på katedralen i nya Uppsala och till att hednatemplet bör ha legat där.¹⁵⁵ Intressantare blir det när Israel Erlandi prisar Eriks katolska trosyttringar. Schefferus taktik för att här rädda Erik åt det protestantiska Sverige synes vara att visa att Erik inte var värre än någon annan under sin tid. Sederna att ständigt be, spåka sig med kallbad, sträcka ut sig raklång på marken i bön och skydda sig med korstecken visas alla av Schefferus vara delar av ett större medeltida fromhetsmönster, vilket han vid dessa tillfällen för det mesta underlåter att kritisera.¹⁵⁶

Höök verkar inte se samma behov av att urskulda. Han lovordar Eriks gudfruktighet och menar att ”han till och med, för att bli än mer gynnsam för bön och lovprisningar, lade till ständig fasta och andra botemedel mot den uppstigande njutningslystnaden.”¹⁵⁷ Inte ens när Örnghjelm i ett citat pekar ut *cilicium* som ett munkkläde föranleds Höök att kritisera.

Den form av religionsutövning som hos de båda får mest plats är dock Eriks korståg mot finnarna. Att dra i krig för att sprida kristendom är för Schefferus inte oproblematiskt. Som redan nämnts anför han här två moderna författare för att reda ut frågan, Lipsius, som är för, och Grotius som är emot. Här går att ana viss vanda hos Schefferus, för han tar inte tydligt ställning för någon utan avslutar med att säga att ”det kanske är en sak att ha detta som enda krigsorsak, och en annan om man inte vill avsluta ett krig som i sig självt är rättfärdigt förutom på detta villkor.”¹⁵⁸ Snart kommer han dock fram till att inte heller detta är utan komplikationer. Som han ser det är nämligen trosfrågor inte en mänsklig utan en gudomlig angelägenhet, varför:

¹⁵⁵ Schefferus 1675, s. 37–44.

¹⁵⁶ Se t.ex. Schefferus 1675, s. 56, 63, 70, 105–106.

¹⁵⁷ Höök & Törner 1712, s. 23: *quin etiam, quo esset ad preces, laudesque divinas idoneus magis, frequentissima adderet jejunia, & alia contra exorientes voluptates remedia.*

¹⁵⁸ Schefferus 1675, s. 67–68: *Sed fortassis aliud est, hanc unicam habere belli causam, & aliud, bellum alias & per se justum non velle, nisi sub conditione hac, finire.*

ingen kan tvinga sig själv till att godta en religion med motvilligt sinne. Därför anser jag att detta villkor inte pålades rättvist, just eftersom det inte är något som helt enkelt är möjligt eller ligger i den förhandlandes makt.¹⁵⁹

Lyckligtvis kan Eriks godhet räddas även ur denna svåra belägenhet. Schefferus betraktar nämligen inte korståget främst som ett religiöst krig utan som ett sekulärt. För det första ser han till att dröja länge vid finnarnas påstådda tidigare räder och blodsutgjutelse i Sverige. För det andra nekar han häftigt till framförallt Johannes Magnus påstående att det skulle ha varit Uppsalabiskopen Henrik som anstiftade korståget. Schefferus hävdar därför att ”denna expedition varken påbörjades enbart eller särskilt för att sprida den kristna tron, utan först och allra främst för att hämnas oförrätter.”¹⁶⁰ Vidare kan även religionen för Schefferus ha en sekulär betydelse. Enligt honom syftade den ”till nyttan, eftersom barbariska folk genom omvändelse inte blir så mycket mer gudfruktiga som mildare och lättare att ha att göra med.”¹⁶¹

Höök är inte lika subtil i sin behandling. Han menar att både finnarnas fiendskap och deras vantro kan ha räckt som krigsorsak för Erik. Han medger sedan att olika uppfattningar finns om rätten i korståg och citerar Schefferus passage med Lipsius mot Grotius. Utan att egentligen följa upp detta hoppar han sedan till Eriks klagan över finnarnas själar efter segern. Detta tar Höök som ett bevis på att Erik var av Grotius korstågsfientliga uppfattning, varpå frågan lämnas.¹⁶²

Höök har också en annan åsikt om Henrik. I hans ögon började Erik kriget delvis för att ge igen på finnarna för deras våldsamheter, delvis ”på grund av pådrivningar inte bara från Henrik utan också från alla andra som

¹⁵⁹ Schefferus 1675, s. 69: *neque ad assensum religionis quisquam cogere se ipsum animo reluctantante potest, ideo ne hanc conditionem quidem juste arbitror apponi, tanquam rem non simpliciter possibilem, & quae sit in arbitrio paciscentis.*

¹⁶⁰ Schefferus 1675, s. 65–67: *nec pro dilatanda fide Christiana solum vel praecipue suscepta est haec expedition, verum primo principaliterque ad ulciscendas injurias.* Se även s. 69.

¹⁶¹ Schefferus 1675, s. 64: *ad commodum, cum per conversionem non pii magis, quam mitiores tractabilioresque gentes barbarae evadunt.*

¹⁶² Höök & Törner 1712, s. 15–16.

var ivriga att sprida den kristna tron.¹⁶³ Även under kriget menar han att det är svårt att avgöra vem som utförde mest, Erik eller Henrik.¹⁶⁴

Det är alltså tydligt att Schefferus känner sig mer besvärad av Eriks katolicism och att *anpassning* här passar väl som begrepp för det han håller på med. Han går långa vägar för att bortförklara Eriks trosyttringar som tidsty-piska och för att få korståget att framstå i så sekulär dager som möjligt. Dessutom betonar han också protestantiskt statens makt över kyrkan i detta företag. Höök gör nästan tvärtom. Precis som angående konungagärningen verkar han inte se något behov till *anpassning*. Eriks religiositet beröms, hans korståg får i någon mån fortsätta vara korståg och kyrkans roll antas vara stor. Inte heller detta har fastnat i censuren, varför 1712 återigen kan betonas som ett tolerant år mot katolicismen. Det skall också noteras att både Örnhielm och upplysningen i allmänhet kritiserade korståg.¹⁶⁵ Till och med Hööks egen preses, Fabian Törner, hade några år tidigare behandlat sådana krigsföretag lätt sardoniskt.¹⁶⁶ Schefferus framstår alltså även i detta hänseende som mer ”upplyst”, och Höök har återigen undgått att påverkas av Örnhielm.

5.3.4. Eriks död

Den sista delanalysen behandlar historikernas hantering av det händelseförlopp som ledde till Eriks död. Trots att Schefferus ägnar stor möda åt att reda ut släktförhållandena för de danskar som eventuellt deltog i mordet på Erik är det främst en inhemsk man som får utgöra drivkraften: Karl Sverkersson.¹⁶⁷ Dennes här smög sig på Erik när han firade mässa i nya Uppsala. Erik samlade ihop det husfolk han hade, värnade sig med korstecknet och gick fienden till mötes ty, som Schefferus säger, ”det är värdigare att en tapper man faller i strid än att han dör en neslig död i flykt, eller om han inte omkommer, att han bevaras till sitt eget åtlöje, men till glädje för fien-

¹⁶³ Höök & Törner 1712, s. 17: *ex adhortatione non modo beati HENRICI [...] sed & aliorum qui Christianae religionis dilatandae erant studiosi.*

¹⁶⁴ Höök & Törner 1712, s. 17–18.

¹⁶⁵ Villads Jensen 2005, s. 10; Helander 2008, s. 7–8.

¹⁶⁶ UUB E61. [1710], opag.

¹⁶⁷ Schefferus 1675, s. 79–90.

derna.¹⁶⁸ För föll gjorde Erik. Vid hans avhuggna huvud sprang en källa fram, och hans kropp togs till en fattig änka, men allt detta behandlas lite föraktfullt av Schefferus.¹⁶⁹

I Hööks skildring kommer hotet istället från Danmark, från Henrik Skatelaar och sonen Magnus. Karl sägs ha varit avundsjuk på Erik och därför hjälpt danskarna. Hur som helst överföll och dödade de Erik.¹⁷⁰ Här slutade dock inte historien, utan hälsingar och norrlänningar drog ned för att hämnas sin kung, varpå en jämn kamp följde. När Henrik stupade tog dock danskarna till flykten, och Magnus upphanns och dödades vid Örebro. Här kan Höök dra en av sina få historiska lärdomar, ”på så vis störtar stundom illdåd ned över sina upphovsmän.”¹⁷¹

Schefferus inställning till Eriks död är som märks tvetydig. Dels skildras han som en modig hjälte, dels tadlas de postuma miraklen. En tolkning är att Erik i livet är en idealkonung, men som död ett suspekt kultobjekt. Därför väljer Schefferus *anpassning* för att bortförklara de snedsteg han gör som levande, men *avståndstagande* när han dött och blivit katolska relikier. Schefferus vill mana till imitation, inte veneration. Inte heller formar Schefferus Erik till en nationell martyr, precis som det visats ovan att historiker vanligtvis lät bli att göra.

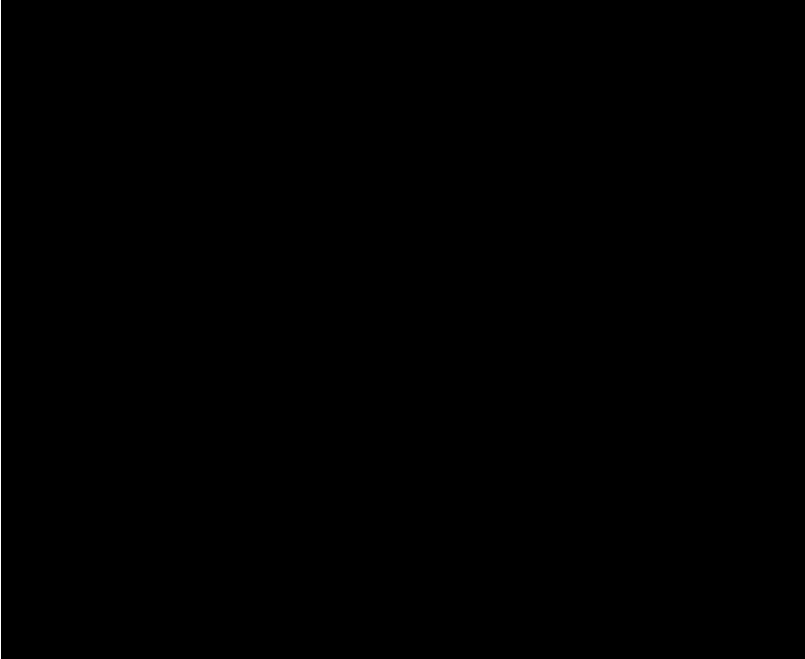
En som dock inte lät bli var Höök. För honom verkar inte episoden med Eriks död kräva någon *anpassning*. Snarare blir den upplösningen då de i kulisserna ständigt lurande danskarna slutligen får välla in på scenen. Även om han här följer den litterära trenden att tillskriva hämnden något landskaps invånare är det svårt att inte se hans skildring som patriotisk med tanke på den roll danskarna har i hela hans narrativ.

¹⁶⁸ Schefferus 1675, s. 100–107: *virum autem fortem rectius cadere in praelio [proelio], quam ignava morte perire in fuga, vel in ludibrium sui, hostium gaudium, si non pereat, servari.*

¹⁶⁹ Schefferus 1675, s. 109–112.

¹⁷⁰ Höök & Törner 1712, s. 25–26.

¹⁷¹ Höök & Törner 1712, s. 35–36: *ita ruunt nonnumquam in ipsos facinora auctores.*

Detta är en återgivning av en av de bilder som före branden hängde över Eriks grav och som vi tidigare sett att Höök ansåg var prydd med "de mest eleganta och liksom levande bilder." På denna ser vi domkyrkan uppföras och biskop Henrik lite beskyddande ställa sig framför Erik. Kanske kan Hööks uppfattning om händelseförloppen i någon mån förklaras av hans uppskattning av dessa bilder? Från Peringskiöld 1725, tabula II.

5.3.5. Sammanfattning

Det framgår i detta stycke tydligt att de båda författarna försöker *anpassa* symbolen Erik till sina egna ideologiska system. Vad som däremot är överraskande är att båda vinnlägger sig att göra detta främst angående hans kungliga legitimitet. Hans härskardygder synes däremot ännu lika gångbara som på medeltiden. Höök, som redan tidigare framstått som den mer katolikvänlige av de två, har heller inga problem med vare sig hans religiositet eller död. Schefferus för däremot ett subilt resonemang för att tona ned de katolska dragen, och när Erik dött går han över till *avståndstagande* mot hans kvarlevor och mirakel. Ovan har renässansen definierats som mer be-

nägen till *anpassning* och upplysningen till *avståndstagande*. Schefferus är alltså främst representativ för renässansen, men har också nyanser av upplysningen. Höök däremot passar svårigen in i någon av perioderna eftersom han inte verkar se något behov av att anpassa Eriks religiositet, och i fråga om korståg visar han sig återigen resistent mot Örnghjelm.

6. Avslutning

Denna artikels syfte är att nyansera bilden av övergången från renässansens till upplysningens historieskrivning i Sverige och att besvara frågan hur Schefferus och Höök förhåller sig till vad som utifrån den valda kontexten definierats som typiskt för dessa perioder. Det svar som kan ges på frågan är först och främst att utvecklingen inte var rätlinjig.

De två historikerna är metodiskt främst hemmahörande i renässansen, även om ansatser till ”upplyst” förnuftskritik förekommer hos dem båda, och särskilt Hööks användning av matematik förebådar kommande tider. I denna aspekt följer alltså författarna det förväntade mönstret, särskilt om hänsyn tas till Hööks lägre bildningsgrad, för den metodik som vanligtvis ses som typisk för upplysningen är mer artikulerad i den senare källan.

I fråga om medeltidssyn är det däremot Schefferus som med sin ironiskt kritiska relation till den medeltida katolska kyrkan ligger närmast upplysningen. Samtidigt är han positiv till medeltidens adel på ett sätt som vore upplysningens historiker främmande. Hööks oproblematiske inställning till medeltiden och särskilt dess kyrka är däremot snarast suspekt, särskilt som han har läst mycket Örnghjelm, vilken i tidigare forskning setts som en övergångsgestalt. Ett naturligt antagande *a priori* vore därför att även Höök skulle ha påverkats. Att så inte är fallet är ett av de mer oväntade resultaten. Här råder alltså ett omvänt förhållande jämfört med historiemetodiken angående vem som mest påminner om kommande tider. Det är också svårt att i detta sammanhang, liksom Helander och Ågren, ge en viktig roll åt Örnghjelm eftersom hans typ av kritik dyker upp även hos den tidigare Schefferus, men är frånvarande hos Höök. Det blir rentav svårt att se den som typisk för upplysningen överhuvudtaget då den förekommer så pass tidigt. Möjligen är därför både Örnghjelms roll aningen överbetonad i tidigare forskning och förnuftskritiken allt för hårt knuten till upplysningen i den

litteratur som använts för att skapa den kontext som utgör analysens ramverk.

Även i fråga om symbolanvändning framstår Schefferus som närmre det som definierats som upplysningen. Han ser sig tvingad att *anpassa* det mesta av Eriks liv till sin samtid och reagerar *avståndstagande* på miraklen. Höök föranleds däremot bara att *anpassa* Eriks möjligen lågättade ursprung och verkar inte uppfatta resten av hans liv som belastande. Detta kan sättas i relation till hans lika sorglösa förhållande till medeltiden. Allt detta gör att Höök är svår att passa in i det som utifrån den valda kontexten av sekundärlitteratur beskrivits som renässansen och upplysningen. Det kan därför konstateras antingen att de verk som använts inte ger en helt fullständig eller rättvisande bild av förloppet, eller att själva tematiseringen utifrån dem är för schematiskt utförd. Samtidigt är ett av artikelns mål att visa på nyanser, och en sådan blir då just att det i källorna finns aspekter som svårligen passar in i allt för översiktliga bilder av de två epokerna.

Sammanfattningsvis kan då sägas att Höök hade en metodik, men inte en historiesyn eller symbolanvändning, som liknade framtiden. På så sätt kan han i viss mån liknas vid Olof Rudbeck. Det har ovan visats hur denne med sin *Atlantica* i viss mån föregrep upplysningens användande av naturen och naturvetenskapen, samtidigt som hans radikala göticistiska åsikter starkt klandrades under detta tidevarv. Schefferus däremot var metodiskt en renässanshistoriker, men hade en historiesyn och symbolanvändning som till stor del liknade upplysningens. En annan nyans i övergången från renässansens till upplysningens historieskrivning som då framträder är att förändringarna i metodik och historiesyn inte nödvändigtvis gick hand i hand. Det som utifrån kontexten beskrivs som upplysningen var alltså inte något som kom inslaget i ett paket, utan förmodligen färdades den på flera möjligen separata vägar.

Även i övrigt kan vissa likheter och skillnader konstateras visavi tidigare forskning. Bland likheterna finns Schefferus metod att dra lärdomar från Eriks liv och styrka dem med klassiska författare, vilket går väl ihop med vad som tidigare skrivits om hans pedagogik. Vidare ligger också Hööks skildring nära två återkommande teman som utpekats som vanliga i historieskrivning om Erik, nämligen att hans hämnare kommer från något landskap och att han dyker upp i en kontext av kulturhistoria.

Bland skillnaderna kan först noteras att *förträngning* var det vanliga förhållandet till Erik som symbol under sent 1600-tal och tidigt 1700-tal. Detta bryter de båda emot genom sina blotta verk. Likaledes kan det konstateras att Höök ovanligt nog för skildringar av Eriks liv väljer att lägga stor vikt vid danskarna. Detta är intressant att notera men svårt att sätta i samband med artikelns premisser. Slutligen tycks inte heller någon ”tung, tukande hand” av censur ha sänkt sig över Hööks verk trots att det ibland är nog så katolikkvänligt och även skrivet år 1712.

Detta sista är något som vore spännande för fortsatta studier. Det vore angeläget att undersöka fler disputationer från Uppsala från karolinsk tid för att förstå vad som då var möjligt att säga om katolicism. Detta kan relateras till att både Schefferus och Höök ovan visats besväras mest av de möjligen illegitima aspekterna av Eriks trontillträde. Kanske var alltså detta en mer känslig fråga under perioden än religiös renlärighet, och kanske var censuren snarare monarkistisk än lutheransk. Förhoppningsvis uppnår framtiden klarhet i detta.

Erik den helige som protestantisk rikssymbol*

Utvecklingen från 1540-talet till 1810-talet

Henrik Ågren

1. Postrevolutionärt historiebruk

1.1. Revolutioner och det förflutna

I motsats till vad många kanske tror har historiker inte alltid som enda eller främsta syfte att ge en sannfärdig beskrivning av det förflutna. Ämnet historia har tvärtom en påtaglig moralisk och ideologisk laddning. Skildringar av forntida människors liv och gärningar fungerar i alla samhällen som förebilder eller avskräckande exempel.¹ Därför har historia gärna använts i propagandasyfte, inte minst av stater och regeringar. Enskilda personer är särskilt användbara. En representant för det egna folket eller riket som är känd för sin föredömlighet fungerar utmärkt i både moralisk och patriotisk² propaganda. Genom att poängtera dennes dygder visar författaren hur en människa bör vara och kan också koppla dessa egenskaper till det egna landet.

I samband med lyckade revolutioner uppstår därför ett problem för den nya regimen. Den motiverar sitt maktövertagande med att den gamla ordningen stod för dålig politik och dåliga värderingar. De franska eller ryska revolutionernas fiendtlighet mot kyrka och monarki är typiska exempel på

* Artikeln utgår från ett kapitel i min kommande bok om Erik den helige i svensk historieskrivning från reformationen till och med upplysningen.

¹ Gillis 1996, s. 3; Lowenthal 1996, s. 46.

² Jag använder i denna artikel genomgående termen *patriotisk* för att beteckna uttryck för fosterlandskärlek. Detta för att markera att det inte nödvändigtvis är fråga om en lika allmän och intensiv känsla som den som kallas *nationalism*, och som framför allt förknippas med moderna samhällen. Gustafsson 2000, s. 300.

det.³ Därmed har revolutionärerna dock också berövat sig själva många möjligheter att nyttja historien till sin egen fördel. Det är svårt att använda representanter för det samhällssystem man tar avstånd från som föredömen. Samtidigt har även revolutionärer behov av att kunna visa på goda historiska exempel och att verka för nationell stolthet för att hålla samman riket. Därför tvingas de göra avkall på sina principer. Från både franska och ryska revolutionen finns åtskilliga exempel på hur historiska företrädare för kungamakten och kyrkan, efter en period av radikalt fördömande, återupprättades när den nya regimen hade etablerat sin position och behovet av att stärka sammanhållningen i riket – till exempel genom att spela på ett ärorikt förflutet – blev större än behovet av att legitimeras det egna maktövertagandet.⁴

Reformationen i Sverige var inte en politisk revolution, men den innebar ändå ett så starkt brott med etablerade traditioner och en så stark omvärdering av vad som var rätt och fel att den kan kallas en kulturell revolution. De moderna revolutionernas problematiska förhållande till det egna rikets *ancien regime* motsvarades här av ett likartat förhållande till den katolska tiden. En gestalt ur svensk historia fångar denna motsättning mer än någon annan: helgonkungen Erik den helige.

1.2 Erik den helige som symbolgestalt

Med en obskyr historisk bakgrund – enligt osäkra källor var han kung över hela eller delar av Sverige på 1150-talet och dödades 1160 vid en gudstjänst i Uppsala av den danske prinsen Magnus Henriksson – kom Erik att bli den viktigaste gestalten ur rikets förflutna under svensk senmedeltid. Tack vare sin legend och de mässor som firades till honom var han den mest allmänt bekante och beundrade svenske kungen. Det var också honom andra kungar använde som förebild för sitt eget regentskap. Under Kalmarunionen steg han fram som sinnebilden för god maktutövning i alla politiska läger: hos kungen, stormännen, kyrkan och folket. Möjligen fanns det också här en patriotisk, eller i alla fall antidansk vinkel: Erik symboliserade Sverige gent-

³ Agulhon 1999 (1985), s. 185–186; Stites 1985, s. 2–3; Kan 1994, s. 219; Eriksen 1996, s. 40; Milo 1997, s. 372; Figes & Kolonitski 1999, s. 48.

⁴ Soboul 1985, s. 219; Gerner 1986, s. 35; Blomqvist 1987, s. 8; Stites 1987, s. 29; Davies 1989, s. 16; Milo 1997, s. 378–380; Bertelli 1998, s. 126–127.

emot de danska unionskungarna och hade dessutom dödats av en dansk prins.⁵

Hans betydelse märktes på flera sätt. Förutom rent kyrkliga kulturinslag som helgdagar, relikier och officier gjorde sig Erik också i påmind i mer världsliga sammanhang. Han förekom i flera av de eder som svors inom riket: kungaed, riddared och bröllopsed.⁶ Hans baner användes i krig och bars så sent som på 1490-talet i ett svenskt fälttåg mot Ryssland.⁷ Sveriges siste medeltida kung Kristian II accepterades till slut av riksrådet, trots svaga legitima tronanspråk, med hänvisning till att han just ”stammade från sankte Eriks rätta blod.”⁸

Som kung representerade Erik alltså statsmakten och Sverige och som helgon katolicismen. Svensk historieskrivning under seklen efter reformationen var ofta inriktad på att stärka den svenska kungamakten och det svenska riket.⁹ Samtidigt var Sverige strikt lutherskt, en faktor som det inte går att bortse ifrån. Därför är det intressant att undersöka hur just denne medeltida kung skildrades i svensk historieskrivning under den period då luthersk kristendom var statsbärande ideologi. Tiderna är olika, men problemet är gemensamt vid alla revolutionära förändringar av ett samhälles dominerande ideologi.

Artikeln är en del i ett större projekt om hur historieskrivningen skildrade Erik från reformationen fram till romantikens inledning, det vill säga ungefär mellan åren 1540 och 1810. Resultaten av projektet visar att Erik generellt framställdes positivt och på samma sätt som i den medeltida historieskrivningen allt från legenden: som folkets och rättvisans beskyddare, som kristendomens främjare, som god och from människa samt som legitim kronpretendent. Hans roll som helgon var alltså inte någon belastning och reformationen innebar inte någon påtaglig förändring i omdömena om honom. De patriotiska inslagen i skildringarna var dock svaga eller åtminstone otydligt uttryckta. Det är svårt att hitta exempel på hur Eriks goda föredöme explicit kopplades till det svenska riket, snarare framstår det som

⁵ Lundén 1973, s. 55; Sjöberg 1986, s. 1; Ferm 1993, s. 163; Granberg 2006, s. 24.

⁶ Reinholdsson 1998, s. 52.

⁷ Nilsén 1986, s. 439.

⁸ Hildebrand 1934, s. 145.

⁹ Helander 2009.

uttryck för ett allmänt fursteideal.¹⁰ Därför finns det anledning att fördjupa studiet i Eriks betydelse som specifikt svensk symbol, och det är det denna artikel syftar till.

En ingång är hans död. Enligt legenden dräptes Erik som sagt av Magnus Henriksson, som var dansk prins men också ättling till det svenska stenkilska kungahuset. På sin sida hade Magnus flera upproriska svenskar.¹¹ Enligt yngre källor deltog till och med Eriks efterträdare Karl Sverkersson, men den uppgiften var alltid omstridd. Konflikten kan alltså ses som en strid mellan personer eller ätter, och om någon författare visar sig ha tryckt extra mycket på den dansk-svenska aspekten bör det betraktas som ett ställningstagande. Frågan är därför till att börja med om striden skildrades som en kamp mellan danskar och svenskar och om historikerna i så fall gjorde den patriotiska tolkningen att Sveriges självständighet stod på spel.

Vidare är det intressant att se hur de svenskar som stred för respektive emot Erik beskrevs. Sågs de som lojala respektive illojala mot sitt land är det ett starkare tecken på patriotiskt tänkande än om deras lojalitet tolkades i förhållande till sin kung. Det senare är en uppmaning till trohet mot ledaren, som ibland kan vara svår att skilja från patriotism, men som har ett mer allmänt syfte än uppmaningar till trohet mot ett folk eller ett rike.

Eftersom patriotism inte bara formas runt föreställningar om det egna riket, utan också i kontrast till andra, är det dessutom värdefullt att studera hur Magnus Henriksson och hans danska trupper beskrivs i källorna. Till att börja med är frågan om de över huvud taget framställdes som moraliskt underlägsna svenskarna. Om svaret är ja innebär det dock inte automatiskt att det är uttryck för patriotiskt danskhat. Domen mot dem kan också ha baserats helt på att Magnus tog makten med våld. Därför måste man fråga sig om den moraliska underlägsenheten kopplades till deras ursprung.

Resten av artikeln behandlar det arv Erik hade lämnat efter sig som symbol för Sverige och den svenska kungamakten. Frågan undersöks ur tre aspekter. Den första är hur han symboliskt kopplades till riket Sverige. Det visar sig dels genom i huruvida Erik benämndes som landsfader eller på andra sätt lyftes fram som en betydelsefull kung, dels genom artefakter och seder kopplade till honom. Till det sistnämnda hör riksvapnet Tre kronor,

¹⁰ Ågren u.u.

¹¹ "Erik den heliges legend på latin, fornsvenska och modern svenska" 1954 (1270), s. XIX.

eriksgatan och de mynt eller vapen som bar Eriks bild – både sådana som hänfördes till hans egen tid och sådana som var av senare ursprung. Det fanns uppfattningar om att Erik var den förste svenske kung som bar tre kronor i sitt vapen samt att eriksgatan hade fått sitt namn efter honom.¹²

De andra två aspekterna utgår från vilken roll Erik spelade i tal, dikter och predikningar, i första hand till kungligheter. För det första: Togs han upp som förebild vid födelsedagar, kröningar, bröllop och begravningar? För det andra: Förutom rollen som förebild fungerade gamla kungar också som anfäder. Eftersom Gustav Vasa var släkt med Karl Knutsson Bonde, som på svaga grunder hävdade släktskap med flera tidigmedeltida kungaätter, fick bland annat Erik plats i antavlorna, så frågan är om han utnyttjades så.¹³ Förutom kungligheter har också hyllningar till ätten Bonde studerats. Dessa hävdade länge släktskap med Sveriges medeltida kungaätter, där ibland den erikska, men det var de inte ensamma om inom den svenska aristokratin. Deras anspråk stärktes dock vid slutet av 1600-talet, då den medeltida uppgiften om att Eriks far Jedvard hade varit bonde omtolkades till att han hade hetat Bonde.¹⁴ Från den tiden framstod släktskapet alltså som särskilt starkt och därmed värt att specialstudera.¹⁵

För att svara på de här frågorna har jag gått utanför den vanliga historiskrivningen och studerat tillfälleslitteratur (en genre till vilken jag även räknar predikningar). Här är det mindre centralt att fråga sig *hur* Erik beskrivs. Personer som nämns i texterna är vanligen där i syfte att ge glans åt den hyllade och skildras nästan alltid positivt. Därför är den centrala frågan *om* Erik över huvud taget nämns, samt vilka personer man annars såg lämpligt att använda som förebilder. Eftersom det undantagsvis också hände att personer lyftes fram för att fungera som negativa motbilder diskuteras även innehållet, men det är inte centralt på samma sätt som i artikeln i övrigt.

¹² Företeelser med blandad religiös och politisk funktion behandlas inte här. Hit hör de eder som svors i Eriks namn före reformationen, Eriksdagen 18 maj, titeln *rikspatron* samt Eriksrelikerna inklusive det så kallade Eriksbaneret.

¹³ Hildebrand 1934, s. 145.

¹⁴ Se Bylunds bidrag i denna antologi.

¹⁵ En snabb översikt ger vid handen att familjen Bonde dessförinnan inte lyfte fram sitt släktskap med Erik. Skragge 1652; Stara 1656; Klingius 1663; Laurelius 1664; Isogæus 1683; Vultejus 1688; UUB Palmiskiöld412.

1.3 Historiska förebilder i det tidigmoderna Sverige

Tidigare forskning visar att medan 1500-talets kungar fram till Johan III:s tid fortfarande gärna anspelade på Erik eller andra medeltida kungar i offentliga sammanhang, trängdes sådana referenser mot slutet av seklet tillbaka. Därefter togs i stället förebilder från götisk eller protestantisk tid.¹⁶

Helt eliminerades dock inte medeltidens symbolvärde. Det finns exempel på hur gestalter från denna tid användes i positiva sammanhang. Det mest slående exemplet kommer från slutet av 1600-talet. Avbildningar visar att bastionerna i Wismar – försvar av stormaktsväldets södra gräns – cirka år 1700 hade namn efter berömda fältherrar. De vanligaste motivkretsarna var bibliska, götiska och antika härförare, men dessutom förekom följande svenska kungar: Gustav Vasa, Gustav II Adolf, Karl X Gustav, Karl XI och Erik den helige. Alla utom den sistnämnde betraktades som centrala i bygandet och förvarandet av det svenska stormaktsväldet och den lutherska tron. Bland dessa hade alltså den gamle helgonkungen fått plats. Åsa Karlsson, som tagit fram uppgifterna, finner detta anmärkningsvärt och drar slutsatsen att Erik uppenbarligen fortfarande hade ett symbolvärde som svensk krigarkung.¹⁷ Det är svårt att invända.

De bibliska och antika inslagen i Wismar var inte någon tillfällighet. I såväl skriftliga källor som konstnärliga utföranden under 1500- och 1600-talen var dessa två motivkretsar vanliga i hela Europa.¹⁸ Det gällde med vissa

¹⁶ Hildebrand 1934, s. 159; Nordström 1934, s. 55; Arnoldsson 1946, s. 23–24; Lindroth 1997 (1975), s. 251–254; Johannesson 1982, s. 277–278; Soop 1986, s. 52, 237; Nyman 1988, s. 109; Lagerqvist 1995, s. 130–132, 151–152; P. Burke 1997, s. 7; Granberg 1998, s. 239; Hallberg 2003, s. 263; Hallenberg 2003, s. 30; Malmstedt 2003, s. 79, 86; Ericson 2004, s. 19, 144–147; Grundberg 2005, s. 11, 49–50, 190; Ihalainen 2005, kap. 6.3; Ågren 2006; Berglund 2007, s. 184–187; Tandefelt 2007, s. 42; Ullberg 2007, s. 179; Dahlström 2010, s. 22.

¹⁷ Karlsson 1999, s. 71. Dessutom förekommer svenska fältherrar, de flesta från trettioåriga kriget.

¹⁸ För Sveriges del: Johannesson 1982, s. 278–279; Soop 1986, passim; Aurelius 1994, s. 23; Granberg 1998, s. 239; Snickare 1999, s. 183–184; Montgomery 2002, s. 49; Gillgren 2005, s. 487 (som dock också nämner den hyllades anfäder); Grundberg 2005, s. 93, 156; Villstrand 2005, s. 57; Söoberg 2007, s. 149–159; Ullberg 2007, s. 176 samt bidragen av Forss och Sabir i denna antologi. För Europas del: Geyl 1955, s. 12–13; Ferguson 1993, s. 86–87; Landes 1993, s. 19; Wortman 1995, s. 13–18, 43, 47–48; P. Burke 1996, s. 146; Ellenius 1998, s. 3–6; Monod 1999, passim.

förändringar även under 1700-talet. Gammaltestamentliga paralleller förekom i mer begränsad omfattning, men för antika anspelningar märks inga begränsningar.¹⁹ Detta kan tyckas rimma illa med uppfattningen att historieskrivningen var patriotisk. Förmodligen är motsättningen dock skenbar. Anspelningar på antiken behöver inte ha uppfattas som i första hand historiska. Den antika kulturen uppfattades som tidlös, ständigt närvarande.²⁰ Detsamma gäller i ännu högre grad bibliska referenser. Förekomsten av antika, bibliska, protestantiska och götiska karaktärer i tidigmodern svensk propaganda är alltså väl belagd. Sådana anspelningar kommenteras också i denna artikel, men fokus ligger i första hand på Erik den helige och i andra på andra medeltida referenser.

2. Disposition

Vart och ett av de nedanstående avsnitten är indelat kronologiskt så att den medeltida historieskrivningen presenteras först, följt av den protestantiska indelat i fyra delperioder 1540–1619; 1620–1688; 1689–1749 samt 1750–1812, då det sista tryckta verk som ingår i undersökningen gavs ut. Periodindelningen är inte baserad på någon analytisk princip utan har som syfte att göra framställningen mer översiktlig. Studien är summarisk. Jag gör inte anspråk på att ge en fullständig bild av Eriks symbolvärde efter reformationen. Resultaten är dock så entydiga att de ändå kan förmodas ge en välgrundad uppfattning om hans status.

3. Svenskar och danskar

3.1. Förhistoria: medeltiden

Under medeltiden uttrycktes omständigheterna kring Eriks död normalt inte i nationella termer. *Äldre Västgötalagens kungakronika* – ”den äldsta av Sveriges bevarade berättande källor”²¹ – nämner över huvud taget inte vilka

¹⁹ Delblanc 1965, s. 139; Granberg 1998, s. 237; Nordin 2000, s. 155; Malmstedt 2003, s. 86; Tandefelt 2005, s. 48–49. Även detta gällde Europa generellt. Delblanc 1965, s. 89; Wortman 1995, passim; Tandefelt 2005, s. 50.

²⁰ Tandefelt 2007, s. 32. Se också bidraget av Forss i denna antologi.

²¹ Bolin 1931, s. 161.

som dräpte Erik.²² I *Prosakrönikan* sägs att Magnus var av dansk-svensk börd, medan *Lilla rimkrönikan* bara nämner att han tågade från Danmark med sin här.²³ Båda exemplen har karaktären av värderingsfria sakupplysningar. Något mer tendentiös är möjligen *Prosakrönikans* påstående att ”alla svenska gåvo illa av hans [Eriks] död.”²⁴ Här markeras att Erik var svenskarernas kung och populär som sådan. Inte heller det citatet är dock entydigt patriotiskt. Det kan inte uteslutas att syftet med formuleringen var att skapa en uppfattning om att Erik var hårt knuten till det svenska rikets välmåga, men det kan inte heller fastslås. Ordvalet kan också ha avsett att framhäva hans allmänna politiska och moraliska föredömlighet för att påminna om att en god kung sörjdes, oavsett vilket land han representerade.

Samtliga dessa krönikor är för korta för att uttrycka utvecklade åsikter. Under senmedeltiden skrevs två längre verk som behandlar Eriks tid, nämligen *Inledningen till Stora rimkrönikan* och Ericus Olais *Chronica Regni Gothorum*. Den förra nämner att Magnus kom från Danmark med sin här och utelämnar uppgiften att svenskar ingick i den, men faller inga värdeomdömen av patriotisk karaktär och kommenterar inte hur det svenska folket reagerade på Eriks död.²⁵

Ericus Olai är lite mer komplicerad. Ericus Olai är mer komplicerad. Han påpekar att Magnus var från Danmark, men antyder att det fanns andra än danskar med i hans styrkor. Vidare hävdar Ericus att Magnus var en illegitim kung, men säger inte varför.²⁶ Tänkbara anledningar är såväl att Magnus inte var svensk, som att han hade tagit makten med våld och lät sig väljas först i efterhand. Eftersom svenskhet var ett villkor för att bli kung enligt landslagen, är hur som helst även detta argument mer konstitutionalistiskt än patriotiskt. När Ericus beskriver resningen mot Magnus nämner han inte Sverige, utan talar om ”var och en” samt ”hela menigheten”.²⁷ Den

²² ”Kristna konungar i Sverige. VGL IV 15” 1941 (1240), s. 42–43. Verk från medeltiden har ofta inte titlar i modern bemärkelse. Jag använder de vanligaste namnen i brödtexten, men går strikt efter utgivaren i noter och källförteckning.

²³ *Sveriges krönika* 1868–1881 (1450), s. 235; *Lilla rimkrönikan* 1865 (1450), s. 226.

²⁴ *Sveriges krönika* 1868–1881 (1450), s. 235.

²⁵ *Yngre redaktion av Lilla rimkrönikan* 1865 (1520), s. 286.

²⁶ Ericus Olai 1678 (1471), s. 135. Tjällén 2007 (s. 96) tolkar Ericus som mer patriotisk i denna fråga.

²⁷ Ericus Olai 1678 (1471), s. 136.

tendens som ligger närmast till hands att läsa in i de uttrycken är att Ericus Olai lyfter fram Erik som folkligt populär mer än som rikssymbol. Givetvis kan syftet med att beskriva Erik som populär vara att ge bilden av nationell sammanhållning, men syftet kan återigen lika gärna vara att understryka hans föredöme.

Skildringen av Karl Sverkerssons roll i Magnus Henrikssons fall från makten är desto mer patriotisk:

Han säges hava, som en rätt konung i Sverige, slagit förbemålde Måns Hinrichson ihjäl. Och oansett han tillika med de andra hade lupit till att utrota de danska och taga den otjänlige konungen av daga, så måste man likväl tro och tänka att sådant var mer avsett till att försvara riket än som till att hämnas St. Ericks oskyldiga död.²⁸

Eftersom Karl enligt allmän uppfattning regerade parallellt om också inte i samförstånd med Erik, var det hans plikt som svensk kung att driva Magnus från tronen. Därmed hamnar rikets självständighet i centrum. Ericus Olai poängterar också tydligt att Karl agerade för rikets skull och inte för Eriks, förmodligen för att framhäva de dåliga relationerna mellan de erikska och sverkerska ätterna. Samtidigt stärker påståendet intrycket av nationell konflikt, eftersom Magnus mer tydligt än tidigare framställs som en inkräktare. Karl framstår dock i högre grad än Erik som Sveriges beskyddare. Det innebär inte bara att bilden av Erik som rikssymbol utmanas. Med blicken riktad mot Karl blir det också svårare att tolka skildringarna som patriotiska över huvud taget. Han skildrades nämligen inte alltid som en lojal försvarare av den svenska tronen. *Prosakrönikan* och *Lilla rimkrönikan* säger att han var glad över att Erik dog.²⁹ I *Inledningen till Stora rimkrönikan* pekas han rent av ut som inblandad i dråpet.³⁰ Att en sådan person skulle utgöra underlag för en okomplicerad propagandistisk historieskrivning förefaller inte troligt.

Det är värt att konstatera att Eriks koppling till Sverige, svenskhet och polarisering mot det danska var svag, men inte obefintlig, i medeltida historieskrivning. Alla dessa krönikor utom Äldre Västgötalagens tillkom under unionsstriderna, då Erik var en av de främsta symbolerna för riket Sverige.

²⁸ Ericus Olai 1678 (1471), s. 137.

²⁹ *Sveriges krönika* 1868–1881 (1450), s. 236; *Lilla rimkrönikan* 1865 (1450), s. 227.

³⁰ *Yngre redaktion av Lilla rimkrönikan* 1865 (1520), s. 286.

Vilka lojaliteter ”Inledningens” författare hade är inte känt, men de övriga förknippas alla med svensk patriotism. *Lilla rimkrönikan* baserades på *Prosa-krönikan*, som tillkom på uppdrag av Karl Knutsson, konkurrent till de danska unionskungarna.³¹ För Ericus Olai var det svenska riket den grundläggande principen för politisk lojalitet.³² Det är därför svårt att tro att avsaknaden av patriotiska inslag beror på ointresse. Vi måste också komma ihåg att Erik under 1400-talet upplevde sin storhetsperiod som rikssymbol, något som alltså inte visar sig särskilt tydligt i historieskrivningen. Kanske var de omnämmanden av danskar som ändå förekom tillräckligt tydliga för samtiden, men med moderna ögon förefaller de inte framträdande.

3.2. Reformationstiden, cirka 1540–1619

Reformationen innebar inga förändringar. Reformatorn Olaus Petri påminner i sin *Svenska krönika* om Ericus Olai. Han påpekar att Magnus var från Danmark, men understryker också att Karl Sverkersson enligt vissa uppfattningar var allierad med honom. Vidare ifrågasätter han Magnus rätt till tronen, men av vilka skäl framgår inte. När Olaus talar om resningen efter Eriks död säger han att det var *folket*, inte *svenskarna*, som tog till vapen.³³ Formuleringen kan vara godtyckligt vald, men framstår som mindre patriotiskt i och med att folkgruppen inte specificeras. Karls inblandning beskrivs helt och hållet i maktpolitiska termer: efter att Erik försvunnit ville han göra sig av med Magnus för att bli ensam regent.³⁴ Trots att Olaus delvis använder nationella termer finns det goda skäl att inte tolka hans formuleringar som patriotiska.

Övriga svenska historiker under 1500-talet och det tidiga 1600-talet förstärker denna bild. Det finns källor som inte alls nämner den danska inblandningen. Av dessa pekar dock en ut att ”svenske män”³⁵ sedan samlade sig och besegrade Magnus Henriksson Johannes Magnus tiger också i sin biskopshistoria,³⁶ men tar upp ämnet i sin rikshistoria. (se nedan). Det sista

³¹ Kumlien 1979, s. 9.

³² Tjällén 2007, s. 9–10.

³³ Olaus Petri 1917 (1540), s. 56.

³⁴ Olaus Petri 1917 (1540), s. 57.

³⁵ UUB Nordin777. 1. u.å., pag. 2v.

³⁶ Johannes Magnus 1560, s. 46.

exemplet är Johannes Messenius *Tumbar*, där det står att Erik dräptes av den ”mycket grymme”³⁷ Henrik Skatelår³⁸. Här kan det inte uteslutas att Messenius hade ett patriotiskt eller antidanskt uppsåt. Han kan ha förutsatt att läsarna kände till Henriks härkomst och därför valt att utmåla honom i negativa termer. Säkert är det dock inte.

Vanligare är att anfallarnas danska ursprung nämns, men bara i förbigående.³⁹ En källa säger att de överföll Erik ”med list”⁴⁰, vilket kan vara ett uttryck för avståndstagande. Annars fälls inga värdeomdömen, lika lite som något större intresse för deras nationalitet visas. Laurentius Petri är typisk när han slår fast att Eriks angripare kom från Danmark, men inte berör frågan ytterligare. Han hade kunnat beskriva dem som ”danskarna”, men nöjer sig fortsättningsvis med att kalla dem för Eriks fiender.⁴¹

På samma sparsamma sätt används termen svenskar. Det förekommer formuleringar av typen att det svenska folket eller hela riket reste sig mot Magnus.⁴² I andra fall talas bara om invånarna i särskilda landsändar eller om folket utan regional precisering.⁴³ Uppfattningen att Karl deltog i samlingen mot Magnus av egennyttiga skäl upprepas också.⁴⁴ Det här gör det vanskligt att tolka de faktiskt förekommande omnämningarna av svenskar specifikt som patriotisk propaganda. Sådana formuleringar kan delvis vara

³⁷ Messenius 1611, s. 10. Översättn. fr. latin av Viktoria Hansson.

³⁸ Magnus Henrikssons far, som enligt denna tids uppfattning deltog i eller till och med ledde anfallet mot Erik.

³⁹ Se förutom nedanstående noter: KB D379. [1550], s. 22; UUB E37. u.å., pag. 33r.; KB D1. u.å., opag.; KB D18. 1579, opag.; LUB HSM. Hans Bosson 1584, opag.; KB D403. 1587, s. 25; Karl IX 1906 (1590), s. 134; Gislonis [1680] (1592), pag. QIIv.; UUB Nordin777. 2. 1609, pag. 34r.; UUB Nordin155. 1. u.å., s. 21; KB Fa12. [1600], opag. mellan 772 & 778; Messenius 1610, opag.; Petrejus 1611, s. 48; Messenius 1692 (1611), s. 38.

⁴⁰ UUB E55. u.å., opag.

⁴¹ Laurentius Petri 1828 (1560), s. 66–67. Se också KB A968. 1611, opag. (18 maj).

⁴² Laurentius Petri 1828 (1560), s. 67; UUB E37. u.å., pag. 33r.; KB D434. [2.] 1573, s. 102; UUB E52. 1580, pag. 4r.; Gislonis [1680] (1592), pag. QIIr.; UUB Nordin777. 1. u.å., pag. 2v.; UUB Nordin777. 2. 1609, pag. 34r.; UUB Nordin155. 1. u.å., s. 21.

⁴³ KB D379. [1550], s. 23; KB D18. 1579, opag.; UUB E52. 1580, pag. 4r.; LUB HSM. Hans Bosson 1584, opag.; UUB E55. u.å., opag.; Petrejus 1611, s. 48; Messenius 1692 (1611), s. 38.

⁴⁴ LUB HSM. Hans Bosson 1584, opag.; KB D403. 1587, s. 25; UUB Nordin155. 1. u.å., s. 21.

slenorianmässiga, delvis ägnade att framställa Erik som populär utan patriotiska avsikter.

Några sådana finns dock, såväl i beskrivningar av danskar som av svenskar. Ett handskrivet sammandrag av Olaus Petris krönika utelämnar mycket, men återger ifrågasättandet av att Magnus Henriksson hade någon rätt till den svenska tronen. Inte heller här anges några särskilda skäl, annat än att hans dynastiska anspråk framställs som mindre relevanta.⁴⁵ Därmed antyds att födelseorten eller vägen till makten var viktigare än anorna för att avgöra vem som var legitim på tronen.

Precis som i fallet Ericus Olai tyder detta exempel främst på ett konstitutionalistiskt sätt att resonera. Andra skribenter lyfter dock fram riket som idé. Reformatorn Georg Norman nämner Erik som en kung som ”fordom tid för sitt fädernesland manligen skulle med stor kraft stridit hava och (som de säga) för det slagen vorden etc.”⁴⁶ Som synes förhåller Norman sig lite avvaktande till hyllningskören till Erik, men tycker i alla fall att denne är värd att lyfta fram. Katolske Johannes Magnus är mer tydlig. Han menar att danskarna gav prov på en karaktäristisk falskhet när de bistod de förrädiska svenskar som ville bli av med Erik, vilken i sammanhanget kallas landsfader.⁴⁷ Trots att Johannes här erkänner att det fanns svenskar på Magnus Henrikssons sida, ser han striden främst som en motsättning mellan danskar och svenskar. Han går inte så långt som att beskriva det som ett krig mellan Danmark och Sverige, men skriver att Sverige ”sånär kommit uti främmande och omilda tyranners händer, var icke k. Carl hade kommit de nödstälde svenske till hjälp och undsättning.”⁴⁸ Här förknippas alltså Erik med riket och dess självständighet, men det gäller i lika hög grad Karl. Skillnaderna är små, men det är ändå värt att notera att det är en katolsk historiker som gör de mest patriotiska kommentarerna med anledning av Eriks död.

På det stora hela framstår ändå inte Eriks död som särskilt betydelsefull i antidansk propaganda under reformationstiden. Beskrivningarna av kampen mot Magnus Henriksson är sällan tydligt patriotiska och när de är det har

⁴⁵ KB D434. [2.] 1573, s. 101–102.

⁴⁶ [Norman] 1931 (1540), s. 213.

⁴⁷ Johannes Magnus 1620 (1554), s. 533. Översättaren har valt formuleringen ”landets fader”. I den latinska originaltexten används dock uttrycket *pater patriae* (Johannes Magnus 1554, s. 604), en starkt värdeaddad titel, som brukar översättas ”landsfader”.

⁴⁸ Johannes Magnus 1620 (1554), s. 534.

Erik ingen särställning. Den ende som liknar Johannes Magnus är Johan Petri Base i sin svenska knittelversion av dennes krönika, men även han är nedtonad i jämförelse med förlagan.⁴⁹

3.3. Stormaktstiden, 1620–1688

1600-talet medförde inte någon märkbar förändring. En del kortfattade källor förbigår helt omständigheterna kring Eriks död.⁵⁰ Även i mer detaljerade redogörelser utelämnas ofta uppgiften att Eriks banemän främst bestod av danskar.⁵¹ Ett talande exempel är hur Johannes Messenius i en passage ignorerar Magnus Henrikssons danska härkomst, men däremot lyfter fram att ”götarnas furste”⁵² Karl Sverkersson deltog i alliansen mot Erik. Johannes Schefferus uppehåller sig en del vid Magnus nationalitet, men mer vid Karls roll, låt vara med något mindre säkerhet än Messenius.⁵³ När dessa författare betonar splittringen inom riket mer än hotet utifrån framstår de inte som patriotiska på något sätt.

Någon generell tendens att dölja den danska inblandningen i Eriks död fanns dock inte. Flera verk tar upp den på olika sätt. Många nämner faktumet kort, utan att falla värdeomdömen eller måla upp bilden av en generell dansk-svensk konflikt.⁵⁴ I flera av dessa nämns Magnus eller hans här som dansk inledningsvis, men beskrivs sedan i mindre specifika termer. Samuel Pufendorf introducerar till exempel Magnus som ”Henrik Skattelers av Danmark son, den han med konung Ragwalds av Sverige dotter avlat hade” men beskriver själva striden så här:

Då Erik om *fjendernas* tillkomst fick kunskap lät han modet ingalunda slakna, men kunde dock uti så stor hastighet allenast bekomma något litet man-

⁴⁹ KB Rålamb97 in 4o. 1586, pag. S+8, T+3.

⁵⁰ Magni 1622, pag. O8r.; Videkindi 1664, opag.; UUB Nordin778. 14b. u.å., pag. 177r.; UUB Nordin996. b. u.å., s. 10–11.

⁵¹ Se förutom nedanstående not: KB D348. 3. u.å., opag.; KB M11:4. u.å., pag. 160r.; Schefferus 1678, s. 132; Voigt 1683, pag. F2v.; Herbinus 1687, s. 193.

⁵² Messenius 1703 (1620), s. 36. Översättn. fr. latin av Viktoria Hansson.

⁵³ Schefferus 1675, s. 91–92.

⁵⁴ Se förutom nedanstående noter: Messenius 1703 (1624), s. 88, 96, 98; KB Fb2. 1629, s. 61; Laurinus 1647, opag.; [Gyldenstolpe] 1650, pag. Ee2r.; Verelius 1730 (1650), s. 58; UUB Nordin772. u.å., pag. 9r.; UUB E126h. 5. 1674, opag.; UUB E126h. 7. u.å., opag.; UUB Nordin996. a. u.å., s. 45.

skap tillhoppa, varmed han *fienden* uppå Uppsala äng mötte och stridde han allena emot tio de förnämsta av *fiendens* här till dess han omsider vart övermannad och av *dem* halshuggen. *Fienderna* plundrade däruppå konungens hus och utropade Magnum för en konung [mina kurs.].⁵⁵

Anfallarnas nationalitet betonas alltså inte så fort möjlighet ges. Det går inte att bortse från möjligheten att den ansågs så självklar att det var onödigt att nämna den. En annan skildring introducerar Magnus och Henrik utan att deras ursprung anges, men säger senare att alla ”de danska”⁵⁶ besegrades efter Eriks fall. Eftersom författaren här uppenbarligen förutsätter att nationaliteten var känd är det lätt att tänka sig att det gällde även i de fall där den aldrig preciseras. Eriks död kan därför ha gjort starkare antidanskt intryck än vad formuleringarna ger sken av, men det är inte en given slutsats. Det går inte heller att hitta stöd för en sådan hypotes i omdömen om fienden. Johannes Magnus starka fördömande återfinns nämligen inte under den här tiden. Vid ett par tillfällen kallas Magnus Henriksson och danskarna för falska,⁵⁷ men längre går ingen. Även om återhållsamheten är förvånande, ligger den väl i linje med den bild som gavs i svensk krigspropaganda från samma tid. När danskarna beskrevs som fiender i bönedagsplakat var det normalt utan starka fördömanden.⁵⁸

Beskrivningarna av den svenska inblandningen ger inte heller stöd för patriotiska tolkningar. Magnus allierade bland svenskarna kallas förvisso i ett par texter ”avfallingar”⁵⁹ eller ”förrädare”⁶⁰. Uttrycken signalerar att de svikit i trohet, men huruvida det gäller trohet till sitt fosterland eller till sin ledare framgår inte. När de lojala svenskarna sedan gick samman och besegrade Magnus anges saknaden efter Erik ofta som den utlösande faktorn, men det är fortfarande Karl Sverkersson som lyfts fram som enande gestalt.⁶¹ I den

⁵⁵ Pufendorf 1688, s. 77. Se också Messenius 1700 (1620), s. 5; KB D335:1. [1733] (1654), s. 299–300; Schefferus 2005 (1671), s. 38.

⁵⁶ UUB Nordin772. u.å., pag. 8v–9r.

⁵⁷ Messenius 1703 (1624), s. 96; Terserus 1657, pag. R+3.

⁵⁸ Hellmer 2009, s. 18–19. Se också Malmstedt 1999, s. 98. Helander 2009 (s. 78–80) ger dock flera exempel på en mer danskfientlig inställning i samma tids latinskspråkiga poesi och historieskrivning.

⁵⁹ Verelius 1730 (1650), s. 58.

⁶⁰ UUB Nordin777. 4. u.å., pag. 71r. Se också Schefferus 1675, s. 91.

⁶¹ Messenius 1700 (1620), s. 5; Messenius 1703 (1624), s. 98; Pufendorf 1688, s. 77. Se också UUB E126h. 7. u.å., opag., där Karl inte framhävs.

mån texterna över huvud taget uppvisar en patriotisk tendens associeras den alltså inte heller nu exklusivt med Erik.

Karl Sverkersson förtjänar mer uppmärksamhet. Som tidigare fiende eller konkurrent till Erik är det svårt att hitta andra skäl än patriotism till att Karl skulle ha anledning att hämnas denne. Ett sådant hämndmotiv antyds också i ett par fall, men de är inte entydiga. I det ena sägs rätt ut att det bara var ett svepskäl för Karl, vars egentliga syfte var att ta makten själv.⁶² I det andra sägs att Karl fungerade som hämnare av Eriks död.⁶³ Det verkar mer övertygande, men kan möjligen tolkas som att Karl bara var det redskap som genomförde en högre makts hämnd. Texten är för kortfattad för att några säkra slutsatser ska kunna dras.

Lika svårtolkade är de uppgifter om trohet mot Erik och hårda reaktioner på hans död som inte uttryckligen lyfter fram det svenska. Här är det i stället antingen olika landsdelar eller ett mer opreciserat *folk* som reagerar.⁶⁴ De är möjligt och till och med troligt att sådana formuleringar också hade ett patriotiskt syfte, men det är som sagt inte uppenbart.

De tydligaste tecknen på patriotiska inslag i skildringen av Eriks död visar sig därför när texterna antyder att Sverige i och med Magnus seger var på väg att hamna under främmande makt. Messenius var inte helt fixerad vid konflikten mellan Erik och Karl Sverkersson utan talar vid ett tillfälle med gillande om hur svearna och götarna enades under Karl och fördrev fienden ur fosterlandet.⁶⁵ Laurentius Paulinus Gothus går ännu längre när han hävdar att Karl skyndade mot Magnus och Henrik efter Eriks död för att Sverige inte skulle hamna under främmande, grymma tyranners makt.⁶⁶ Det saknas alltså inte patriotiska tolkningar av motsättningen, men de är inte del av en massiv propaganda och inte heller främst kopplade till Erik själv. Han är givetvis ofrånkomlig att nämna eftersom det var hans död som frammade fälttåget mot Magnus Henriksson. Som synes var dock Karl Sverkers-

⁶² [Gyldenstolpe] 1650, pag. Ee2r.

⁶³ Terserus 1657, pag. R+3. Översätt. fr. latin av Andreas Thor, Uppsala universitetets språkservice *Latinfrågor*.

⁶⁴ Verelius 1730 (1650), s. 58; KB D335:1. [1733] (1654), s. 302; UUB Nordin772. u.å., pag. 8v.

⁶⁵ Messenius 1700 (1620), s. 5.

⁶⁶ Paulinus Gothus 1636, s. 118. Denne kallar också konsekvent Magnus Henrikssons sida för dansk.

son, en kung som aldrig har haft en central roll som symbol för det svenska riket, lika viktig i det sammanhanget.

3.4. Sen karolinsk tid och tidig frihetstid, 1689–1749

Dessa iakttagelser är relevanta även för slutet av 1600-talet och första halvan av 1700-talet. Den danska inblandningen i Eriks död framställdes fortfarande som ett självklart, men inte särskilt symbolladdat faktum.⁶⁷ Bortsett från vissa källor – ofta kortfattade – som över huvud taget inte beskriver detaljerna om Eriks död,⁶⁸ finns det också flera exempel på sådana som nämner Magnus och Henrik utan att tala om att de kom från Danmark.⁶⁹ Det typiska är dock att danskheten nämns, men inte lyfts fram som speciellt betydelsefull.⁷⁰

Några undantag finns: Per Höök följer i Johannes Magnus fotspår och utnyttjar Eriks död till ett allmänt utfall mot dansk inblandning i svenska angelägenheter.⁷¹ I några anonyma källor står det att Erik hade konflikter med ”de danska”.⁷² Här ses alltså Magnus Henriksson som representant för en främmande makt. Olof Celsius d.y. går ännu längre och skildrar hans strävanden som ett försök att införliva Sverige i Danmark.⁷³ Uppfattningen – en övertolkning – är dock inte representativ. Vanligen skildras striderna

⁶⁷ Med undantag av Jacob Wilde (1743, s. 563), som ansåg att Magnus var oskyldig.

⁶⁸ KB Fh13. u.å., opag.; KB EngeströmB.X.1.9. [1698], s. 112; KB Rålamb179 in 4o. u.å., opag.; ”Hypomnemata” 1730, s. 271–272; Biörner 1737, s. 17; UUB Nordin153. u.å., fol. 10r.; Schönström 1816 (1741), s. 96–99.

⁶⁹ KB Fh11. u.å., pag. 77; UUB Nordin777. 3. 1713, pag. 53r.; UUB Palm-skiöld280. 9. u.å., s. 332; UUB Palm-skiöld283. 9. u.å., s. 59; UUB Nordin155. 10. u.å., fol. 2v.; KB D354. 1. [1715], kap. III; UUB Nordin750. u.å., pag. 19v.; UUB Nordin777. 5. u.å., pag. 98v.; Rhyzelius [1751] (1725), s. 17; KB Rålamb108 in fol. u.å., opag.; KB EngeströmB.IV.2.6. 13. u.å., pag. 156v.

⁷⁰ Malmberg 1700, s. 81; UUB E97b. [10.] u.å., opag.; Spegel 1707, s. 15; UUB E97b. [9.] [1710], opag.; UUB E61. [1710], opag.; Peringskiöld 1710, s. 189–190; UUB Palm-skiöld283. 8. u.å., s. 31; UUB Palm-skiöld283. 14. u.å., s. 309; UUB E97b. [11.] u.å., opag.; UUB E66. 1717, pag. 170–171; Peringskiöld 1725, s. 55; Wilde 1731, s. 340; Hyphoff 1731, s. 125; KB Fe13A. [1.] u.å., opag.; KB Fe13B. ”Kort handledning...” u.å., opag.; Wilde 1736, s. 126–127; UUB Nordin776. 7. u.å., pag. 181v.; KB D383. u.å., opag.; KB D385. 1749, s. 275.

⁷¹ Höök & Törner 1712, s. 2, 11. Se också Bylunds bidrag i denna antologi.

⁷² UUB Nordin155. 12. u.å., fol. 16r.; UUB Palm-skiöld283. 14. u.å., s. 333; UUB Nordin776. 6. u.å., s. 21.

⁷³ KB D325. [1748], § 8.

som en fejd mellan olika konkurrenter om tronen, där en råkade vara av dansk härkomst. I flera källor tas det svenska stödet för Magnus upp (se nedan). I andra kallas Eriks motståndare bara i vissa passager för danskar och omnämns i andra som anhängare till Magnus och Henrik Skatelår eller bara som Eriks fiender, precis som tidigare.⁷⁴

Johannes Magnus var med andra ord trots allt fortfarande ganska ensam om att ha utnyttjat Eriks död till ett generalangrepp på Danmark och danskar. I Andreas Hesselius pjäs *Erik den nionde eller helige* framställs Henrik Skatelår och Magnus Henriksson som opålitliga, grymma och utan dygder. Ett exempel på deras falskhet är att de försöker muta Eriks jarl Fale Bure att byta sida.⁷⁵ Hesselius gör dock inga tydliga ansatser att förknippa deras moraliska brister med att de är danskar. Visserligen ligger en sådan tolkning nära till hands för den som läser pjäsen och det är inte otänkbart att författaren har haft det som syfte, men till skillnad från Johannes Magnus säger han det aldrig rent ut.

Främlingsfientlighet spelar tvärtom en mycket undanskymd roll i pjäsen. Det centrala budskapet är ett annat. De svenskar som brutit sin trohet till Eriks och slåss på Magnus sida döms hårdare än de danska ledarna.⁷⁶ Vid den stora slutstriden betraktar en grupp kvinnor ur Eriks hov hur en dansk soldat med dödsförakt angriper Fale Bure för att rädda Henrik Skatelårs liv. Prinsessan Ingeborg upprörs över soldatens fräckhet, men tillrättavisas av en av sina hovdamer som säger att ett sådant mod är värd all heder, särskilt när det används för att skydda sin herre. Fale Bure (och därmed rimligen författaren) tycks dela den åsikten, för han skonar soldatens liv efter att ha besegrat honom.⁷⁷ Trohet mot kungen och ledaren är de dygder Hesselius vill lyfta fram, oavsett om de utövas av danskar eller svenskar.

Svenskheten behandlas på samma sätt. Ofta beskrivs de svenskar som gick mot Erik någorlunda värderingsfritt.⁷⁸ När Jacob Wilde kallar dem ”de

⁷⁴ Örnghjelm 1689, s. 478; UUB Nordin766. 1700, s. 40–41.; UUB E61. [1710], opag.; KB Fm16:1. u.å., kap. 5; Peringskiöld 1719, s. 11, 48–49; Göransson 1749, s. 104–105.

⁷⁵ Hesselius 1740b, s. 34. Se också t.ex. s. 2, 9.

⁷⁶ Hesselius 1740b, passim. Se ssk s. 3, 75.

⁷⁷ Hesselius 1740b, 52–53.

⁷⁸ Örnghjelm 1689, s. 466, 471–472; KB Rålamb21 in 4o. u.å., opag.; UUB Nordin766. 1700, s. 42; UUB E61. [1710], opag.; KB Fm16:1. u.å., kap. 9; Göransson 1749, s. 104.

inhemska rebellerna⁷⁹ är det ett rätt svagt tecken på patriotiskt tänkande, som lika gärna kan hänföras till uppfattningen om just trohet till en ledare. Detsamma kan sägas om de källor som fördömer rebellerna som onda. Något starkare är Erik Benzelius d.y.s formulering, där de kallas för några av ”våra egna”.⁸⁰ Här förutsätts inte bara att svenskarna borde ha hållit ihop, utan det görs också en koppling mellan det historiska Sverige och samtiden. Att tala om ett ”vi” som sträcker sig över seklen är utmärkande för historieberik bruk som vill stärka föreställda gemenskaper. Formuleringen är intressant, men inte särskilt typisk.

De källor som talar om en svensk samling – ibland men inte alltid under Karl Sverkersson – mot Eriks mördare ger inte heller uttryck för någon stark patriotism. Visserligen skiljs oftast tydligt mellan svenskar och danskar, men det finns ingen antydning om att Sveriges existens var hotad.⁸¹ I ett fall talas om att den kyrka som byggdes till minne av segern över Magnus trupper stod ”all svenske man till ära”,⁸² men det är ett isolerat exempel.

Texterna tar visserligen, här liksom tidigare, ställning mot Magnus och det finns skäl att tro att det har att göra med hans utländska härkomst, men samtidigt får man inte glömma att han mördade den krönte kungen och lät sig själv väljas först efteråt. Lika mycket som han representerade utländskt inflytande, stod han för illegitimt maktövertagande.⁸³ Magnus Henriksson har av tradition haft dåligt rykte även i Danmark och själve Saxo Grammaticus menar att Gud straffade honom med döden för hans fula intriger.⁸⁴ Liksom tidigare finns alltså danskt mot svenskt med i bilden, men är inte en viktig aspekt. Fortfarande omtalas den krigshär som störtade Magnus ibland på andra sätt än som svensk. I vissa fall sägs det att den utgjordes av representanter för särskilda landsändar,⁸⁵ i andra att den bestod av Eriks eget

⁷⁹ Wilde 1731, s. 340. Översättn. fr. latin av Viktoria Hansson. Se också KB Fe13A. [1.] u.å., opag.; UUB Nordin776. 9. u.å., pag. 218r.

⁸⁰ UUB E66. 1717, pag. 171.

⁸¹ UUB E97b. [10.] u.å., opag.; KB Fm16:1. u.å., kap. 5; UUB E66. 1717, pag. 172; Hyphoff 1731, s. 125; UUB Nordin776. 7. u.å., pag. 181v; UUB Nordin776. 9. u.å., pag. 218v.

⁸² KB Rålamb21 in 4o. u.å., opag.

⁸³ Se t.ex. Örnghjelm 1689, s. 461; Peringskiöld 1710, s. 269.

⁸⁴ Saxo Grammaticus 2005 (1200), 14:17:2. Saxo nämner dock aldrig Erik.

⁸⁵ Örnghjelm 1689, s. 478; UUB Nordin155. 10. u.å., fol. 2v; Peringskiöld 1710, s. 269; KB EngeströmB.III.1.39. u.å., s. 34.

folk.⁸⁶ Regional hemvist och personlig lojalitet lyfts fram mer än nationell samling.

Slutligen måste det också påpekas att det finns författare som trycker på att Magnus stod för ett utländskt inflytande. Vissa gör det utan att yttra några åsikter.⁸⁷ Gustav Benzeltjerna menar dock att Magnus Henrikssons tronanspråk ”som mycket hade bort gälla för en inrikes herre, var av ingen vikt för denna utländska”.⁸⁸ Yttrandet gör tydlig skillnad mellan olika rikena, och förutsätter att dynastisk legitimitet är svagare än riksgränser, men är inte uppseendeväckande med tanke på att det hade stöd i landslagen. Påståendet kan lika gärna vara uttryck för en konstitutionalistisk hållning som för en patriotisk.

Det är alltså svårt att läsa in ett programmatiskt användande av Eriks död till prosvensk eller antidansk propaganda även ur denna periods källor. Ansatser fanns, men andra tendenser är också tydliga: de skiljda lojaliteterna inom Sverige och tonvikten på trohet mot ledaren som politisk princip. Ännu mindre går det att se de patriotiska inslagen som exklusivt kopplade till Erik. Karl Sverkersson framställs också som representant för den svenska sidan, trots misstankarna om att han var inblandad i Eriks död.⁸⁹

3.5. Sen frihetstid och gustaviansk tid, 1750–1812

Under slutet av 1700-talet är den allmänna bilden ungefär densamma som tidigare, men med vissa skillnader. Några källor går inte igenom Eriks död alls.⁹⁰ Somliga som ändå gör det nämner inte att Magnus Henriksson och hans här var dansk.⁹¹ I andra fall nämns det, men inte i samband med Eriks egen historia, eller inte varje gång den berörs. Sven Lagerbring berör till exempel Magnus danska ursprung i samband med Sverker d.ä:s död, men låter det vara underförstått i samband med Eriks.⁹² Det faktum att en dansk

⁸⁶ UUB E97b. [9.] u.å., opag.; Göransson 1749, s. 105.

⁸⁷ Örnghjelm 1689, s. 472; Eenberg 1704, s. 40; UUB Nordin766. 1700, s. 40–41.

⁸⁸ KB EngeströmB.III.1.39. u.å., s. 82.

⁸⁹ Höök & Törner 1712, s. 25–26.

⁹⁰ KB EngeströmB.X.1.37. u.å., s. 11; Salvius 1771, s. 9.

⁹¹ UUB Nordin775. u.å., pag. 34r.; UUB E92. u.å., pag. 2; KB D350. u.å., opag.; KB D334. 1782, opag.

⁹² Lagerbring 1773, s. 127, 157–158. Se också UUB Nordin152. 1753, pag. 31v.–32v.

prins lade sig i svensk inrikespolitik trummas inte in i läsaren, lika lite som det kopplas enbart till den kung som en gång var rikets främste representant. I många andra fall tas den danska vinkeln upp, men utan inslag av uttalad patriotism eller generell nedvärdering av danskar.⁹³ I vissa av dessa poängteras att Magnus hade svenska allierade.⁹⁴ Så långt framträder samma bild som tidigare. Den danska inblandningen i Eriks död är välkänd, men utnyttjas inte till tydliga patriotiska tolkningar. Inte heller framhävs den mer i hans fall än i den mindre hyllade Sverkers.

Generellt framträder inte heller under denna period något behov av att använda Eriks död för att framställa danskar som moraliskt underlägsna. Det finns ett par exempel på hur det görs, men båda är opublicerade och odaterade (i ett fall dessutom anonymt), vilket gör det möjligt att de faktiskt är skrivna efter denna undersöknings främre tidsgräns.⁹⁵ I den anonyma texten sägs att Erik dräptes efter en strid ”vilket besynnerligen skedde genom de danskas anläggande och utföring.”⁹⁶ Detta är inte mer än en antydning om danskars opålitlighet. Strax därefter, men inte i samband med att Eriks död beskrivs, säger författaren att medeltidens svenskar litade för mycket på danskarna ”som alltid sökte sin fördel genom de förriges förtryck.”⁹⁷ Inget av angreppen på danskarna är särskilt häftigt och de är inte som starkast när överfallet på Erik skildras.

Lite vassare är Jonas Hallenberg som i sina kommentarer till Lagerbring menar att denne är väl mild mot Magnus och hans styrkor: ”Det är ju ostridigt att danskarna på ett förrädiskt sätt hade anfallit och mördat konung

⁹³ Se förutom nedanstående not också UUB Nordin758. 1754, s. 39; af Botin 1764 (1760), s. 162; [Lundström] 1760, s. 383; KB D443. u.å., s. 212–213; [Loenbom] 1768, s. 24; KB D356:1. [1769], s. 97–98; UUB Nordin778. 2. u.å., pag. 44r.; UUB Nordin778. 17. u.å., s. 3; Lagerbring 1778, s. 18; UUB E96. 1784, opag.; KB D365a. 1786, opag.; Wählin 1791 (1787), s. 21; Rosenhane 1789, s. 18; Uggla 1791, s. 10; Fant 1803, s. 82; Silverstolpe 1805, s. 71; [G. A. Hallman] 1812, s. 12; Thomæus 1812, s. 15.

⁹⁴ von Dalin 1750, s. 113–114; KB D445. u.å., s. 17; af Botin 1792, s. 50–51.

⁹⁵ Den anonyma handskriften (UUB E97c med titeln *Svenska väldesåldern till dess omständliga uppteckning*) är en svensk historia till och med Fredrik I. Det antyder att den är skriven under Adolf Fredriks regeringstid, men skrivstilen kan vara yngre än så. Den andra (UUB E95) är rikshistoriografen Jonas Hallenbergs *Anmärkingar över Lagerbrings Svea rikets historia*, som enligt katalogen skrevs under lång tid men mest under författarens äldre dagar. Hallenberg dog 1834.

⁹⁶ UUB E97c. u.å., sista kap., § 84.

⁹⁷ UUB E97c. u.å., sista kap., § 86.

Erik den helige. De voro ej allenast fiender utan lömska och nedriga fiender.”⁹⁸ Här sätts alltså Eriks död i direkt koppling till dansk låghet och opålitlighet. Det är dock det enda exemplet från denna tid och det är heller inte säkert att Hallenberg verkligen inbegriper danskar i allmänhet i sitt omdöme, trots att formuleringen ger det intrycket. I vilket fall som helst användes Eriks död nästan aldrig till att göra generella antidanska uttalanden. Syftet kan givetvis i många fall ha varit att föra antidansk propaganda, men det går inte att säga.

Däremot ges åtskilliga exempel på hur händelserna kopplas till svenskhet. Fortfarande förekommer beskrivningar som bara lyfter fram särskilda landsdelars roll i upproret mot Magnus.⁹⁹ Att Eriks död ledde till ett svenskt enande nämns dock av flera författare. Även här är bilden emellertid splittrad. Det gemensamma motståndet mot Magnus motiveras inte alltid av att han inte var svensk, utan ofta också av folkets kärlek till Erik eller av Magnus tvivelaktiga metoder. Så skriver till exempel Carl Uggla 1791 att ”svenskarna själva blevo ledsna vid det ok som denne äregirige och våldsamme furste hade uppå sina undersåtar, emot vilkas bifall han hade satt svenska kronan på sitt huvud”¹⁰⁰ och Friedrich Rühs att förlusten ”av den älskade monarken uppfyllde folket med djup sorg, som endast mildrades av begäret att hämnas på hans baneman”¹⁰¹. En jämförelse kan göras med de författare som fördömer de svenskar som slogs på Magnus sida för att de brast i sina trohetslöften.¹⁰² I båda fallen poängteras förhållandet mellan kungen och undersåtarna, inte fosterlandskärlek eller svenskhet.

Karl Sverkersson har fortfarande en framträdande roll. Även nu menar vissa författare att han drevs av egna motiv. Han sörjde inte Erik, utan ville bara röja Magnus ur vägen för att själv kunna bli kung.¹⁰³ Andra ser det som en uppgörelse där Karl hämnades Eriks (och Sverker d.ä.:s) död. Motiven

⁹⁸ UUB E95. u.å., opag.

⁹⁹ Lagerbring 1773, s. 168; KB D445. u.å., s. 18; UUB E97c. u.å., sista kap., § 85; Fant 1803, s. 85.

¹⁰⁰ Uggla 1791, s. 11. Se också von Dalin 1750, s. 120–121; [Lundström] 1760, s. 383; UUB Nordin778. 17. u.å., s. 4.

¹⁰¹ Rühs 1823 (1803), s. 147; Se också Frölich 1759, s. 9; UUB E97c. u.å., sista kap., § 85.

¹⁰² von Dalin 1750, s. 114; [Lundström] 1760, s. 405; KB D443. u.å., s. 213.

¹⁰³ UUB E92. u.å., pag. 2–3; Rühs 1823 (1803), s. 147.

till hämnden formuleras lite olika. Anders af Botin anger inget alls,¹⁰⁴ medan Olof von Dalin anger släktskapet mellan Erik och Karl som skäl.¹⁰⁵ Inget av dessa fall ger alltså uttryck för patriotiska känslor. Det gör däremot Carl Christopher Gjörwell när han kommenterar Karls insats: ”hämmandes dymedelst både sin faders och sin företrädares död.”¹⁰⁶ Gjörwell antyder därmed uppfattningen att det fanns något som förenade Karl och Erik utöver deras släktskap, nämligen deras gemensamma post som Sveriges kung och att detta förpliktigade. Närmre än så kommer dock ingen författare till att ge Karl Sverkersson patriotiska motiv och även detta kan tolkas som en betoning av den konstitutionella pliktens bud.

Däremot visar flera citat att Magnus sågs som en inkräktare. Formuleringar som ”dansk övervalde”,¹⁰⁷ ”främmande ok”¹⁰⁸ och ”inkräktaren prins Magnus”¹⁰⁹ är belysande. Liknande utsagor förekom tidigare, men de var mindre vanliga och sällan lika tydligt formulerade. Benägenheten att öppet uttrycka patriotiska ställningstaganden tilltog alltså under slutet av 1700-talet. Slutsatsen att Erik den helige fick en ökad patriotisk betydelse tycks därför uppenbar.

Riktigt så enkelt är det dock inte. Upplysningen medförde inte bara ett mer vetenskapligt förhållningssätt, utan också ett mer uttalat subjektivt. Därför blev historieskrivningen blev mer öppet värderande.¹¹⁰ Om det stämmer i det här fallet betyder det att det inte går att säga om synen på Eriks död blev mer patriotisk under det sena 1700-talet. Samtidigt innebär det också att det är svårt att tolka äldre uttalanden som icke-patriotiska. I och med att åsikter då inte uttrycktes öppet är möjligheterna stora att de var underförstådda, men kanske tydliga för den som var insatt i tidens sätt att uttrycka sig. Det är alltså fel att dra slutsatsen att skildringarna av Eriks död omöjligt kan ha haft patriotiska syften. Däremot kan det inte heller uteslutas att syftena var andra, till exempel att plådera för stabilitet eller trohet

¹⁰⁴ af Botin 1764 (1760), s. 165.

¹⁰⁵ von Dalin 1750, s. 120. Se också KB D375. 1758, s. 36.

¹⁰⁶ Gjörwell 1793, s. 210.

¹⁰⁷ KB D375. 1758, s. 36.

¹⁰⁸ [Lundström] 1760, s. 412.

¹⁰⁹ Gjörwell 1793, s. 210. Se också von Dalin 1750, s. 118–119; UUB Nordin 152. 1753, pag. 31v.; Frölich 1759, s. 9; [Lundström] 1760, s. 404; Ugglå 1791, s. 10–11; Rühls 1823 (1803), s. 147.

¹¹⁰ Ågren 2009, s. 132.

mot den politiska överheten. I vilket fall som helst koncentreras de inslag som kan tolkas som patriotiska på Magnus handlingar, inte på Erik som person, vilket gör det svårare att betrakta just Erik som en i sig viktig symbol för Sverige.

Mot den slutsatsen talar dock den ovan nämnda anonyma och odaterade handskrift (UUB E97c) som säger att Erik dog ”för friheten och folket”.¹¹¹ Utsagan framstår närmast som en sekulär omtolkning av hans martyrdöd. Enligt den traditionella synen på legenden offrade Erik livet för sin tro, här alltså för sitt folk. Frågan är dock hur patriotiskt syftet är. Frihet är en allmän princip och en kung ska tänka på sitt folk, oavsett vilken nationalitet de delar. Däremot går det inte att komma ifrån att Erik på svaga grunder framställs som speciell. På vilket sätt hans död gynnade friheten och folket presenteras varken här eller i någon annan källa. Påståendet framstår därför som ett oreflekterat uttryck för gillande, rimligen motiverat av hans goda anseende och martyrlika död. Det kan noteras att till exempel Sverker d.ä., som också dödades genom Magnus Henrikssons försorg, inte får ett liknande omdöme.¹¹²

Exemplet visar att Erik kunde ha en särskild betydelse för Sverige. Det är dock långt ifrån representativt. Såväl under slutet av 1700-talet, som under den övriga tiden efter reformationen tolkas striderna runt 1160 endast undantagsvis i entydigt patriotiska termer. Andra lojaliteter och principer tillerkänns också stor betydelse, såsom regionala, släktbaserade och konstitutionalistiska. När Sverige och skillnaden mellan danskt och svenskt framhävs har Erik heller inte någon särställning. Han är en av flera inblandade och hans död används ibland i prosvensk och antidansk propaganda, men det gäller även Karl Sverkerssons agerande. Eftersom tendensen var densamma i de historiska verk som tillkom under 1400-talet, då vi genom sigill, eder och annat vet att Erik var en viktig politisk symbol, kan förklaringen inte heller sökas enbart i reformationen. Den bild som den större studien av Erik den helige i svensk historieskrivning har givit (se 1.2.) bekräftas därför här: Skillnaderna mellan tiden före och efter reformationen är små och de patriotiska inslagen under båda epokerna otydliga. Kanske är skildringarna

¹¹¹ UUB E97c. u.å., opag.

¹¹² UUB E97c. u.å., opag.

av Eriks liv och historia inte de bästa källorna för att undersöka hur hans roll som symbol påverkades av reformationen. Det finns dock andra.

4. Landsfadern Erik

Under medeltiden tillhörde Erik de svenska skyddshelgonen eller *rikspatronerna*.¹¹³ Eftersom han hade varit kung i landet intog han en särställning i den skaran och kunde betraktas som landsfader (en hederstitel reserverad för statschefer) även utan de religiösa förtecken helgonskapet innebar. Frågan är alltså i hur hög grad han framställdes som en kung med särskild betydelse för riket Sverige efter reformationen.

De rikssymboler som särskilt förknippades med Erik var eriksgatan, riksvapnet Tre kronor, Stockholms stadsvapen samt andra mynt, sigill och vapen med hans bild. Sådana symboler hade dock olika status. Eriksgatan, riksvapnet, och Stockholms stadsvapen var i bruk under hela perioden. Mynt med Eriks bild på slogs däremot inte efter Johan III och det rikssigill som föreställde honom användes inte efter Kalmarunionens upplösning. I de förra fallen yttrade sig alltså historikerna om fortfarande levande symboler för det svenska riket, medan de i de senare behandlade symboler ur det förflutna. Även sådana kan förstås ha varit viktiga för att knyta Erik till det svenska riket, men de kan inte likställas med dem som användes i samtiden.

4.1. Förhistoria: medeltiden

I den medeltida historieskrivningen poängteras Eriks roll som landsfader förvånansvärt sällan. Det kan bero på att de flesta medeltida källor är mycket kortfattade och koncisa. Varken *Äldre Västgötalagens kungakronika*, *Prosa-kronikan* eller *Lilla rimkronikan* innehåller någon uppgift som symboliskt knyter Erik till det svenska riket.¹¹⁴ Lite annorlunda förhåller det sig med Ericus Olai. Han kallar aldrig Erik för landsfader eller liknande, men uppehåller sig länge vid numerologiska spekulationer angående Eriks regentskap och framhäver honom på så sätt som en speciell kung.¹¹⁵ Mer konkreta

¹¹³ Lundén 1983, s. 61.

¹¹⁴ "Kristna konungar i Sverige. VGL IV 15" 1941 (1240), s. 42–43; *Sveriges krönika* 1868–1881 (1450), s. 235; *Lilla rimkronikan* 1865 (1450), s. 226.

¹¹⁵ Ericus Olai 1678 (1471), s. 128.

tecken på Eriks roll som rikssymbol nämns sällan. Den lilla historieskrivning som finns om Erik ger alltså inte mycket understöd till bilden av honom som symbol för Sverige, trots att vi genom tidigare forskning vet att han betraktades som sådan, särskilt under 1400-talet.

4.2. Reformationstiden, cirka 1540–1619

Med tanke på hur lite Erik lyftes fram som rikssymbol i medeltidens historieskrivning bör man inte heller förvänta sig alltför mycket från reformationstiden. De flesta skildringar av Eriks liv saknar också sådana inslag. Han beskrivs ofta som en god och populär kung, men pekas inte ut som särskilt betydelsefull för Sverige som enhet.¹¹⁶ Ett slående undantag är dock Johannes Magnus, som förutom hederstiteln landsfader (se ovan), inleder skildringen av Erik med att kalla honom ”vårt fäderneslands berömligaste ljus”.¹¹⁷ Här lyfts Erik alltså fram som något alldeles extra, en kung som höjde sig över andra kungar och vars storhet direkt kopplas till riket, inte till allmänna moraliska förtjänster. Det är i sammanhanget omöjligt att bortse från religiösa aspekter. Johannes Magnus var katolik medan de flesta samtida historiker utgick från ett protestantiskt perspektiv. Kanske var det trossamhörigheten som fick honom att bre på lite extra.

Johannes Magnus uttalande markerar dock inte en definitiv slutpunkt. Det finns en kortfattad och otryckt men mycket spridd krönika, som tillkom runt år 1600. Normalt går den under namnet *Ett kort uttag utav åtskillige trovärdige krönikor och skribenter...*, med en avslutande precisering av vilka kungar som tas upp (varierande mellan olika avskrifter). I ett fall finns ett namn och ett tillkomstår, Petrus Lampadius 1609,¹¹⁸ men annars är krönikan anonym och oftast odaterad. Lampadius är okänd och det är inte säkert att det är han som har skrivit krönikan. Det är inte heller säkert att

¹¹⁶ Se t.ex. Olaus Petri 1917 (1540), s. 54–57; KB D379. [1550], s. 22; Laurentius Petri 1828 (1560), s. 64–67; UUB E37. u.å., pag. 31v.–33r.; KB D1. u.å., opag.; KB D434. 2. 1573, s. 100–102; KB D18. 1579, opag.; UUB E52. 1580, pag. 3v.–4r.; KB Rålamb97 in 4o. 1586, pag. S+8–T+2; Karl IX 1906 (1590), s. 134; Gislonis [1680] (1592), pag. QIIr.–QIIIr.; Messenius 1610, opag.; Messenius 1611, s. 10; Petrejus 1611, s. 47–48.

¹¹⁷ Johannes Magnus 1620 (1554), s. 528.

¹¹⁸ UUB Nordin777. 2. 1609. I en annan handling anges Messenius som författare, men där är det troligare att namnet syftar på att det var hans avskrift. KB D343. u.å.

1609 är krönikans ursprungliga tillkomstår. Däremot råder ingen tvivel om att den är skriven tidigast i början av 1600-talet, eftersom de flesta avskrifterna täcker perioden fram till dess. Här beskrivs Erik mycket kortfattat, men i flera versioner har han fått titeln *pater patriae*, det vill säga landsfader. Den enda kung som förutom Erik givits denna ära är Gustav Vasa.¹¹⁹ I den här relativt sent tillkomna källan ges alltså Erik den helige samma status som det protestantiska Sveriges store nationelle och religiöse ledare. Exemplet är intressant, men inte representativt. Av allt att döma är det en medeltida kvarleva, som var obsolet för andra samtida historiker.

Behovet av att knyta det svenska rikets ära till Erik var alltså inte påtagligt. Ett illustrativt exempel är Johannes Messenius beskrivning av Uppsala i *Sveopentaprotopolis*. Med tanke på stadens anseende förvånar det Messenius att ”ingen kristen konung förrän som den mäktige monarken konung Gustav, förutan St Erick, haver sig där efter sin död velat låta sig begrava”.¹²⁰ Trots att de båda landsfäderna nämns i samma mening och i samband med ett viktigt inslag i svenskt kulturarv görs inga särskilda jämförelser. Messenius kunde ha gjort en poäng av att det var just dessa båda kungar som vilade i Uppsala, men det har han inte brytt sig om. Erik uppväger inte frånvaron av andra kungar, utan nämns tvärtom i förbigående, som om han inte var särskilt viktig.

Av andra rikssymboler förknippade med Erik diskuteras framför allt vapnet Tre kronor. Enligt vissa tolkningar bar Erik detta vapen som sitt eget och eftersom Sverige efter Kalmarunionens sammanbrott tvistade med Danmark om rätten till Tre kronor, blev Erik härmed viktig. Hans namn nämns i svenska inlagor, antingen de är direkt riktade mot Danmark eller behandlar riksvapnet i allmänhet. Ingen av texterna uttrycker dock åsikten att Eriks person betydde något särskilt för riksvapnets status.¹²¹ I en nämns

¹¹⁹ Vissa variationer förekommer. Ibland kallas båda kungarna landsfader (KB D364. [1.] u.å., opag.), ibland bara Erik (UUB Nordin777. 2. 1609, pag. 34r., 38v.; KB D364. [2.] u.å., opag.; UUB E97b. [1.] u.å., opag.) och ibland bara Gustav (UUB Palmskiöld23. 6. u.å., s. 78–79, 84; KB D343. u.å., opag.). KB Rålamb137 in fol. [1.] 1648, opag. förärar Erik hederstiteln, men går bara fram till Kristian II.

¹²⁰ Messenius 1692 (1611), s. 33.

¹²¹ Bureus 1886 (1600), s. 208 (bl. 530–36); KB Fa24. [1600], pag. 4–87v.; Messenius 1612, s. 74–75.

han inte alls, utan i stället lyfts andra kungar och belägg fram.¹²² Hela tiden är det alltså riksvapnet i sig som står i centrum, inte Eriks koppling till det.

Erik förekommer också i andra heraldiska sammanhang. Dels diskuterar och avbildar Johannes Bureus det rikssigill med Eriks namn och bild som användes av riksföreståndare och regeringar under senmedeltiden.¹²³ Här handlar det alltså inte om det vapen Erik själv bar, utan det faktum att han fick äran att symbolisera Sverige i efterhand. Dock antyds inte heller i det sammanhanget att Eriks person innebar en särskild status åt artefakten. Däremot är det en illustration av att historikerna i det protestantiska Sverige inte skämdes över att den gamla helgonkungen tidigare hade varit en viktig symbol för det svenska riket. Detsamma gäller vid presentationer av medeltida mynt.¹²⁴

Mer intressant är det i så fall att Johannes Messenius 1612 identifierade ansiktet i Stockholms stadsvapen med Erik.¹²⁵ Till skillnad från vad många tror är denna koppling nämligen inte känd från den katolske medeltiden, utan först från denna tid. Detta kan bero på dålig täckning i källorna, men om kopplingen gjordes av Messenius själv är det ett belägg för att den katolske rikspatronen fortfarande var viktig för svenskt symbolspråk, inte minst som tolkningen kom att bli allmänt accepterad.

Det finns ytterligare ett par exempel som pekar i samma riktning. Det ena är att Erik XIV:s amiralsskepp hette S:t Erik.¹²⁶ Erik den helige var den ende svenske kung som vid denna tid gav namn åt ett krigsfartyg och ett av få helgon.¹²⁷ Ett annat tecken på hans betydelse återfinns i Peder Svarts krönika över Gustav Vasa. Där motiverar två av Gustavs befälhavare en attack mot Kristians II:s trupper i Uppsala inför Erikshelgen 1521 med att de ville se till att det var svenskar och inte danskar som övervakade den årliga processionen med Eriksrelikerna.¹²⁸ Händelsen ska visserligen ha utspelats under katolsk tid, men den återberättas under protestantisk. Förutom att skildringen poängterar Erik ger den också uttryck för ett närmast nationalistiskt tänkande, trots att det är svårt att avgöra vad som menas med

¹²² UUB Palmskiöld256. 2. [1557].

¹²³ KB D45a. u.å., opag.; KB D45b. u.å., opag.

¹²⁴ KB Fa24. [1600], pag. 4-88r.

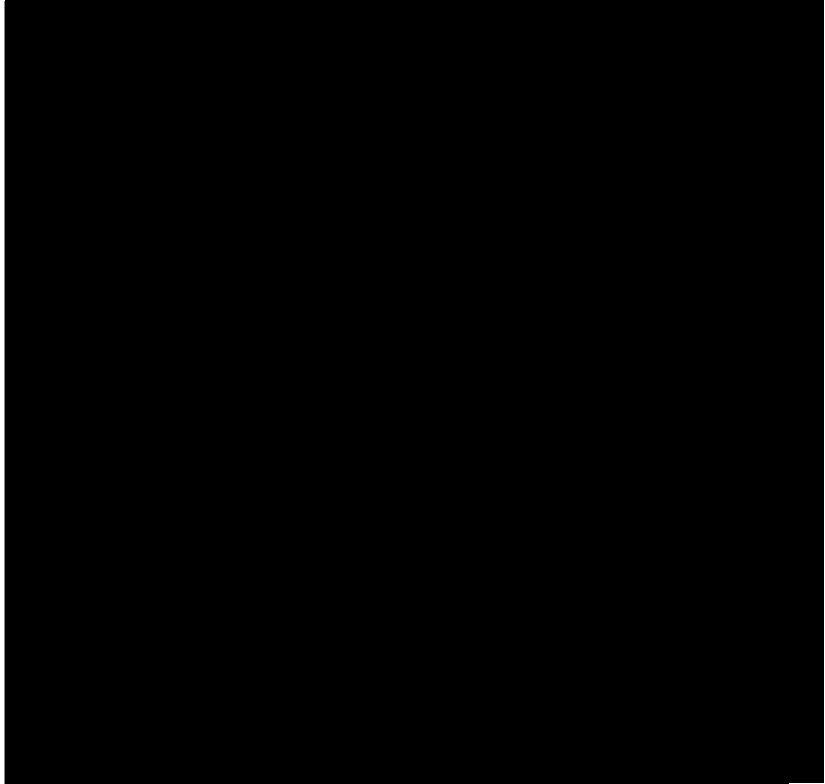
¹²⁵ Messenius 1612, s. 120.

¹²⁶ Tegel 1751 (1610), s. 192.

¹²⁷ Tegel 1751 (1610), s. 225-226.

¹²⁸ Peder Svart 1964 (1560), s. 53-54.

begrepp som ”dansk” och ”svensk.” Med danskar kan helt enkelt avses män som kämpade för den danske kungen.¹²⁹ Om så är fallet kan citatet inte tolkas som ett belägg för att Erik tillhörde det svenska folket, men väl den svenske kungen, vilket gör att det måste ses som patriotiskt i någon mening.

Sveriges rikssigill under 1400-talet. Texten runt om lyder i svensk översättning: "Sankt Erik, svears och götars kung. Svenska rikets sigill." (ur Peringskiöld 1725, s. 55)

¹²⁹ Se Herm. Schück 1994, s. 50, 102.

Trots att det alltså finns exempel på att Erik även i protestantiska kretsar betraktades som en särskilt viktig symbolgestalt för det svenska riket är det inte det överväldigande intrycket. Det faktum att han förknippades med till exempel riksvapnet bör ha inneburit att han fick en särställning, men det går inte att se att den skulle ha varit särskilt stark och framför allt inte att det förekom försök att med eftertryck understödja sådana föreställningar. Snarare framställs Erik som en kung bland andra, om också ovanligt duglig.

4.3. Stormaktstiden, 1620–1688

Mellan 1620-talet och 1680-talet förknippades Erik sällan uttryckligen med riksbärande symboler.¹³⁰ Uttalade hänvisningar till Erik som landsfader förekommer inte. Däremot ges en del strödda iakttagelser som indirekt stöder slutsatsen att han *saknade* den funktionen. Johannes Schefferus upprepar i *Upsalia* Messenius iakttagelse att ingen kung mellan Erik och Gustav Vasa begravts i Uppsala, men visar lika lite intresse som sin äldre kollega av att koppla de båda kungarna till varandra eller till Uppsala.¹³¹ Olof Rudbeck tar upp hur vanlig den blå färgen – som var ansedd i det gamla Sverige – är i avbildningar av Erik. I samband med det nämner han fler exempel på personer som ofta har avbildats i blått, men också det faktum att riksvapnet Tre kronor domineras av den blå färgen.¹³² När Erik kopplas till rikssymboler är han alltså ett exempel bland flera, inte särskild på något sätt.

Även tystnad kan illustrera Eriks vikande status. Här är det svårare att yttra sig eftersom det innebär att man som betraktare avgör när Erik *borde* nämnas. Ett intressant exempel är dock Johan Hadorphs beskrivning över Karl XI:s eriksgata. De kvarlämnade manuskripten innehåller en hel del beskrivningar av vad vi i dag skulle kalla kulturarvslämningar från olika områden i Sverige. Ett av dem som beskrivs är Västergötland, som var något av den erikska ättens hemlandskap. Trots det, och trots att källan beskriver en kunglig eriksgata samt är tillkommen på direkt uppdrag av riksstyrel-

¹³⁰ Se t.ex. Magni 1622, pag. O8r.; Paulinus Gothus 1636, s. 118–119; Laurinus 1647, opag.; Verelius 1730 (1650), s. 57–58; Terserus 1657, pag. R+3; Videkindi 1664, opag.; Voigt 1683, pag. F2v.; Herbinus 1687, s. 193; Pufendorf 1688, s. 77–78.

¹³¹ Schefferus 1666, s. 207.

¹³² Rudbeck 1937 (1679), s. 177.

sen,¹³³ nämns inte Erik någonstans. Däremot omtalas andra uppskattade medeltida regenter, som Birger Jarl och Magnus Ladulås.¹³⁴ Det är knappast uppseendeväckande och kan inte beskrivas som ett försök till osynliggörande eller ens nonchalans. Till skillnad från de efterföljande erikska kungarna, som alla vilar i Varnhems klosterkyrka, är Eriks konkreta personliga koppling till Västergötland låg. Om Hadorph hade beskrivit Uppland kan man vara mer eller mindre säker på att Erik hade nämnts. Exemplet illustrerar dock att Erik inte var allestädes närvarande i den svenska statens självförhålligande.

Delvis beror detta troligen på en allmän nedvärdering av medeltidens svenskar som symbolgestalter. Regalskeppet Vasa saknar helt och hållet prydnader med anknytning till svensk medeltid, men har desto fler till antik, götisk, biblisk och samtida svensk historia.¹³⁵ Längre fram i detta avsnitt ges fler exempel från framför allt svensk tillfälleslitteratur, men redan här kan nämnas Eric Lindschölds smådikter där han ger varje svensk kung från Gustav Vasa till Karl XI varsin tvåradig dikt på latin.¹³⁶ Det är knappast någon slump att han börjar med Gustav Vasa. Medeltiden och dess kungar hade redan nu förlorat sin position i det ideologiska svenska statsbygget, rimligen till stor del som en följd av reformationen. Hadorphs reseskildring visar dock att även när sådana personer nämns kunde Erik lämnas utanför. Åsa Karlssons iakttagelse om att en stormaktstida skans i Wismar hade fått namn efter Erik – mitt bland moderna kungar samt antika, bibliska och götiska hjältar – är intressant, men den framstår i ljuset av andra iakttagelser närmast som en anomali.

Diskussionen om riksvapnet och dess ursprung fortsatte. Den fördes ofta tillsammans med beskrivningar av rikssigillet, Stockholms stadsvapen och ibland även gamla mynt. Det ledande motivet var fortfarande hur länge vapnet hade brukats av svenska kungar. Erik finns med i de här diskussionerna, men bara som en av flera gamla kungar som förknippas med de tre kronorna. Ingenstans uttrycks åsikten att det var något särskilt med att just

¹³³ Widenberg 2004, s. 27.

¹³⁴ KB Ff5. [1673], opag.

¹³⁵ Soop 1986.

¹³⁶ Lindschöld 1859–66 (1680), s. 242–243.

han hade burit detta vapen.¹³⁷ Även i det fall där Johan Hadorph lyfter fram Erik specifikt och inte nämner andra svenska kungar är det vapnets ålder, inte Erik i sig, som är intressant:

Näst sigillen är de gamla kyrkomålningar på altartavlor, vexillis St. Erici eller andra väggmålningar som en del långt före unionstiden är målade. Och här är hos till märkandes att var St. Erik är målad finns alltid tre kronor hos honom, som i Uppsala på St. Eriks tavla över hans grav. Item [Dessutom] den norra tavlan utom kordörren på pelaren [osv.]¹³⁸

Lite annorlunda förhåller det sig med de texter som tar upp Tre kronor i samband med Eriks egen historia. Erik skildras ofta mycket positivt och det innebär att även hans förhållande till vapnet framstår i ett annat ljus. I de här fallen säger författarna att äldre tiders svenskar har låtit avbilda Erik med riksvapnet som ett bevis på den vördnad de kände för honom.¹³⁹ Inte heller dessa beskrivningar kan dock oproblematiskt tas som belägg för att Erik hade en stark symbolisk betydelse för Sverige under 1600-talet. För det första är de skrivna som skildringar av tidigare generationers värderingar, inte av samtidens. För det andra är det riksvapnet som ger Erik glans, inte tvärtom. Eftersom beviset på hans popularitet är att han avbildats och förknippats med Tre kronor ligger symbolvärdet i vapnet, inte i dess bärare. Därmed förstärks alltså bilden av att Erik gärna förknippades med nationell stolthet, men i lägre grad bidrog till att förstärka den. Åt lite annat håll pekar Messenius åsikt att det var en positiv markering att pryda Stockholms stadsvapen med Eriks ansikte.¹⁴⁰ Även här förläggs dock symbolpolitiken till det förflutna, vilket gör att värdet för samtiden framstår som lägre.

Också i andra sammanhang framstår Eriks symboliska betydelse för stormaktstidens Sverige som begränsad. När mynt förknippade med honom

¹³⁷ Se förutom nedanstående not även t.ex. Loccenius 1728 (1647), s. 146; UUB Palmiskiöld256. 1. u.å., s. 45; UUB Palmiskiöld256. 3. [1671], Relationen, s. 150–152; Ibid., Anm., s. 207–208; Schefferus 1678, s. 182.

¹³⁸ [Hadorph] 1678, s. 314. (OBS att baner står i plural trots att bara ett Eriksbaner är känt.) Det finns också exempel på texter där vapnet diskuteras utan att Erik nämns. KB Fl3a. u. å., opag.

¹³⁹ Messenius 1700 (1620), s. 56; Baazius 1642, s. 118; KB D335:1. [1733] (1654), s. 304.

¹⁴⁰ Messenius 1875 (1629), s. 88. [Gyldenstolpe] 1650, pag. V2r. gör ingen sådan koppling, men påpekar hur ståtligt vapnet är.

berörs är tonen neutral. Till och med äktheten i mynten ifrågasätts, vilket förstärker intrycket av en distanserad hållning.¹⁴¹ Att en företeelse underkastas kritisk granskning är i sig ett tecken på att den inte uppfattas som helig. Det finns förvisso ingenting som hindrar att Erik i vissa kretsar betraktades som en okränkbar symbol för det svenska riket, men beläggen för det är obefintliga och iakttagelser som denna gör ett sådant antagande ännu mindre troligt.

Eriksgatan behandlades på ungefär samma sätt som mynten. Messenius hävdar att den hade fått sitt namn efter Erik, men Johannes Loccenius och Schefferus menar att den är av äldre datum och att namnet därför har ett annat ursprung.¹⁴² Även här underkastas alltså påståenden som stärker Eriks roll som landsfader och rikssymbol en kritisk granskning. Trots sitt goda anseende och trots att han beskrivs som en mönsterkung när hans egen historia skildras, är Eriks betydelse som representant för det svenska riket redan nu av begränsad omfattning.

4.4. Sen karolinsk tid och tidig frihetstid, 1689–1749

Källurvalet från tiden 1689 till 1749 påverkas av en förhållandevis stark produktion av texter om fornminnesmärken och en svag produktion av kronologisk historieskrivning. En följd av det är att företeelser som riksvapen, gamla mynt med mera behandlas oftare än under andra perioder. Nytt är också att historikerna även i de kronologiska verken i högre grad diskuterar allmänna samhällsföreteelser och inte bara personcentrerad händelsehistoria. Det bidrar också till att Eriks betydelse för svensk politik och kultur i allmänhet kommenteras oftare. Vissa verk som inte innehåller några anspelningar på hans roll som symbol för svenska riket finns trots det, men vanligen bara när Erik behandlas summariskt.¹⁴³

¹⁴¹ KB Fe18:2. [11]. 1666, s. 38–39.

¹⁴² Messenius 1703 (1624), s. 99; Loccenius 1647, s. 93–94; Schefferus 1666, s. 353. Intressant nog är Eriks betydelse för eriksgatan nedtonad i 1728 års översättning av Loccenius. Loccenius 1728 (1647), s. 80–82.

¹⁴³ Se t.ex. Spegel 1707, s. 15; UUB E97b. [9.] [1710], opag.; Rhyzelius [1751] (1725), s. 17. För exempel på mer utförliga texter, se Schönström 1816 (1741), s. 96–99; KB D385. 1749, s. 270–278.

I ett par passager där Johan Eenberg respektive Johan Peringskiöld kommenterar Gustav Vasas mynt med Eriks bild eller namn på erkännis dennes betydelse. Eenberg skriver:

Men att på Uppsala-myntet står Gustavi I porträtt och S. Erics namn skall ingen underligt förekomma, ty såsom Gustavus än då ej var fullkomligen försäkrad om kungl. tronen, för åtskilliga svårigheter som än ej avhulps voro ville han hellre följa de förra föreståndarnas exempel och sätta rikspatrons namn därpå, vilken både av höga och låga därför erkändes och högt dyrkades, som noggrant både av mynt, målningar och publice dokument bevisas kan. Men sedan riket kom i stillhet och konungen var krönt brukade han aldrig mer St. Erics namn på mynten.¹⁴⁴

Peringskiöld är mindre detaljerad, men även han erkänner att den nationelle befriaren och reformationskungen Gustav Vasa använde den gamle rikspatronen i sin propaganda.¹⁴⁵ Därmed har en bro mellan katolsk och protestantisk tid byggts. Det är dock också viktigt att poängtera att Eriks värde som landsfader även här förläggs till förfluten tid. Eenberg understryker ju till och med att Gustav Vasas lösning var tillfällig.

Misstanken att Eriks storhet är passerad stärks av att titeln landsfader eller *pater patriae* normalt inte används. Andreas Hesselius gör det dock vid ett flertal tillfällen i sitt drama och trots att det är möjligt att hederstiteln i de fallen syftar på rikets kung i allmänhet, ger det ändå Erik en aura av att vara särskilt upphöjd.¹⁴⁶

Det finns ytterligare två exempel på att Erik omtalas som rikets beskyddare i allmänna termer utan distansrande markörer, men bara ett där han uttryckligen framställs som betydelsefull för samtiden, på samma sätt som den handskrivna krönikan från 1600-talets början. I det fallet kallas han dock varken landsfader eller rikspatron. I stället är det fråga om att Petrus Örneklo i sin dikt om svenskar kungar skriven runt år 1700, menar att de som deltog i resningen mot Magnus Henriksson och därmed hämnades Erik den heliges död ska "[m]ed Sancto Erich" ha heder och lovord "så lång som solen skin".¹⁴⁷ Det ger en antydning om att författaren anser att Eriks och

¹⁴⁴ Eenberg 1704, s. 224–225.

¹⁴⁵ Peringskiöld 1719, s. 55.

¹⁴⁶ Hesselius t.ex. 1740b, s. 35, 59, 70.

¹⁴⁷ KB Rålamb21 in 4o u.å., opag. Det andra exemplet återfinns i Peringskiöld 1719, s. 293.

hans följeslagares kamp angick även hans samtid. Som uttryck för Eriks eventuella status som landsfader är det dock svagt.

Även i övrigt är det svårt att hitta sådana tecken. Att Erik tar stor plats i Peringskiölds och Eenbergs Uppsala-beskrivningar, liksom i andra handlingar som berör Uppsala och i viss mån Stockholm, är en följd av att de städernas kulturarv var beroende av honom.¹⁴⁸ Hade Erik helt förtigits skulle det ha varit ett tecken på att man i det lutherska Sverige försökte suddas ut minnet av honom, men hans närvaro i texterna kan inte tolkas som ett utslag av långt gången beundran. Här finns inga utsagor som pekar ut Erik som en av de främsta svenska kungarna eller en symbol för riket. En snabb översikt visar att i sammanhang där det hade varit möjligt, men inte ofrånkomligt, att lyfta fram Erik, saknas han ofta. Här kan särskilt nämnas skildringar av sönerns gravar i Varnhems kyrka. Knut Eriksson kallas i några fall Sankt Eriks son – vilket inte på något sätt är anmärkningsvärt – men i övrigt görs ingen sak av att dessa kungar härstammade direkt från rikspatronen.¹⁴⁹

Inom det friare författandet ger Carl Urban Hiärne en lång utläggning om Erik i en dikt om hur kungar bör utses, i sig ett erkännande av dennes roll för den svenska staten.¹⁵⁰ Detsamma kan i ännu högre grad sägas om det faktum att Andreas Hesselius ägnat ett helt drama åt Erik, i synnerhet som detta drama är fullt med uttalanden om hur kung och undersåtar ska förhålla sig till varandra. Vidare är Olof von Dalins ord om Eriks roll för den svenska friheten – ”En Eric, som sitt liv ej för sin Gud vill spara, [/] blir martyr, då han mig med kraft begynt försvara”¹⁵¹ – slående. Tonen i dessa verk är dock i första hand allmänpolitisk och moralisk, inte patriotisk. De diskuterar vad som är rätt och fel, men utan att hävda att det svenska och det rätta är samma sak. Eftersom Sverige står i centrum i texterna ökade de säkert troheten mot fosterlandet hos vissa läsare, men det är inte det centrala budskapet. I Hiärnes och Dalins fall är Erik dessutom bara en av många svenska gestalter som räknas upp. Erik hade med andra ord en plats i propagandan, men inte en särställning.

¹⁴⁸ Se förutom ovan och nedan redovisade exempel ur Palmskiöldska samlingen också KB M11:1. Örnghjelm till Dahlberg 4/10 1690; KB M11:2. Dahlberg till Örnghjelm 10/10 1690.

¹⁴⁹ KB M11:8. 2. [c.] u.å., pag. 191–193; KB Fh9. u.å., opag.; UUB Palmskiöld298. 11. u.å., s. 371, 377.

¹⁵⁰ Hiärne 1856 (1743), s. 244–245.

¹⁵¹ von Dalin 1742, s. 13. Diktens jag (”mig”) är den svenska friheten.

Mot dem kan också ställas en mängd andra verk som *inte* lyfter fram Erik som en landsfader eller förebild. De flesta av dessa redovisas nedan, men ett ska nämnas här, nämligen John Jennings tal till Fredrik I vid dennes födelsedag 1749. Här ges inledningsvis en lång framställning över Sveriges äldre historia, där Erik inte nämns alls.¹⁵² När han väl tas upp är det i ett negativt sammanhang, där Jennings går igenom hur mycket motsättningar mellan erikar och sverkrar kostade Sverige under 1100-talet.¹⁵³ När Jennings sedan kallar Gustav Vasa för den ”store och aldrig tillfyllest beprislige”¹⁵⁴ är det en tydlig fingervisning om varifrån den svenska kungamakten hämtade symboliskt kapital under denna tid.

Eriks roll som symbol framgår emellertid inte bara av skildringarna av honom själv utan också av skildringarna av de rikssymboler som associerades med honom. Kopplingarna mellan Erik och riksvapnet diskuteras fortfarande livligt under 1700-talets första halva. Liksom tidigare finns det dock lite som tyder på att historikerna strävade efter att bevisa att riksvapnet härstammar från honom. Det finns sammanhang där vapnet och dess ursprung diskuteras utan att det knyts till någon person,¹⁵⁵ men också flera där det sätts i samband med andra kungar, varav vissa till och med härstammar från förkristen tid.¹⁵⁶ I de fall där riksvapnet kopplas enbart till Erik finns inte heller under den här tiden tecken på att det skulle ha medfört någon höjning av vapnets symbolvärde. I stället är det precis som tidigare en fråga om att slå fast dess ålder och användning.¹⁵⁷ Fortfarande är det vapnet i sig, inte Erik, som är intressant.

Heraldiska bilder som unionstidens rikssigill och Stockholms stadsvapen, ges normalt inte extra värde på grund av att de bar Eriks porträtt.¹⁵⁸ I något

¹⁵² Jennings 1749, s. 12–14.

¹⁵³ Jennings 1749, s. 21.

¹⁵⁴ Jennings 1749, s. 25.

¹⁵⁵ KB M11:1. Örnghjelm till Dahlberg 4/10 1690; Runius 1870 (1699), s. 226–234.

¹⁵⁶ KB M11:2. Dahlberg till Örnghjelm 14/12 1692; KB EngeströmB.X.1.9. [1698], s. 270; KB Fm16:1. u.å., kap. 12; KB Fi1. u.å., opag.; Hyphoff 1731, s. 57.

¹⁵⁷ Möller & Wolff 1696, s. 9, 21; Rudbeck 1947 (1698), s. 261; Höök & Törner 1712, s. 22, 46; UUB Palmskiöld256. 1. u.å. (Detta är förmodligen en slarvig avskrift av [Hadorph] 1678, s. 314, men tillräckligt individuellt formulerad för att tas upp även här.); UUB Palmskiöld283. 14. u.å., s. 327; Peringskiöld 1719, s. 49, 56; Salvius 1741, s. 131.

¹⁵⁸ Ett undantag är KB Fe13B. ”Kort handledning...” u.å., opag.

fall är förhållandet det omvända, som när Peringskiöld i linje med tidigare historiker anger sigillet som ett belägg för hur populär Erik var.¹⁵⁹ Här, liksom i andra fall, markeras distans genom dåtidsmarkörer eller genom påpekanden om att Erik främst var en symbol för det katolska Sverige.¹⁶⁰

Behandlingen av andra Erik-relaterade symboler stärker denna bild. Mynt med Eriks bild diskuteras kortfattat och neutralt, med hela intresset inriktat på ålder, motiv, utläsande av texter och dylikt. Det finns inga ideologiska kommentarer och Eriks mynt behandlas inte annorlunda än andra kungars.¹⁶¹ Eriksgatan berörs inte ofta, men ett par exempel finns. Elisæus Hyphoff associerar 1731 fortfarande namnet till Erik den helige, trots att kopplingen vid den tiden hade varit ifrågasatt i nästan hundra år: "Eriksgata kallades samma resa av konung Erik den helige, som den gamla sedvanan med lag stadfäst."¹⁶² Erik Benzelius d.y. är däremot mindre övertygad: "Frågas varför hon kallas Eriks-gata? Somliga säga att hon kallas så av S. Erico efter han först skulle resa en sådan väg, men det är av intet värde. Andra mena att det sägas intet rätt Eriks-gata utan hedersgata, andra äregata."¹⁶³ Benzelius yttrande sammanfattar inställningen till Eriks roll som symbol för det svenska riket och den svenska kungamakten: Den osynliggörs inte, men är inte heller ställd över ifrågasättande.

4.5. Sen frihetstid och gustaviansk tid, 1750–1812

Under sista halvan av 1700-talet var källäget återigen mer likt de tidigare perioderna. Den stora antikvariska insamlingsperioden var över och därför är källor som kommenterar materiella symboler för sig inte lika vanliga. På centrala punkter hade dock inget väsentligt förändrats. Jag har inte hittat något exempel på att Erik kallas för Sveriges landsfader. Det är också ont om andra uppgifter som antyder hans symboliska betydelse. Ett intressant undantag är dock att Charlotta Frölich hävdar att Knut Eriksson blev vald

¹⁵⁹ Peringskiöld 1710, s. 125. Se också Peringskiöld 1719, s. 193 ang. Uppsala domkyrkosigill.

¹⁶⁰ UUB Palmskiöld256. 1. u.å., s. 32; UUB Palmskiöld259. 5. u.å., s. 165–166; UUB E66. 1717, pag. 170.

¹⁶¹ Brenner 1972 (1691), tabell 1; KB Fh13. u.å., opag.; Höök & Törner 1712, s. 22–23; KB Fe13. 1731, passim. Se också KB Fe13A–C.

¹⁶² Hyphoff 1731, s. 143.

¹⁶³ UUB E61. [1710], opag.

till kung ”för sin faders berömliga gärningar”¹⁶⁴ och Erik Eriksson ”ty han var av konung Eric den heliges efterkommande”¹⁶⁵. Båda kommentarerna, i synnerhet den andra, bygger på föreställningen att Erik i sig var nära förknippad med kungavärdigheten i Sverige. Notera dock att Frölich inte gör någon ansats att lyfta detta symbolvärde ur sitt sammanhang. Det var inför 1100-talets människor släktskapet med Erik gav anseende, inte nödvändigtvis inför 1700-talets.

När det gäller Eriks betydelse för svensk heraldik är den allmänna bilden densamma som under början av 1700-talet. Han anses fortfarande ha burit de tre kronorna i sin vapensköld, men kanske kan det faktum att man nu trodde sig ha hittat symbolen hos ännu äldre kungar förklara varför det bara tas upp undantagsvis.¹⁶⁶ Det illustrerar i så fall ytterligare att Erik i sig inte förhöjde vapnets symboliska värde.

Eftervärldens nyttjande av Eriks egen bild i vapen och på mynt kommenteras oftare. Med början i Olof von Dalins rikshistoria är uttalandena mer eller mindre identiska: ”Man brukade sedan S. Eriks huvud på svenska mynt och Stockholms stad har det ännu i sitt insegl.”¹⁶⁷ Återigen understryks att Erik ur den här aspekten varken är något man skäms för eller är särskilt stolt över. Symboler som inte längre användes beskrivs med olika dåtidsformer, medan de fortfarande aktuella presenteras i presens. De mynt som Erik själv ansågs ha slagit behandlas på samma sätt. De beskrivs, men inte med större intresse än andra kungars mynt.¹⁶⁸ Tillsammans bidrar det här till bilden av en kung som inte sågs som upplyft eller helig, varken i strikt eller i överförd betydelse, men inte heller som en katolsk skamfläck inom svensk historia.

Den bilden förstärks ytterligare av hur eriksgatan diskuterades. Schering Rosenhane d.y. knyter den enbart till Erik den helige. Han säger inte rent ut att den fått namn efter honom, men menar att Erik var den förste som företog en sådan resa, nämner inga andra kungar och anger inga andra för-

¹⁶⁴ Frölich 1759, s. 10.

¹⁶⁵ Frölich 1759, s. 11–12.

¹⁶⁶ Det enda exemplet jag har hittat är KB D443. u.å., s. 211–212.

¹⁶⁷ von Dalin 1750, s. 117. Se också UUB Nordin152. 1753, pag. 33v.; UUB Nordin758. 1754, s. 39; KB D443. u.å., s. 214; KB D356:1. [1769], s. 99; Fant 1803, s. 84. I vissa fall nämns också det gamla rikssigillet.

¹⁶⁸ Berch 1989 (1753), s. 32; KB D334. 1782, opag.

klaringar till namnet.¹⁶⁹ Eriks centrala roll tillbakavisas dock av andra författare. Erik Mikael Fant menar att kopplingen till Erik är en missuppfattning och att namnet lika lätt kan härledas från annat håll.¹⁷⁰ Andra är ännu mer övertygade om att seden är äldre än Erik.¹⁷¹

På så sätt stärker varje enskild aspekt uppfattningen att Erik, trots att han skildras så positivt, inte var en betydelsefull symbol för det svenska riket.¹⁷² Hans roll som landsfader var sedan länge överspelad, trots att han egentligen inte hade omvärderats som person. Han betraktades inte med fiendlighet eller skepsis, bara med distans.

Förhållningssättet var detsamma under nästan hela tiden från mitten av 1500-talet till början av 1800-talet. Fram till sekelskiftet 1600 finns det några tecken på att Erik fortfarande behöll sin status, både inom historiskrivning och inom annat historiebruk: Gustav Vasas och hans äldsta söners mynt, Erik XIV:s flaggskepp, hederstiteln *pater patriae* i *Ett kort uttag...* och så vidare. Därefter får de enskilda tecken på en liknande status som har hittats – främst bastionen i Wismar – ses som anakronistiska undantag.

En del av förklaringen till varför det blev så ligger förmodligen i ett yttrande av Jonas Hallenberg, som lämpar sig väl som avslutning av detta avsnitt, både för att det (troligen) är det kronologiskt sista omdömet om Erik som fälldes inom denna studies ram och för att det sammanfattar vad som hade hänt: ”Erik Jedvardsson är oförnekligen ibland de största medeltida konungar”.¹⁷³ Enligt detta synsätt var Erik alltså en stor kung, men trots allt inte mer än en medeltida sådan. Därefter hade bättre tider kommit, som hade givit Sverige ännu större kungar. Följande avsnitt understryker det.

5. Erik som förebild

Ytterligare ett tecken på Eriks status är vilken roll han spelar som uttrycklig förebild för tidigmoderna kungar eller för riket i allmänhet. Det finns spår

¹⁶⁹ UUB E96. 1784, opag.

¹⁷⁰ Fant 1803, s. 82.

¹⁷¹ KB D332:1. 1758–59, s. 77; UUB Nordin783. u.å., pag. 105v.

¹⁷² Det finns även under denna period källor som inte nämner någon av dessa aspekter. Berghult 1764; UUB E92. u.å., pag. 1–3; [Loenbom] 1768, s. 24–25; [G. A. Hallman] 1812, s. 12.

¹⁷³ UUB E95. u.å., opag.

av det i historisk litteratur, men det bästa sättet att undersöka saken är att se i hur hög utsträckning han förekommer i uppbyggliga tal, dikter och predikningar. Den undersökning som här har gjorts bekräftar den tidigare forskningens resultat att antika och bibliska förebilder är minst lika viktiga som svenska. Det gäller under hela undersökningsperioden. Vanligen står personerna för positiva värden, men även negativa förebilder lyfts fram och jämförelser till de svenska regenternas fördel gjordes gärna. Så här jämförs till exempel Gustav III vid sin kröning med kejsar Augustus: "Vår kung dock större är, än störste romarn var, [/] ty han dess dygder väl, men ej dess laster har."¹⁷⁴ Här kommer dock fokus att ligga på svenska referenser.

5.1. Reformationstiden, cirka 1540–1619

Från medeltiden finns ingen tillfälleslitteratur bevarad i det material som har stått till mitt förfogande, men vi vet ändå att Erik under denna tid var en förebild för riket och dess ledning (se 1.2.). Från och med reformations-tiden finns fler bevarade hyllningstexter. Alla historiska referenser var inte positiva. Det finns exempel på hur medeltiden i allmänhet lyfts fram som en mörk period, eftersom Sverige då styrdes av utländska kungar.¹⁷⁵ Exemplet antyder att utländska furstars makt sågs som ett värre ont än den katolska tron, men de är inget bevis för att detta var en allmänt spridd uppfattning, eftersom ingen fullständig genomgång av medeltidssynen i svensk tillfälleslitteratur under perioden har gjorts. I ett fall görs också diverse utfall riktade

¹⁷⁴ Bergström 1772, s. 22. En jämförelse till Gustav II Adolfs fördel över Alexander den store har iakttagits av Hans Helander (2009, s. 64). För övriga bibliska och antika referenser ur denna undersöknings material, se Möller 1555, s. 4; [Peder Svart] 1620 (1560), s. 5, 13 [felpag. som 14]; Paulinus Gothus 1613, s. 8–29; Phrygius 1618a, s. 14–15; Phrygius 1618b, s. 19; Samsonius 1621, pag. Av.[felpag som AII]–AIIr., BIIIr.; Loccenius 1631, pag. A4v.; Magni 1632, pag. C4r.; Rotlöben 1632, pag. Bv.; Spalchaver 1633, s. 21; Rotlöben 1634, s. 28–29; *Virtutes repertae* [1650], opag. (s. 211 i Palmiskiöld14); Dolmannus 1650, pag. AIVr.; Nohr-Moræus 1673, pag. Ar., A2r.; Swebilius 1676, s. 51; Rudbeck 1869 (1682), s. 16–17; Scarinus 1682, pag. CIIIv.; UUB Palmiskiöld372; UUB Palmiskiöld375; UUB Palmiskiöld492; Rudeen 1867 (1696), s. 154; Kafle 1697, s. 15; Norrman 1700, s. 7; Hummerhielm 1714, opag.; Upmarck, 1714, s. 9; Eldh 1871 (1723); Lind 1735; Nodman 1739; Rhyzelius 1741; Rosén 1750, t.ex. s. 21, 37; Lamberg 1751; Gadd 1752, s. 8–9; Lagerbring 1754, § IV, X, XIII; Wallenstråle 1766, s. 7, 39; Köhler 1772, t.ex. pag. Br., Dr.; Flintberg 1778, pag. 2v.

¹⁷⁵ [Peder Svart] 1620 (1560), s. 17; Phrygius 1618b, s. 24–28.

mot samtidens katolska kyrka, där påven bland annat kallas ”store Goliath och Antikrist”.¹⁷⁶

Den katolska perioden i svensk historia kunde trots det fungera positivt. Under 1500-talet fanns inte mycket utrymme att relatera till personer eller händelser efter medeltiden. Den som ville använda inhemska historiska referenser var alltså tvungen att gå längre tillbaka i tiden. Positiva exempel ur Sveriges historia hämtas delvis från götisk tid,¹⁷⁷ men även medeltida kungar förekommer. En hyllningsdikt till Karl Knutsson Bonde som skrevs 1555 till Gustav Vasas ära visar genom sin blotta existens att en medeltida gestalt kunde vara förebild.¹⁷⁸ I andra sammanhang nämns Birger Jarl¹⁷⁹ och Magnus Ladulås¹⁸⁰.

Erik var inte bortglömd. Ericus Jacobi Skinnerus placerar in Johan III i en ärofull tradition av goda kristna kungar i Sverige, där förutom Erik även Björn (rimligen på Håga), Stenkil och Olof (rimligen Skötkonung) nämns.¹⁸¹ Johan jämförs med Erik i ytterligare ett fall – långt efter sin död, nämligen 1618. Här är jämförelsen mycket personlig och exakt: Johan sägs ha varit mild mot allmogen och efterskänkt skatter, precis som Erik.¹⁸²

Två slutsatser kan dras av detta. Den ena är att Eriks helgongloria inte gjorde honom omöjlig som positiv symbolgestalt under reformationseran, vilket övriga kapitel och tidigare forskning redan visat. Den andra är att han inte var den enda medeltida kung som fyllde den funktionen. Det finns inte ens några tecken i detta material på att han hade en särställning.

5.2. Stormaktstiden, 1620–1688

Fortfarande vid 1610-talets slut var Erik alltså en gestalt som det var passande att jämföra samtida kungligheter med. Under de kommande decennierna förändras situationen totalt. Jämförelser med ickeprotestantiska kristna förekommer. I vissa fall rör det sig om gamla romerska kejsare, som Konstantin och Theodosius, vilka snarare representerade urkyrkan än katolicis-

¹⁷⁶ [Peder Svart] 1620 (1560), s. 62. Se också *ibid.* s. 77–78.

¹⁷⁷ [Peder Svart] 1620 (1560), s. 7 [felpag. som 3]; UUB Palmskiöld375, *passim*.

¹⁷⁸ Möller 1555.

¹⁷⁹ [Skinnerus] 1585, pag. E3r.

¹⁸⁰ Phrygius 1618a, s. 16.

¹⁸¹ [Skinnerus] 1585, pag. F2r.

¹⁸² Phrygius 1618a, s. 30–31. Se också Chytræus 1614, s. 195.

men.¹⁸³ Dock beröms vid ett par tillfällen också den spanske kungen och tysk-romerske kejsaren Karl V,¹⁸⁴ som på 1500-talet var en av katolicismens främsta försvarare.

Svenska referenser hämtas från olika tider och temagrupper. Personer som idag betraktas som mytiska, men som på denna tid eventuellt sågs som historiska, främst fornnordiska gudagestalter, skildras negativt.¹⁸⁵ Referenser till götisk eller opreciserad äldre tid är mer gillande.¹⁸⁶ Positiva förebilder från det kristna Sveriges historia kom framför allt från tiden efter reformationen. I vissa fall nämns tidigare eller sittande kungar utan omdömen, men i en kontext som måste ses som hedrande. Det här gäller i ett sammanhang Gustav Vasa, Karl IX och Gustav II Adolf, i ett annat den sittande kungen Karl XI.¹⁸⁷ I andra fall lyfts regenterna tydligare fram som förebilder. I en kröningspredikan till Karl XI berömmar Elaus Terserus förutom Karl IX, Gustav II Adolf och Karl X Gustav, också Kristina, som hade regerat ”lyckligen och väl” tills hon glömde de råd hon i ungdomen fick av en biskop.¹⁸⁸ Karl X Gustav kallas efter sin död ”Guds stora helgon i himlen” i en skrift över en uppenbarelse han ska ha haft.¹⁸⁹ Tydligt kunde även protestantiska kungar beskrivas som helgon, och det faktum att det skedde kan ha inneburit att behovet av att luta sig mot katolska helgonkungar var mindre.

Föga förvånande intar Gustav Vasa en särställning, särskilt i religiösa sammanhang. I den passage där Konstantin och Theodosius beröms, hyllas också Gustav, som den kung som befriade landet ”ifrån den omilda danske konungens Christierni 2di tyranni” och sedan ”utrotade den villfarande påviska religionen och inrättade den rätta evangeliska”.¹⁹⁰ Vid ett annat tillfälle räknas han upp tillsammans med Björn på Håga och Erik Segersäll

¹⁸³ Terserus 1673, pag. CIVr. (opag.), FIIIr.

¹⁸⁴ Samsonius 1621, pag. BIIr.; Terserus 1673, pag. Gr. Exempel på antikatolska utfall finns dock också. Rotlöben 1632, pag. Bv.; Bartels 1652, s. 34.

¹⁸⁵ Swebilius 1676, s. 32; Rudbeck 1869 (1677), s. 13.

¹⁸⁶ Skogekär Bergbo 1871 (1658), s. 299; Columbus 1856 (1680), s. 97–98; Westhius 1873 (1678), s. 6; UUB Palmiskiöld375, passim.

¹⁸⁷ Nohr-Moræus 1673, pag. B4r.; Westhius 1873 (1678), s. 8.

¹⁸⁸ Terserus 1673, pag. CIVv.; EIIr.

¹⁸⁹ *Himmelsk lycksalighetssyn* [1686], opag. (s. 529 i UUB Palmiskiöld14). Se också Columbus 1856 (1680), s. 86, där Karl X Gustav får beröm för sina erövringar av tidigare danska områden. Resultaten här skiljer sig alltså från dem som presenteras av Forss i denna antologi. Där var svenska kungligheter ovanliga.

¹⁹⁰ Terserus 1673, pag. CIVr.

som kungar som betytt mycket för kristendomens spridning i Sverige.¹⁹¹ Det sistnämnda exemplet är mer intressant för vad som saknas än för vad som nämns. Erik den helige får som synes inte plats bland dessa Kristi stridsmän. Eftersom två andra kungar från tiden före reformationen nämns, går det inte att förklara tystnaden som ett uttryck av revolutionär renlärighet, där allt före Gustav Vasa förtigs. Man skulle kunna anta att Eriks helgonstatus gjorde honom extra besvärlig om det inte var för det att han behandlas så positivt när han väl skildras, framför allt i de historiska översiktsverken. I ett annat sammanhang omtalas dessutom både Erik och Gustav tillsammans med flera andra kungar, varav många medeltida, som positiva gestalter för kristendomen i Sverige.¹⁹² Sammantaget framstår alltså Erik varken som särskilt omhuldad eller som problematisk.

Förutom dessa exempel är medeltida kungar ovanliga i den här typen av skrifter. Ett belysande undantag utgörs av ett tal till Kristina från 1647. Här nämns dels Albrekt av Mecklenburg, dels samtliga unionsregenter. De beskrivs dock generellt som tyranner, precis som Kristian II skildrades när Gustav Vasa berömdes i exemplet ovan.¹⁹³ Gestalter från svensk medeltid är alltså lika gärna motbilder som förebilder under denna tid.¹⁹⁴

Trots att genomgången är översiktlig kan en del iakttagelser göras. När riket och dess ledning skulle hyllas genom historiska jämförelser var Erik inte ett vanligt förekommande inslag. Hans roll i den kyrkohistoriska utvecklingen erkändes, men inte alltid. I stället intog protestantiska kungar en viktigare plats. Utan att ha demoniserats var han alltså på väg att marginaliseras.

¹⁹¹ Rotlöben 1634, s. 25. Se också Skogekär Bergbo 1871 (1658), som endast nämner Olof Skötkonung när han behandlar den medeltida kristendomen i Sverige. Tonen är positiv.

¹⁹² Hintzke 1652, pag. A2v.–Bv. Se också Parschitius u.å., opag. (s. 409 i UUB Palmskiöld14); Wolf 1676, opag. (s. 444 i UUB Palmskiöld14). I det sistnämnda fallet nämns dock bara den erikska ätten.

¹⁹³ Cronman 1647, pag. B3v.–B4v.

¹⁹⁴ Nohr-Moræus 1673, pag. B4r. nämner Sten Sture d.ä. tillsammans med flera protestantiska svenska kungar i en uppräknig över statschefer som besökt en särskild kyrka i Västerås.

5.3. Sen karolinsk tid och tidig frihetstid, 1689–1749

Under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet dominerade samma tendenser. Till mer aparta positiva referenser hör – i en dikt till Karl XI – Timur Lenk¹⁹⁵ samt – i en bröllopsdikt till två privatpersoner – Erasmus av Rotterdam och Thomas More¹⁹⁶. Exemplet är visserligen enstaka, men de illustrerar ändå att vidsynheten kunde vara stor när det gällde att hitta förebilder ur det förflutna. En muslimsk imperiebyggare och två katolska humanister dög som positiva symboler i det lutherska Sverige.

Därför är frånvaron av medeltida svenskar desto mer anmärkningsvärd. Svenska förebilder är visserligen inte svåra att hitta, men det handlar i hög utsträckning om Vasa- och Pfalzregenter, alltså personer från Sveriges protestantiska historia. Gustav Vasa var populär, men även Karl IX, Gustav II Adolf, Karl X Gustav och Karl XI figurerar.¹⁹⁷ Under frihetstiden börjar också anspelningar på karlar och gustaver (i något fall även adolfer) i allmänna ordalag förekomma. Så talar till exempel en nyhetsdikt i *Svenska Argus* om tidens flykt: ”Rätt som jag såg ett liv, så stod det ej att finna: [/] Gustaver tändes upp, rätt som de släcktes ut, [/] och Carlar släcktes ut, rätt som det börjar brinna.”¹⁹⁸ Uppenbarligen byggde svensk självkänsla främst på personer med dessa namn. Ett av exemplen kommer från Andreas Hesselius pjäs om Erik den helige, där Eriks jarl Fale Bure spår att Erik kommer att bli svår att ersätta: ”Om I Gustaver ej och Carlar Manhem får. [/] Dess like, nånsin mer, det säkert mistom går.”¹⁹⁹ Till och med när Erik själv står i centrum är det alltså tillsammans med de nya idealgestalterna. Det sistnämnda exemplet är förstås också en ansats att foga in Erik i en samtida symbolisk kontext. Så till vida bidrar de moderna kungarna till att poängtera Eriks status.

Exemplet är dock anmärkningsvärt ensamt. Referenser till svensk historia före reformationen har varit svåra att finna. Ett par dikter berör förkrist-

¹⁹⁵ Rudeen 1867 (1696), s. 153.

¹⁹⁶ Eldh 1871 (1724), s. 330.

¹⁹⁷ Eurelius 1863 (1697), s. 14; Kafle 1697, s. 15–18; Gyllenborg 1863 (1701), s. 120; Hesselius 1743, opag. Erik XIV, Johan III, Sigismund och Kristina saknas intressant nog.

¹⁹⁸ *Then Svenska Argus II* 1914 (1734), s. 4 (#1). Se också förutom nedanstående not *Then Svenska Argus I*. 1910 (1733), s. 228 (#31); Wennerdahl 1748, opag.

¹⁹⁹ Hesselius 1740b, s. 76.

na kungar och gudaväsen,²⁰⁰ vilket visar att intresset för denna period inte var helt dött. Även medeltiden berörs i några fall. Till att börja med säger Andreas Hesselius i ett välkomsttal till Adolf Fredrik, när denne valdes till svensk kung, att Sverige aldrig tidigare har haft en kung från Holstein, däremot tre drottningar. En av dem var Magnus Ladulås fru.²⁰¹ Detta får ses som en artighet framväxt ur sammanhanget och säger inte så mycket om symboliska preferenser, mer än att medeltida regenter ändå hade en plats den svenska traditionen. Längre fram i dikten räknar dock Hesselius upp en mängd kungar som han hoppas ska fungera som förebilder för Adolf Fredrik:

Bliv Adolf uti krig och Fredrik uti friden,
bliv Carol i vårt väl och Carol i vår nöd,
bliv Nearch, vilken oss förskaffar gyllne-tiden,
bliv Segersäll, som var vårt rikets stora stöd,
bliv Magnus Ladulås, bliv Stenkil och en Ingo,
och njut det värda lov, som de i tiden fingo.²⁰²

Förklarande noter (här utelämnade ur citatet) talar om att de första två namnen syftar på Gustav II Adolf och ”vår nådiga kung Fredrik”, nästa två på Karl XI och Karl XII. Nearch var en kung som regerade Sverige efter syndaflo den och var känd för sin fromhet, medan Segersäll förstås är den framgångsrike vikingakungen Erik. Magnus Ladulås var ”en ganska rättrådig konung” och Stenkil ”mycket berömd”. Slutligen sägs att Ingo (Inge d.y.) ”berömmes i alla krönikor för sin fridsamhet”.

De fyra sista namnen är mest intressanta. Magnus Ladulås får representera rättrådighet, Erik Segersäll var känd som krigarkung, medan Stenkil och Inge d.y. främst är omtalade för sin fromhet. Samtliga är egenskaper som brukade lyftas fram i skildringar av Erik. Hans rättvisa, hans försvar av de svenska kusterna och hans omsorg om kristendomens spridande tillhörde hans främsta förtjänster enligt de historiker som skrivit om honom.²⁰³ Trots det väljer Hesselius (som några år tidigare hade skrivit en pjäs om Erik) andra medeltida kungar framför denne. Inges namn kan förklaras av poetiska skäl – det ska rimma på fingo – men det gäller inte Erik Segersäll, Mag-

²⁰⁰ Eldh 1871 (1723), s. 311; Hesselius 1743, opag.

²⁰¹ Hesselius 1743, opag. De andra två var Karl IX:s och Karl X Gustavs.

²⁰² Hesselius 1743, opag.

²⁰³ Ågren u.u.

nus Ladulås och Stenkil. Mycket tydligare kan Eriks minskade värde som statussymbol inte illustreras.

Till och med när Erik nämns kan det göras på ett sätt som understryker hans vikande status. I en dikt vid Anna Christina Bååths begravning 1734 förs förutom anspelningar på Oden och ynglingaätten familjevapnet på tal: ”En båt i skölden sin Sankt Erick låter si, [/] Carl Sverkersson båd orm och båt i vapnet förde, [/] med båtritad sköld Carl Knutsson sig ock rörde.”²⁰⁴ Kopplingen till Erik ligger nära till hands eftersom familjen Bååths vapen liknar det som Erik troddes föra vid sidan om Tre kronor. Däremot är Erik inte ensam. När både Karl Sverkersson och Karl Knutsson nämns i sammanhanget får man anta att det även här framför allt handlar om att ge anrika referenser i allmänhet.²⁰⁵

I några fall förekommer ändå anspelningar på Erik. Intressant nog har jag inte hittat sådana i texter som direkt riktar sig till en samtida kunglighet. Carl Urban Hiärnes dikt om kungaval och Hesselius pjäs är i sig belägg för att Erik fortfarande hade ett symbolvärde. Innehållet i pjäsen är också i stor utsträckning politiskt och handlar om relationen mellan furste och folk, där Erik är en förebild. Vissa partier innehåller anspelningar som särskilt tydligt visar att författaren vill väva in Erik i ett övergripande svenskt politiskt kulturarv. Förutom Fale Bures citat om karlar och gustaver avslutar till exempel en av herdinnorna en lång monolog till Eriks ära med att hon ska gå ut och sprida hans namn så att eftervärlden ska komma ihåg det.²⁰⁶ Sådana uttalanden är dock undantag.

Erik var alltså under det tidiga 1700-talet inte bara underordnad moderna kungar som symbolgestalt. Han var inte heller den självklart lysande stjärnan bland de medeltida regenterna, inte ens när ämnet var hans egna främsta områden: tapperhet, fromhet och rättfärdighet. Det är lite svårt att förstå varför det hade blivit så. Övriga källor tyder inte på att hans helgon-gloria var en särskild belastning. Kanske är sambandet mer komplicerat. När Erik inte längre var det givna valet som förebild i allmänhet, utan hade

²⁰⁴ J. G. Hallman 1875 (1734), s. 173.

²⁰⁵ Senare nämns Erik Segersäll och Magnus Eriksson, dock utan anspelning på skölden. J. G. Hallman 1875 (1734), s. 175.

²⁰⁶ Hesselius 1740b, s. 75. I ett tal till ”svenska krigsbussar” räknas en mängd svenska kunganamn från skilda tider upp, förutom bland annat ”Gustaver och Karlar” samt ”Stenar” (sturarna) också ”Eirikar”. *Then Svenska Argus I* 1910 (1733), s. 228 (#31). Om författaren tänkt på Erik den helige är dock oklart.

ersatts av moderna ”Gustaver och Carlar”, var det inte heller lika självklart att lyfta fram honom ens i situationer där han inte behövde tävla med dem. Därmed letade tal- och diktskrivare mer förutsättningslöst i det förflutna. Den möjligheten går dock inte att bevisa, utan får stanna vid ett antagande.

5.4. Sen frihetstid och gustaviansk tid, 1750–1812

Slutet av 1700-talet bekräftar och förstärker vad tidigare decennier visat. Att moderna utländska personer användes i positiva sammanhang, framgår av en dikt till Gustav III:s ära vid dennes födelsedag. Där beskrivs hur det under hans besök i Frankrike som kronprins lyste av ”ärans eld”²⁰⁷ ur Gustavs ögon när han betraktade en bild av Henrik IV. Exemplet är särskilt intressant eftersom Henrik IV på 1500-talet övergav sin protestantiska tro för att få Frankrikes krona. Trots det dög han att presenteras som inspirationskälla för Sveriges kung och betraktades av denne som en mönstergestalt med avseende på tolerans och försoning.²⁰⁸ Den omvittnade antikatolicism som fanns i Sverige under 1700-talet var alltså inte absolut.

Därför kunde man kanske vänta sig att den svenska medeltiden och dess mest besungne kung också skulle kunna fungera som förebilder i representativa sammanhang. I stället präglas genren fortfarande av den moderna inhemska historien. Vasar och Pfalz-kungar dominerar. Referenser till opreciserade gustaver och karlar, liksom till ätterna i allmänhet var vanliga, men även specifika individer nämns.²⁰⁹ Bland nya namn återfinns Ulrika Eleonora, som alltså under slutet av 1700-talet hade hunnit bli del av det svenska politiska kulturarvet.²¹⁰

En del av inslagen är rent göticistiska, som när de gamla skandinavernas härjningståg under folkvandringstid används som en förebild för modern

²⁰⁷ Flintberg 1778, pag. 4r. Se även Lagerbring 1754, § X, där katolske Ludvig XIV av Frankrike och protestantiske Fredrik Vilhelm av Preussen nämns.

²⁰⁸ Skuncke 1993, s. 217.

²⁰⁹ Se förutom nedanstående noter samt not 219 och 221 också: Rosén 1750, passim; Gadd 1752, s. 1, 10, 18–19; Lagerbring 1754, § X, XIII; Wallenstråle 1766, s. 35; Köhler 1772, t.ex. pag. Bv.–B2r., C2r., E3v.; Malm 1778, s. 1; Edelcrantz 1786, t.ex. s. 7, 15; Oxenstierna 1796, s. 188 samt tryck i kapslarna ”Gustav IV Adolf med gemål och barn 1778–1799” och ”Gustav IV Adolf med gemål och barn 1800–” i UUB *Verser rörande svenska kungl. personer*.

²¹⁰ Wallenstråle 1766, s. 3.

dansk-svensk gemenskap vid Gustav III:s förmålning med den danska prinsessan Sofia Magdalena.²¹¹ I andra fall är referenserna vad vi idag snarare skulle kallas vikingatida, med kungar som Ragnar Lodbrok, Erik Emundsson och Erik Segersäll,²¹² eller mytiska, med fornskandinaviska gudar.²¹³ Intressant nog beskrivs gudarna inte negativt, vilket var fallet på 1600-talet. Skillnaden mellan dessa tre motivkretsar är svår att dra. Det viktiga är att referenserna rör sig bortom det moderna, protestantiska Sveriges kulturella gränser, både teologiskt och kronologiskt. Symbolvärdet av förkristen tid i svensk historia stärktes alltså. Det faktum att förfäderna var hedningar var inte ett hinder för att använda dem i uppbygglig diktning.

Denna vidsynthet innefattade dock inte den katolska medeltiden. Det finns anslående exempel på översiktliga presentationer över svensk eller allmän historia i uppbyggliga syften, där rikets egen medeltid och dess karaktärer lämnas utanför. Här kan till exempel nämnas Sven Lagerbrings *Anmärkingar öfver de äldre och nyare tiders förmån* från 1754, Abraham Niklas Edelcrantz (Clewbergs) *Ode till svenska folket* från 1786 eller Johan Gabriel Oxenstiernas *Skördarne* från 1796.²¹⁴ När medeltiden nämns i den här typen av källor påminner uttalandena i hög grad om vad man finner i historieskrivningen från samma tid.²¹⁵ Utan att ta upp särskilda namn hänvisar författarna till den oreda som rådde i Sverige och lägger skulden på prästerskapet och dess beroende av Rom. I ett fall beskrivs uttryckligen ättfejderna mellan erikar och sverkrar just i ljuset av detta.²¹⁶ Trots att inget enskilt namn nämns innebär det att Erik indirekt förknippas med negativa värden.

²¹¹ Wallenstråle 1766, s. 11–12. Se även *ibid.* s. 15–28; Gadd 1752, s. 10; Lagerbring 1754, § IV.

²¹² Fischerström 1769, s. 147–148; Edelcrantz 1786, *passim*.

²¹³ Oxenstierna 1796, s. 15–20.

²¹⁴ Lagerbring 1754; Edelcrantz 1786; Oxenstierna 1796. I det sistnämnda fallet nämns Erik Segersäll och den förmodligen fiktive 1000-talskungen Erik Årsäll (s. 17–18), som möjligen kan räknas till medeltiden, men knappast representerar Sveriges tidiga kristna historia.

²¹⁵ Se t.ex. Ågren 2009, s. 127–131.

²¹⁶ Malm 1778, s. 9–11. Se också Gadd 1752, s. 12; Sjöborg 1793, s. 35–36. Den ovan refererade bröllopsdikt som omnämner förkristna band mellan Sverige och Danmark inkluderar dock också medeltida kungar med danska drottningar i samma positiva anda. Wallenstråle 1766, s. 30–34.

Faktum är att endast en direkt referens till Erik har funnits i det material som jag har gått igenom och den är otydlig. I ett tal hållet med anledning av Adolf Fredriks död berör Jacob Israel Köhler bland annat staden Uppsala och dess äldre historia:

Där Erics helga flod med Fyris vågor spelar
och Yngve Frejers stad i tvenne skiften delar
från tappra Sturars tid ett gammalt tempel står
där Guden av sitt folk en helig dyrkan får.²¹⁷

Uppenbarligen handlar passagen om Uppsala universitet, ett ”tempel” som invigdes under Sten Sture d.ä.:s riksföreståndarskap, nämligen 1477. I dikten nämns vidare Apollo, ”dygd och lärdom” samt lagerblad,²¹⁸ företeelser som för tankarna till bildning och vitterhet. ”Erics helga flod” kan inte gärna vara något annat än Erikskällan (trots att det är ”Fyris vågor” och inte källan som delar Uppsala i två delar). På sätt och vis lyfts alltså Erik fram i ett positivt och intressant sammanhang: Yngve Frej är ynglingaättens grundare och påminner om göticism, medan Apollo bidrar med ett antikt inslag och sturarna tillsammans med Erik ett erkännande av medeltiden, men också en anspelning på svensk självständighet. Däremot är Eriks roll inte framträdande. Det är Uppsala och universitetet som hyllas, inte helgonkungen. Kanske är det bara för att formulera en litterärt stilig passage som Köhler har valt att foga in Erikskällan. Exemplet visar att det var möjligt att beröra Erik i en hyllning till en modern kung, men inte mer.

Erik är alltså fortfarande förpassad till en undanskymd roll när Sverige skulle hyllas. Det finns ingen anledning att tro att orsaken är någon annan än tidigare, nämligen att han hade trängts undan av protestantiska kungar. Ett citat som illustrerar det tydligt är detta, ur Hans Bergerströms dikt till Gustav III vid kröningen: ”Vad förste Gustaf var, han ännu mera är”.²¹⁹ Gustav Vasa själv var tvungen att hitta förebilder från katolsk tid, och därför jämfördes han gärna med Erik i olika sammanhang.²²⁰ För 1700-talets kungar fanns det som sagt mindre kontroversiella föregångare att hänvisa till.

²¹⁷ Köhler 1772, pag. C3v.

²¹⁸ Köhler 1772, pag. C4r.

²¹⁹ Bergström 1772, s. 5.

²²⁰ Se förutom exemplet ovan Ågren 2006; Berglund 2007.

Till och med när det gällde Eriks främsta egenskap – fromheten – var han perifer. I Jakob Rickardssons *Historiskt bevis om Svea och Göta rikets urgamla frihet* från 1758 kommenterar författaren gudfruktighet:

Uti historien finnas överhetspersoner som än idag äras och berömmas för deras gudsfruktan. Ibland dem vill man allenast nämna högstsalig konung Gustaf Adolf som äger så för denna som andra prisvärldiga kongl dygder ett evärdeligt ärominne.²²¹

Att Erik inte är den främste att nämna när svenska kungars fromhet diskuteras, utan att han distanseras av protestantismens store försvarare under 30-åriga kriget säger en hel del om vilka förändringar som faktiskt hade skett i fråga om historiska gestalters symboliska värde.

6. Erik som anfader

Frågan är då varför Vasa-ättens popularitet ökade i representativa sammanhang under 1600-talet? Kan det finnas andra skäl än religiösa till att just dess kungar framhävdes? Pfalz-kungarna var på nära håll Vasa-ättlingar, i och med att Karl X Gustav var dotterson till Karl IX. För Adolf Fredrik och hans efterföljare i den Holstein-Gottorpska ätten var släktskapet avlägsnare, men fortfarande äkta. En anmoder till Adolf Fredrik var syster till Karl X Gustav och alltså dotterdotter till Karl IX. Att båda ätterna också betraktades som Vasa-kungar, inte bara i symbolisk utan också i biologisk mening, visar flera citat riktade till dessa regenter. Carl Urban Hiärne skrev till exempel följande ord med anledning av den sista Pfalz-regenten Ulrika Eleonoras död: ”Öds Wasa-ätten ut, skall Carla släkt förtäras?”²²²

Därmed skulle fixeringen vid Vasa-kungarna kunna förklaras som rent genealogisk. Vad som då glöms är att den som betraktade de sittande kungarna som Vasa-ättlingar också gjorde dem till släktingar till snart sagt alla

²²¹ [Rickardsson] 1758, s. 113. Se också t.ex. Sjöborg 1793, s. 35–36.

²²² Hiärne 1856 (1742), s. 201. Här nämns dessutom ”store Gustafs” blod. Se också Dalius 1869 (1661), s. 94; Reuterkrantz 1690, s. 28; Hesselius 1743, opag.; Wenerdahl 1748, pag. Bv.; Wallenstråle 1766, s. 18; Köhler 1772, pag. Bv.–B2r.; Flintberg 1778, pag. 2v.; *Ode över deras majestäters konung Gustav Adolfs och drottning Frederica Dorothea Wilhelminas kröning...* 1800, opag. samt exempel från Dahlström 2010, s. 23.

medeltida kungaätter i Sverige, inklusive den erikska. I och med att Gustav Vasa själv gjorde anspråk på att härstamma från de gamla ätterna fördes ju denna härkomst vidare till hans efterkommande. Strikt sett var därför anspelningar på släktskap med till exempel Erik den helige lika naturliga som anspelningar på släktskap med Gustav Vasa. Trots det var bilden olika.

6.1. Reformationstiden, cirka 1540–1619

Hänvisningar till att den sittande regenten eller ätten var släkt med Erik den helige saknas inte. Under Gustav Vasa och hans söners tid var det släktskapet viktigt i både genealogier och hyllningar till enskilda.²²³ Karl Knutsson Bondes tilltag att infoga de medeltida kungafamiljerna i sin egen ättelinje påverkade alltså även de protestantiska kungarnas uppfattning om sitt ursprung.

6.2. Stormaktstiden, 1620–1688

Släktskapet bortom Gustav Vasa var fortfarande levande kunskap efter 1620. Vid Gustav II Adolfs död tas det upp av Jonas Magni i en begravningspredikan. Här kan det dock vara värt att notera att Erik inte nämns specifikt, utan att hänvisningen går till den erikska ätten som helhet. Magni leder sedan antavlan via Karl Knutsson Bonde och Sten Sture fram till den lysande Gustav Vasa.²²⁴ Det är alltså uppenbart att det var de gamla anorna i allmänhet som var eftersträvansvärda, inte släktskapet med en specifik kung. I övrigt är det från 1600-talet svårt att hitta hänvisningar till släktskap med de gamla ätterna – och därmed också till Erik den helige – i hyllningar till kungligheter.²²⁵

Även hänvisningar i strikt genealogiska verk är ovanliga. Johan Henrich Voigts utförliga genealogi över Karl XI innehåller bara uppgifter om släkt-

²²³ [Peder Svart] 1620 (1560), s. 46–47; [Tegel] 1598, opag.; ”Arbor Genealogica. R. Caroli IX” u.å., opag.

²²⁴ Magni 1632, pag. C2r. En ”Erik X” som räknas upp tillsammans med Inge (av stenkilska ätten, oklart vem av de två) och Erik Eriksson (läspe och halte) kan vara Erik den helige. Numreringen var omdebatterad vid denna tid, men det vanliga var att Erik gavs nummer IX. Magni syftar därför troligen på Erik Knutsson.

²²⁵ Se t.ex. UUB Palmskiöld2; UUB Palmskiöld13; UUB Palmskiöld372; UUB Palmskiöld409.

skap med utländska kungahus.²²⁶ Detta kan ses som ett tecken på att den svenska historien var mindre intressant, men det kan också vara så att de svenska kungliga förfäderna ansågs vara kända och inte lika viktiga att lyfta fram. I vilket fall som helst framstår inte Erik som en viktig förfader.

6.3. Sen karolinsk tid och tidig frihetstid, 1689–1749

Under 1700-talets första hälft betonades släktskapet mellan Erik och de moderna kungarna i genealogiska översikter. Johan Peringskiöld går igenom hur olika äktenskap hade lett till att "S. Eriks och dess prinsessors kungliga blod, som igenom åtskilliga ätteleder förvidgat sig, är ännu till en del levande uti den kungliga Carolo-Gustavianska grenen".²²⁷ Andra historiska texter redogör för Karl Knutssons eller Gustav Vasas släktskap med erikska ätten och bidrar på så sätt indirekt till att upprätthålla kopplingen. Intressant nog lyfts då Erik som person fram, inte bara ätten.²²⁸ Det antyder att det fortfarande vid den här tiden finns ett särskilt värde i att ha honom som anfader. Mot det talar att inga särskilda anspelningar på Eriks status som helgon och rikspatron görs; att han var den förste kungen av erikska ätten – vilket gör det naturligt att nämna honom specifikt – samt att det finns åtminstone en källa som kopplar Gustav Vasa till Birger Jarls Bjälbo-ätt utan att dra släktskapet vidare bakåt mot erikska ätten.²²⁹ Återigen framträder bilden av Erik som en möjlig men inte självklar del av svenskt politiskt kulturarv, dock är varken argumenten för eller emot särskilt starka.

Något som däremot talar emot att hans värde var stort är att han inte lyfts fram som anfader i den mer representativa tillfällesdiktningen. Det enda exempel som har hittats är i en begravningspredikan till Karl XI:s drottning Ulrika Eleonora d.ä. Hon var av den gamla danska kungaätt, som blev befryndad med erikska ätten när Valdemar I:s dotter Rikissa gifte sig med "konung Erich den tionde i Sverige (som var konungs Erichs den heliges sonson)".²³⁰ Det som är intressant här är att Erik nämns specifikt, trots

²²⁶ Voigt [1687], passim.

²²⁷ Peringskiöld 1719, s. 57.

²²⁸ Wilde 1736, s. 65; UUB Nordin 776. 3. 1747, s. 16; KB D322. 1. 1748, § X; KB D325. [1748], § 9.

²²⁹ KB D383. u.å., opag.

²³⁰ Isogæus 1693, s. 109.

att hans roll är ganska perifer. Eventuellt kan det ses som ett tecken på att han värderades särskilt högt, men det kan också förklaras med att han förut-sattes vara känd.

Från och med 1690-talet, då uppgiften om att Eriks far hade varit bonde började tolkas som att han hade *betat* Bonde, blev kopplingen mellan erikska ätten och familjen Bonde särskilt stark. Oftast är det dock ätten och inte Erik själv som framhävs. Ett historiskt verk kommenterar att den moderna Bonde-ätten är besläktad med de gamla erikarna, men då nämns inte Erik specifikt, utan i stället hans far.²³¹ Ett annat koncentrerar sig främst på Eriks ättlingar.²³² När andra erikar än just helgonkungen lyfts fram som exempel på kungliga förfäder framstår hans individuella värde som lägre.

I tillfälleslitteratur till familjen Bonde är Erik minst av allt ett nödvändigt inslag. Det finns flera exempel på hur medlemmar av familjen Bonde uppmärksammas utan att han nämns.²³³ I en klagodikt över den avlidne Carl Bonde 1740 säger Andreas Hesselius, som samma år publicerade tragedin om Erik den helige, att den döde hade både kungar och jarlar bland sina förfäder.²³⁴ När det gäller de kungliga anorna kan antydning ha syftat på Karl Knutsson enbart, men den omnämnda jarlen är rimligen Eriks far Jedvard, som enligt en allmän uppfattning verkade som sådan i Västergötland. Bakgrunden var alltså värd att lyfta fram, men eftersom Erik inte själv nämns med namn går det inte ta detta som intäkt på att han som individ ansågs ha ett särskilt värde. De främsta tecknen på sådana intäkter är hyllningarna vid Carl Bondes begravning 1700 respektive en yngre namnes bröllop 1730. I det förra fallet pekas Erik direkt ut som anfader.²³⁵ I det senare sägs inget om släktskap, men Erik har en framträdande plats i dikten och det är svårt att se något annat skäl till det.²³⁶

²³¹ KB D374. u.å., opag.

²³² UUB Nordin820. u.å., pag. 18v.

²³³ Bonde 1730; M. H. 1732; Celsius [1737].

²³⁴ Hesselius 1740a, opag.

²³⁵ Malmberg 1700, s. 81.

²³⁶ Montelius 1730, opag.

6.4. Sen frihetstid och gustaviansk tid, 1750–1812

Även från 1700-talets andra halva finns exempel på genealogiska redogörelser som påpekar släktskapet mellan Erik den helige och det regerande kungahuset.²³⁷ Talande är Sven Lagerbrings redogörelse för de svenska kungahusens anor. I en inledande diskussion över Vasa-ättens släkträd (där den sittande kungen Gustav III ingår) menar Lagerbring att det inte är någon idé att söka rötterna längre tillbaka än till den Krister Vasa som levde under kung Birger Magnussons tid (runt år 1300). Visserligen finns det uppgifter som säger att Kristers farfar Ingemund var son till Erik den helige, men Lagerbring har inte kunnat få dem bekräftade. Sedan nämner författaren att Peringskiöld i *Monumenta Ullerakerensia* ger en utförlig skildring av Gustav Vasas anor (se ovan), men att det inte är plats att redogöra för dem här.²³⁸ Inget tyder på att Lagerbring vill förneka möjligheten till släktskap mellan Gustav och Erik. Däremot är det uppenbart att han inte heller ser det som så viktigt att han är beredd att göra avkall på sina källkritiska principer eller infoga en längre utvikning än vad han redan gjort. Erik är okontroversiell, men också ointressant.

I hyllningar återfinns inget genomslag för Erik. Av de predikningar och dikter som har gått igenom tar endast en upp släktskap med svenska kungar bortom Vasa-ätten. I det fallet gäller det inte Erik eller någon annan medeltida kung, utan ynglingaättens mytiske grundare Yngve: ”Vår hela Nord till fröjd, dess avundsman till fasa, [/] finns ännu Yngues ätt i kungahuset Vasa”²³⁹ skaldar Martin Georg Wallenstråle med anledning av bröllopet mellan den blivande Gustav III och Sofia Magdalena 1766. Versfragmentet visar att Gustav sågs som Vasa-ättling, men är också ett uttryck för göticistisk nostalgi. Av medeltiden och dess store helgonkung ser man däremot inte ett spår, trots att släktskapet utan tvivel var känt.

För familjen Bonde gäller samma förhållanden som för kungahuset. Släktskapet med Erik och hans ätt kommenteras ibland i historiska verk.²⁴⁰

²³⁷ Se förutom nedanstående not också: KB D443. u.å., s. 215; KB D322a. u.å., s. 206; Lagerbring 1778, s. 22.

²³⁸ Lagerbring 1780, s. 49.

²³⁹ Wallenstråle 1766, s. 18.

²⁴⁰ KB D322a. u.å., s. 206; Berch 1766, s. 24–25; KB D334. 1782, opag.

I samband med hyllningar nämns kopplingen däremot inte.²⁴¹ Varken bland kungar eller bland grevar förefaller stoltheten över att kunna leda sina anor tillbaka till rikspatronen vara särskilt stor. Urvalet är förvisso långt ifrån komplett. Jag tvivlar inte på att en fullständig genomgång av allt som skrivits till ära åt det svenska kungahuset eller åt familjen Bonde under perioden 1750 till 1812 skulle få fram några anspelningar på det erikska blodet i båda fallen. Däremot skulle det inte förändra den övergripande bilden, som för övrigt inte bara gäller det sena 1700-talet, utan även tiden från åtminstone andra halvan av 1600-talet. Tidigare hade arvet från Erik den helige i viss mån uppmärksammats bland kungligheter, men därefter kom det att överglänsas av idén att härstamma från Vasa-ätten. En ny tid hade fått en ny hjälte, utan att den före väsentligen hade omvärderats.

7. Marginaliseringen av en landsfader

Hela denna artikel pekar mot samma slutsats: trots att Erik var en uppskattad kung och fortfarande tillerkändes både symboliskt och genealogiskt värde i det protestantiska Sverige, var han inte särskilt viktig i dessa roller: hans betydelse för eriksgatan ifrågasattes: riksvapnet kopplades till honom, men det var vapnet, inte Erik, som stod i centrum; hans död utnyttjades sällan till vare sig antidansk propaganda eller plädering för nationalsvensk gemenskap, och när det gjordes fick Karl Sverkersson lika framträdande roll. Det sistnämnda gällde dock också i de krönikor som skrevs före reformationen och bör därför inte tillmätas alltför stor betydelse.

I historiska översiktsverk, liksom i släktredovisningar och i heraldiska eller antikvariska utredningar gavs han en något framträdande plats, om också inte helt utan ifrågasättande. I verkligt symboliskt och ideologiskt betydelsefulla texter, tillfälleslitteratur som skapats med enbart representativt syfte, hamnade han dock i bakgrunden eller utelämnades helt – både som förebild och som förfader. Erik den helige blev under perioden mellan reformationen och romantiken alltså inte i första hand omvärderad, utan snarare undanträngd.

²⁴¹ *Då... Gustaf Wattring och... Catharina Bonde sammanvigdes...* 1756; [Div. begravningsverser över Gustav Bonde 1764] ur UUB *Personalverser över enskilda. 4:0. 1760–1769. A–Ce.*

Förmodligen bär reformationen en del av ansvaret för detta, men det kan diskuteras om förändringen verkligen var revolutionär. Enligt iakttagelser i tidigare forskning (se 1.1.) är ett mer typiskt revolutionärt förhållande till det förflutna att i ett inledande skede fördöma allt gammalt för att sedan gradvis återupprätta det. Någon sådan tendens är inte synlig i det här fallet, men det finns anledning att betrakta Eriks statusminskning som ett utslag av revolutionär förändring i alla fall.

Ett annat utmärkande drag för förhållandet till det förflutna hos stater som bär på ett revolutionärt arv är nämligen att de gradvis skaffar sig sina egna symbolgestalter och därmed blir mindre beroende av den gamla regimens: Washington i USA, Marat i det republikanska Frankrike och Lenin i Sovjetunionen är utmärkta exempel på det.²⁴² Till denna krets kan läggas Gustav Vasa (och i lägre grad andra svenska protestantiska kungar) i svenskt 1600- och 1700-tal.

En rättvis fråga som reser sig är om Gustav Vasas intagande av Eriks plats som främste landsfader verkligen är ett utslag av revolutionärt historiebbruk. Var hans insatser så viktiga att hans stjärna hade lyst klarare än Eriks, även om reformationen inte hade dragit undan basen för dennes status? Det är naturligtvis svårt att svara på, men jag tror inte det. Det finns flera exempel utanför historieskrivningens ram på hur Eriks symbolvärde hotades. Att rent religiösa traditioner, som stora firanden runt hans festdag och vördnad av relikerna, försvann säger sig självt. Eftersom det baner som trupperna hade marscherat under var en del av relikerna var det svårt att använda det efter reformationen och det finns heller inga vittnesmål om att det skulle ha skett. I landslagens instruktion om i vilka namn kungen skulle svära sin kröningsed ersattes jungfru Maria och Sankt Erik med ”all jorderikets heder”.²⁴³ Sådana förändringar gjorde Erik otvivelaktigt mindre betydelsefull i allmänt medvetande och följaktligen mindre användbar som symbol. Även om reformationen kanske bara är en del i förklaringen till att han trängdes undan av modernare kungar går det alltså inte att bortse från denna delförklaring. Alla förändringar en revolution för med sig sker inte med buller och bång och det finns mer än ett sätt att förlora sin status som ”rikets berömligaste ljus”.

²⁴² Tumarkin 1983, s. 2.

²⁴³ *Sveriges rikets landslagh* 1608 (1442), fol. XCv.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Kungliga biblioteket (KB)

A-samlingen

968. *Kyrkokalender... Sammandragen och försvenskad av Petro Benedicti Upsaliensi et pastor Wekolmensi. Skriven av Petro Andræ Upsalensi (1611).*

D-samlingen

1. Rasmus Ludvigsson (u.å.), *Samlingar till en svensk krönika.*
18. Rasmus Ludvigsson (1579), *Brevi historia narratio rerum gestarum regum Sveciae...*
- 45a. Bureus, Johannes (u.å.), *Om tre kronor i Sveriges vapen.*
- 45b. Bureus, Johannes (u.å.), *Utkast om tre kronor i Sveriges vapen.*
322. Celsius, Olof, *Collegium över svenska statskunskapen (sammanbunden m. andra föreläsningar).*
1. "Professor Olai Celsii collegium över svenska statskunskapen" (1748).
- 322a. von Celse, Magnus (u.å.), *Anteckningar och samlingar rörande svenska historien 1.*
325. *Anteckningar vid Olof Celsius föreläsningar 1748 i sv statskunskap ([1748]).*
- 332:1. *Sven Brings föreläsningar över svenska historien för 1718 (1758–59).*
334. Luth, Petri (1782), *Annotationes över svenska historien.*
- 335:1. Loccenius, Johannes ([1733], svensk avskrift av *Historia Svecanae a primo rege Sveciae usque ad Carolum XI*, 1654), *Svensk historia*, 1.
343. Messenius, Johannes (u.å.), *Series regum Sueciae. Från Adam och Magog till k Karl IX.*
348. Skytte, Bengt, *Historiska anteckningar och utdrag.*
3. "Historiska utdrag" (u.å.).
350. Stobæus, Rikard (u.å.), *Conspectus regum et dynastarum Svethiae Gothiaeqve...*

354. *Samling av åtskilliga manuscripta i romerska och svenska historien...*
1. von Wallen, Charles Fredrik ([1715]), "Kort sammanfattning av svenska historien ifrån äldsta tider till år 1715 utur Puffendorffs och Örnhelms hist. Svec".
- 356:1. *Wallwicks anmärkningar ur svenska historien* ([1769]).
364. *Ett kort uttag utav åtskilliga trovärdiga krönikor och skribenter (från Magog till K Carl IX)*.
[1.] "Ett kort uttag av åtskilliga trovärdiga krönikor och skribenter (från Magog till K Carl IX)" (u.å.).
[2.] "Ett kort uttag utav alla de konungar och regenter som hava regerat här i Sverige" (u.å.).
- 365a. Bessenius, Lars (1786), *En kort inledning till fäderneslandets historia*.
374. Frondin, Elias (u.å.), *Föreläsningar i svenska historien*.
375. Georgii, Carl Fredrik (1758), *Collegium över svenska historien m m*.
379. Gylta, Göran ([c:a 1550]), *Cronika der Könige in Schweden...*
383. Bring, Sven (u.å.), *Collegium i svenska historien för Kalmare föreläsning*.
385. Bring, Sven (1749), *Föreläsningar över Doct Erich Benzeliu collegium i svenska historien...*
403. [Måns Olsson] (1587), *Kort extrakt med någre få rim på alla Sveriges konungar eftersom mäster Lars ärkebiskop i Uppsala i sin krönika vardera beskrivit haver*.
434. [utan titel].
[2.] "Utdrag ur Olaus Petris krönika" (1573).
443. Menander, C. F. (u.å.), *Föreläsningar i svenska historien från äldsta tider till 1520*.
445. *Sammandrag av svenska historien från dess början till år 1520* (u.å.).

Engeströmska samlingen

- B.III.1.39. Benzeltiernas, Gustaf (u.å.), *Historisk avhandling om konung Erik den helige*.
- B.IV.2.6. *G. Benzeltjernas... anteckningar ur åtskilliga skrifter ur sv. och allmänna historien*.
13. "Excerpter ur C. Lundii arbeten" (u.å.).

B.X.1.9. Prytz, Clas Johansson ([1698]), *En historisk traktat om Svea och Göta rikens allmänna rätt.*

B.X.1.37. *Abrégé de l'Histoire Ecclesiastique de Suede* (u.å.).

F-samlingen

a12. Bureus, Johannes ([c:a 1600]), *Sumlen.*

a24. Bureus, Johannes (u.å.), *Adulruna.*

b2. [Aschæneus, Martin] (1629), *Collectio et connectio.*

e13. Keder, Niklas (1731), *Koncept till förbättring av Brenners Thesaurus nummorum m.m.*

e13A. Keder, Niklas, *Manuskript.*

[1.] "Imagines Regum Priscorum Suecia ex antiquis..." (u.å.).

e13B. Keder, Niklas, *Manuskript.*

"Kort handledning till de förra Svenskas och Götars penninggång..." (u.å.).

e13C. Keder, Niklas: *Manuskript.*

e18:2. [Reenhielm, Isak], *Acta Publica.*

[11.] "Om allehanda slags mynt..." (1666).

f5. Hadorph, Johan ([1673]), *Beskrivning över Karl XI:s resa i Sverige 1673.*

h9. Peringskiöld, Johan (u.å.), *Monumenta Sveo-Gothorum. Västergötland. Skåne. Halland. Blekinge.*

h11. Peringskiöld, Johan (u.å.), *Annaler i svensk historia.*

h13. Peringskiöld, Johan (u.å.), *Konungatal eller förteckning på Svea och Göta rikets konungar och drottningar.*

i1. Peringskiöld, Johan Fredrik (u.å.), *Index historico-philologicus.*

l3a. *Avritningar av kyrkor och kyrkovapen i Uppland* (u.å.).

m16:1. Törner, Fabian (u.å.), *Collegium de antiquitatibus Sveogothias...*

M-samlingen

11:1. *Brev från textförfattarna till Dahlberg.*

11:2. *E. Dahlbergs brev och brevkoncept rörande Suecia antiqua et hodierna.*

11:4. *J. Loccenii specialbeskrivningar* (u.å.).

11:8. *Dahlbergs och andras topografiska anteckningar och notiser.*

2. [c.] ”Dahlbergs topografiska anteckningar Västergötland” (u.å.).

Rålambska samlingen

108. in fol. Lehmberg, Lars (u.å.), *Svenska konungatalet...*
137. in fol. [utan titel].
[1.] ”Ett kort dock nyttigt uttag av åtskilliga trovärdiga krönikor” (1648).
21. in 4o. Örneklo, Petrus (u.å.), *Theatrum Sveo Gothicum eller himlapostens Mercurii uppställande och upptonande av alla Svea och Göta konungabedrifter...*
97. in 4o. Base, Johan Petri (1586), *Sveriges och Götes historia författad och skickelig tillhopabragd av Joanni Magno Ghot... på det troligaste försvenskad och på rim utfäst.*
179. in 4o. *Series Regum Sueciae Genealogica* (u.å.).

Lunds universitetsbibliotek (LUB)

Historia Svensk Medeltid (HSM)

- Hans Bosson Smålänning (1584), *Then swenske chrönikan korteligen författad uti rim.*

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

E-samlingen

37. *Krónica Magni Matth. Str.* (u.å.).
52. Rasmus Ludvigsson (1580), *Ett kort extrakt och uttag av Sveriges rikes krönikor.*
55. *Gammal krönika* (u.å.).
61. *Prof. Fabiani Törners observationes in historiam* ([1710]).
66. *Collegium privatissimum historiae Svecanae E. Benzeli* (1717).
92. Cederhielm, Germund Carl (u.å.), *Sveriges historia från kung Erik den helige till kung Carl XI:s död.*
95. Hallenberg, Jonas (u.å.), *Anmärkninga över Lagerbrings Svea rikes historia.*
96. Rosenhane, Schering (1784), *Histoire de Suède.*

- 97b. *Sammandrag och föreläsningar i Sveriges historia.*
 [1.] "Ett kort uttåg av åtskilliga trovärdiga krönikor och skribenter..." (u.å.).
 [9.] "Den svenska historien korteligen utdragen av Pufendorf och Örnhjelm etc allt ifrån kristendomen intill närvarande tid A.O 1709" ([c:a 1710]).
 [10. Obetitlad anonym] (u.å.).
 [11. Oläslig förkortning, följt av "Regnum Svecie"] (u.å.).
- 97c. *Svenska välldesåldern till dess omständliga uppteckning* (u.å.).
- 126h. *Diverse anteckningar i svensk historia.*
 5. "Ett kort extrakt utdraget av den svenska krönika om alla kristna konungar i Sverige regerat hava" (1674).
 7. "Om kristna konungar i Sverige efter Kristi födelse" (u.å.).

Nordinska samlingen

152. *Chronica vol. 14, Svea konungalängd* (1753).
153. *Chronica vol. 15, Stobæus, Kilian* (u.å.), *Conspectus Regum et Dynastarum Suethiae Gothiaeque.*
155. *Chronica vol. 17.*
 1. "Schwedische Cronica" (u.å.).
 10. "Synopsis Historica dynastiarum regum Sveciae" (u.å.).
 12. "Ett sammandrag av Sveriges och övriga europeiska staters historia till år 1700" (u.å.).
750. Benzelius, Erik (u.å.), *Svea rikets konungars historia.*
758. Fischerström, Johan (1754), *Försök till en svensk historia.*
766. Törner, Fabian (1700), *Historia regum regni Sueciae in Collegio privato...*
772. Verelius, Olof (u.å.), *Svensk historia.*
775. Hermansson, Johan (u.å.), *Collegium i svensk historia.*
776. [utan rubrik].
 3. Celsius, Olof (1747), "Collegium uti svenska successionen".
 6. [Celsius, Olof] (u.å.), "Regnum Sueciae Collegium".
 7. "Kort utdrag av biskopens i Linköpings herr doktor Andrea Rhytzeliis svenska historia innehållande följande 12 frågor" (u.å.).
 9. "Kort begrepp av svenska historien utur Pufendorf" (u.å.).
777. *Anteckningar i svensk historia.*

1. "Memorial och vittnesbörd vad som skett är här i Sverige i lång av konungar" (u.å.).
 2. Lampadius, Petrus (1609), "Ett kort uttag av åtskilliga trovärdiga krönikor och skribenter...".
 3. "Extrakt utav alla Svea- och Götakonungars regemente..." (1713).
 4. "Historisk ordning och följe på alla konungar av Sverige strax efter syndaflo den och till... Kung Carl den elfte" (u.å.).
 5. "Brevis Historia Patriae" (u.å.).
778. *Anteckningar i svensk historia.*
2. "Några korta frågor uti svenska historien" (u.å.).
 - 14b. "Kortelig utdraget av svenska krönikan, den de kalla Mr Oluffs, var konung efter annan haver förbättrat uti lagen" (u.å.).
 17. [Sveriges historia 1148–1385] (u.å.).
783. Ekholm, Erik (u.å.), *Anteckningar i "Gamla svenska historien"*.
820. *Historia om de förändringar som skett i Sverige antingen av religion eller av ombytningar i regeringen*, (u.å.).
996. [*Topographica*].
- a. "De descriptione Sueciae" (u.å.).
 - b. "Extract över Svea Göta konungar... intill vår nu allranådigste konung Carl d. 11" (u.å.).

Palmskiöldska samlingen

2. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 1.*
13. *Programmata ad rationes & parentationes.*
23. *Regum Sveciae Series ante R. Gustavum Primum.*
6. "Konungarnas kronologiska ordning och namn (tysk avh.)" (u.å.).
256. *Topographica. Del 3. Sverige i gemen. Sveriges vapen. Regering.*
 1. "Sverige vapen 3 kronor. 5 st kopparst. Anmärkningar och bevis. Tvist med Danmark" (u.å.).
 2. "Laur Petri Diss de Tribus Coronis m K. Mjts brev 1557, Sveriges bevis etc" ([1557]).
 3. "Relation om Sv vapen Tre kronor 1668. K Mjts brev 1671. Anmärkningar i det ämne" ([1671]).
259. *Topographica. Del 6. Stockholm. Staden i gemen.*

5. "Stockholms stads vapen" (u.å.).
280. *Topographica. Del 27. Uppsala. Domkyrka. Gamla Uppsala.*
9. "Konungars och ärkebiskopars begravingar &c. vid Gamla Uppsala" (u.å.).
283. *Topographica. Del 30. Uppsala. Kloster. Domkyrka &c.*
8. "Uppsala Bondkyrka eller H Trefaldighetskyrka" (u.å.).
9. "Om S Erichs kapell" (u.å.).
14. "Förteckning på gravkoren. Deras reparation. S:t Eriks skrin. 4 kopparstick &c" (u.å.).
298. *Topographica. Del 45. Västergötland S–Ö.*
11. "Valla härad. Varola kyrka. Varnhems klosterkyrka. Kloster k:st. Inskriptioner. Epitafia regum &c kopparstick" (u.å.).
372. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 7.*
375. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 10.*
409. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 2.*
412. *Likpredikningar över privatpersoner. Del 6.*
492. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 13.*

Personverser över enskilda. 4:0. 1760–1769. A–Ce.

Begravningsverser till Gustav Bonde 1764.

Verser rörande svenska kungl. personer

"Gustav IV Adolf med gemål och barn 1778–1799".

"Gustav IV Adolf med gemål och barn 1800–".

Tryckta källor

- Afthonios (2002, skriven ca 350–400), *Retoriska övningar. Afthonios Pro-gymnasmata*, Eriksson, Anders (red.) Nora.
- "Arbor Genealogica. R. Caroli IX" (u.å.), u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 34. *Acta ad Historiam Regum Sueciae XII. Acta ad Hist. R. Caroli IXni. Del 3*).
- Aristoteles (1926, skriven under 300-talet fvt.), *The "Art" of Rhetoric*, London & Cambridge, Mass.
- Baazius, Johannes (1642), *Inventarium ecclesiae sveo-gothorum continens integram historiam eccles. svec.*, Linköping.

- Bartels, Henric (1652), *Concilio Inauguralis oder Christliche Huldigungs-predigt... Christinen...*, u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 433. *Predikningar över särdeles tillfällen. Del 1*).
- Berch, Carl Reinhold (1989, skriven 1753), *Tal, om svenska myntets ålder*, Göteborg.
- Berch, Carl Reinhold (1766), *Avhandling om nordiska folkets forna sjöväsende, så väl till handel, som örlog*, Stockholm.
- Bergström, Hans (1772), *Swerjes rikets sällhet, grundad vid vår allernådigaste konungs och herres Gustav den III:djes högsthugneliga kröning...*, Karlskrona.
- Berghult, Anders (1764), *Kort inledning till den gamla och nya svenska historien uti frågor och svar till ungdomens tjänst författad*, Stockholm.
- Biugg, Petrus Jonae (1619), *Een Christelig Lijkpredikning Om the Andeliga Fiender/ med hwilka alla Gudfruchtiga Menniskior strijda måstel i thenna Werldennel för än the igenom then yttersta fienden döden nederlagde warda*, Bråborg (ur UUB Palmskiöldska samlingen 408. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 1*).
- Biörner, Erik Julius (1737), *Nordiska kämpadater*, Stockholm.
- Bonde, Frederic L. (1730), *En kort fägnedikt lämnad vid kongl. kammarherrens hr greve Carl Bondes samt högvälborne frökens fr Ingeborg Lilliehöks bröllopsakt...*, Lund.
- af Botin, Anders (1764, 1:a uppl. 1760), *Utkast till svenska folkets historia*, 4, Stockholm.
- af Botin, Anders (1792), *Svenska folkets historia*, 2, Stockholm.
- Brenner, Elias (1972, 1:a uppl. 1691), *Thesaurus nummorum Sveo-Gothicorum. Det är en skatt av svenskt mynt*, Stockholm.
- Bureus, Johannes (1886, skriven c:a 1600), *Sumlen* (i urval), Stockholm.
- Celsius (von Celse), Magnus d.y. ([1737]), *Ode votiva... Gustavo Bonde...*, Uppsala.
- Chytræus, David (1614), *Epistolae*, Hannover.
- Columbus, Samuel (1856, skriven c:a 1680), "Den svenske konungs-son (fragment)", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vittnerhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelm till Dalin*, 2, Uppsala.
- Cronman, Johannes (1647), *Serenissimae et potentissimae principis ac dominae dn. Christinae...*, Dorpat (ur Palmskiöld375. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 10*).

- von Dalin, Olof (1742), *Svenska friheten. Skaldedikt i fyra sånger*, Stockholm.
- von Dalin, Olof (1750), *Svea rikets historia ifrån dess begynnelse till våra tider. Andra delen, som innehåller påviska tiden*, Stockholm.
- Dalius, Sven (1869, 1:a utg. 1661), "Gratulantsmemorial", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin*, 9, Uppsala & Stockholm.
- Den Skånska Nationen i Lund (1697), *Sorgebeklämda Undersåtares Tårar*, Lund (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).
- Den Småländska Nationen i Lund (1699), *En anständig Fröjde-Ton*, Lund (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Dijkman, Ludert (1685a), *Swea Inbyggjares Samhällige Klagan och Sorge-Stämman*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica* 1).
- Dijkman, Ludert (1685b), *Lamentum eller En Sorge-Music aff 4 Siungande och 4 Spelande*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica* 1).
- Dolmannus, Johannes (1650), *Königliche Ehrenkron. Das ist eine Investitur-predigt... Christinen...*, Riga (ur UUB Palmskiöldska samlingen 433. *Predikningar över särdeles tillfällen. Del 1*).
- Edelcrantz (Clewberg), Abraham Niklas (1786), *Ode till svenska folket*, Stockholm.
- Eenberg, Johan (1704), *Kort beskrifning om Upsala och dess antiquiteter*, Uppsala.
- Eldh, Carl (1871, 1:a utg. 1723), "Handel och husaktighet...", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin*, 15, Uppsala & Stockholm.
- Eldh, Carl (1871, 1:a utg. 1724), "Äkta hushållning förliknat vid urmakareverk...", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin*, 15, Uppsala & Stockholm.
- Ericus Olai (1678, övers. av handskr. *Chronica Regni Gothorum* c:a 1470), *De swenskes och göthers historia*, Stockholm.
- "Erik den heliges legend på latin, fornsvenska och modern svenska" (1954, skriven c:a 1270), i Thordeman, Bengt (red.), *Erik den helige. Historia. Kult. Reliker*. Stockholm.

- Eurelius, Gunno (1863, 1:a utg. 1697), "Kungaskald", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin*, 6, Uppsala & Stockholm.
- Falcke-sånge- och Winge-snåår (1682), Jägare Störar (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).
- Fant, Erik Mikael (1803), *Utkast till föreläsningar öfver svenska historien I*, Uppsala.
- Fischerström, Johan (1769), *Tal till det svenska folket*, Uppsala.
- Flintberg, C. H. (1778), *Ode till fäderneslandet på konungens födelsedag*, Stockholm.
- Frölich (Funck), Charlotta (1759), *Svea och Göta kristna konungars sagor. Sammanfattade till underrättelse för Sveriges allmoge och menige man*, Uppsala.
- Gadd, Pehr Adrian (1752), *En dygdig enighet... över deras kungliga majestäters högst hugneliga kröning...*, Stockholm.
- Gillieström, Oloff (1694), *Ålskogs Vitterhet Uti En Liuflig och Oförfalskad Kärleek Förwänd...*, Stockholm (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Gislonis, Jacobus ([1680], 1:a uppl., *Chronologia seu temporum series ab initio mundi ad nostra haec tempora praesentia*, 1592), *Chronologia eller tidräkning ifrån världens begynnelse till närvarande år 1680 efter Kristi födelse*, u.o.
- Gjörwell, Carl Christopher (1793), *Characteren av Sveriges regenter alltifrån överdrotten Oden till Konung Gustaf III*, Stockholm.
- [Gyldenstolpe (Wexionius), Michael Olai] (1650), *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fennigiae et subjectarum provinciarum*, Åbo.
- Gyllenborg, Carl (1863, 1:a utg. 1701), "Några verser över narviska victorien", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin*, 5, Uppsala & Stockholm.
- Göransson, Johan (1749), *Svea rikets konungars historia och ättartal från 2200 år före Christum intill 1749*, Stockholm.
- [Hadorph, Johan] (1678), "Johan Hadorphi påminnelser om de tre kronor till H. Schefferum den 1. aug. 1678 översände", i Schefferus, Johannes, *Antiquis verisque regni Sveciae insignibus*, Stockholm.
- [Hallman, Gustaf Adolf] (1812), *Kort utdrag utur svenska historien för skolungdom*, Kalmar.

- Hallman, Johan Göstaf (1875, 1:a utg. 1734), "Hjeltars grönskande lager", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjälm till Dalin*, 19, Uppsala & Stockholm.
- Herbinius, Johannes (1687), [Svenskt tillägg till] Laurenbergius, Petrus, *Chronius, sive historiae universalis epitome*, Åbo.
- Hesiodos (2006, skriven 700–600 f.Kr.), *Theogony*, New York.
- Hesselius, Andreas (1740a), *Fru Themis klagan över... Carl Bondes tidiga död...*, Stockholm.
- Hesselius, Andreas (1740b), *Erik den nionde eller helige fordom konung i Upsala. Tragedi av fem akter*, Stockholm.
- Hesselius, Andreas (1743), *Underdänig lyckönskan över... Adolph Fredrik... för efterträdare på den svenska tronen förklarades*, Stockholm.
- Himmelsk lycksalighetssyn* [1686], Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica* 1).
- Hintzke, Johannes (1652), *Gloria nationis Sveciae. Oratione panegyrica adumbrata*, Riga (ur UUB Palmskiöldska samlingen 11. *Orationes varii argumenti*).
- Hiärne, Carl Urban (1856, 1:a utg. 1742), "Den beträngde swears klagan", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjälm till Dalin*, 3, Uppsala.
- Hiärne, Carl Urban (1856, 1:a utg. 1743), "Frihetens rätta bruk i ett konungaval", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjälm till Dalin*, 3, Uppsala.
- Hummerhielm, C. (1714), [utan titel], i *Epicedia memoriae Spegelianae...* Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 427. *Likpredikningar över privatpersoner. Del 21*).
- Hyphoff, Elisæus (1731), *Kort inledning till den gamla och nya svenska historien. Begynnarnom till tjänst*, Stockholm.
- "Hypomnemata" (1730), i Verelius, Olof, *Epitomarum historiae Svio-Gothicae...*, Stockholm.
- Håf, Andreas (1694), *Uprunnen nys stor Hiertans Frögd/ I Giöthaland wäl allom rögd*, Göteborg (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).
- Höök, Per (respondent) & Törner, Fabian (preses) (1712), *D. D. Exercitium Academicum de Erico IX siue Sancto*, Uppsala.

- Isogæus, Simon (1683), *En rätt kristens rätte kännemärke... Thord Bonde... Ulf Bonde... Claes Bonde...*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 412. *Likpredikningar över privatpersoner. Del 6*).
- Isogæus, Simon (1693), *Svea luft, himla luft. När den stormäktiga Sveriges drottning Ulrica Eleonora... förbytte sin jordiska skröplighet i himmelsk härlighet*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 4. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 3*).
- Jennings, John (1749), *Undersätlig fägnad vid hans kongl maj:ts Friedrich I... födelsedag*, Stockholm.
- Johannes Magnus (1554), *Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus*. Rom.
- Johannes Magnus (1620, 1:a uppl. *Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus* 1554), *Svea och Göta krönika...*, Stockholm.
- Johannes Magnus (1560), *Historia Metropolitanæ Ecclesiæ Upsalen. in regnis Suetiæ et Gothiæ*, Rom.
- Kafle, Johannes (1697), *Panegyricus Carolo XII regi Sveonum...*, Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 492. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 13*).
- Karl IX (1906, skriven c:a 1590), "Historiska betraktelser", S. Clason (utg.), *Historisk Tidskrift*, 1906.
- Klingius, Zacharias (1663), *Herr Christer Bondes...*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 413. *Likpredikningar över privatpersoner. Del 7*).
- "Kristna konungar i Sverige. VGL IV 15" (1941, skriven c:a 1240), i Lindquist, Ivar, *Västgötalagens litterära bilagor. Medeltida svensk småberättelsekonst på poesi och prosa*, Lund.
- Köhler, Jacob Israel (1772), *Underdånigste minne av högtalig hans majestät konung Adolph Friedric*, Uppsala.
- Lagerbring, Sven (1754), *Anmärkningur öfver de äldre och nyare tiders förman*, Lund.
- Lagerbring, Sven (1773), *Svea rikets historia ifrån de äldsta tider till de närvarande*, 2, Stockholm.
- Lagerbring, Sven (1778), *Sammandrag av Svea rikets historia*, 2, Stockholm.
- Lagerbring, Sven (1780), *Sammandrag av Svea rikets historia*, 6, Stockholm.
- Lamberg, Eric (1751), [Likpredikan över Fredrik I], Stockholm.
- Laurelius, Olof (1664), *J. Ebba Catharina Bonde...*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 413. *Likpredikningar över privatpersoner. Del 7*).

- Laurentius Petri (1828, skriven c:a 1560), *Svenska Chrönika*, i *Scriptorum rerum Svecicarum Medii Aevi*, 2:2, Uppsala.
- Laurinus, Laurentius (1647), *En kort Sveriges krönika...*, Linköping.
- Lilla rimkrönikan (1865, skriven c:a 1450), i Klemming, G. E. (utg.), *Svenska medeltidens rimkrönikor*, 1, Stockholm.
- Lind, Johan J. (1735), *Lyckönskan uppå... Ulricae Eleonorae födelsedag*, Stockholm.
- Lindschöld, Eric (1859–66, skriven c:a 1680), ”Disticha”, i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelmtill Dalin*, 4, Stockholm & Uppsala.
- Loccenius, Johannes (1631), *Oratio de serenissimi & potentissimi principis ac domini dn Gustavi Adolphi*, Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 372. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 7*).
- Loccenius, Johannes (1647), *Antiquitatum Sveo-Gothicarum*, Stockholm.
- Loccenius, Johannes (1728, 1:a uppl. *Antiquitatum Sveo-Gothicarum* 1647), *Svenske och götiske gamle handlingar*, Stockholm.
- [Loenbom, Samuel] (1768), *Kort inledning till svenska historien och statskunskapen*, Stockholm.
- [Lundström, Nils Erik] (1760), *Kärnan av Svea rikets historia*, 2, Stockholm.
- M. H. (1732), *Minnesamt runamärke för... Gustaf Bonde...*, Stockholm.
- Magni, Jonas (1622), *Synopsis historiae universalis...*, Uppsala.
- Magni, Jonas (1632), *Serenissimi et potentissimi principis ac domini, dn Gustavi Adolphi... debitum epilogium*, Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 372. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 7*).
- Malm, Alexander (1778), *Tal till underdånigt minne av hans kungl. höghet kronprinsens Gustaf Adolfs höga födelsedag*, Göteborg.
- Malmberg, Petrus (1700), *En kristelig likpredikan över... Carl Bonde...*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 22c. *Kungl. personer i Sverige. Del 1*).
- Messenius, Johannes (1610), *Amphiteatrum...*, Stockholm.
- Messenius, Johannes (1611), *Tumbae veterum ac nuperorum apud Sueones Gothosque regum, reginarum, ducum...*, Stockholm.
- Messenius, Johannes (1692, 1:a uppl. 1611), *Sveopentaprotopolis. Det är de fem förnämste och äldste Sveriges och Götes huvudstäder*, Stockholm.

- Messenius, Johannes (1612), *Specula. Det är Sveriges rikets skådetorn*, Stockholm.
- Messenius, Johannes (1700, skriven c:a 1620), *Scandia Illustrata, seu chronologica de rebus Scandiae...*, 2, Stockholm.
- Messenius, Johannes (1703, skriven c:a 1620), *Scandia Illustrata, seu chronologica de rebus Scandiae...*, 9, Stockholm.
- Messenius, Johannes (1703, skriven c:a 1624), *Scandia Illustrata, seu chronologica de rebus Scandiae...*, 12, Stockholm.
- Messenius, Johannes (1875, skriven 1629), *En lustig och trovärdig krönika om Stockholm...*, i Silverstolpe, Carl (utg.), *Historiskt bibliotek I*. Stockholm.
- Montelius, Niclas (1730), *Några enfaldiga rim i djupaste vördnad yttrade då... hr greve Carl Bonde och högvälborne fröken fr Ingeborg Lilliehök ingick äkta förbund...*, Lund.
- Möller, Daniel Vilhelm (preses) & Wolff, Sigismund Adam (respondent) (1696), *De tribus Regni Sveciae coronis*, Narva (ur UUB Palm-skiöld256. *Topographica. Del 3. Sverige i gemen. Sveriges vapen. Regering*).
- Möller, Henrik (1555), *Carolus Canuti. CXXXIX Svecorum rex. Carmine elegacio celebratus in honorem Serenissimi a potentissimi principi D Gostavi...*, Rostock (ur UUB Palm-skiöldska samlingen 372. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 7*).
- Nodman, Johan (1739), *Underdånig lyckönskan på hans kongl. maj:ts, vår allernådigast konungs födelsedag*, Stockholm.
- Nohr-Moræus, Andreas E. (1673), *Guds fruktan och konungens ära...*, Västerås (ur UUB Palm-skiöldska samlingen 434. *Predikningar över särdeles tillfällen. Del 2*).
- Nordiske Stjerne-Skieen (1680), Stockholm (ur UUB Palm-skiöldska samlingen 14. *Poetica I*).
- Norin, Jonas (1697), *Sidsta Ähre-Tienst Då... Mag. Andreas Håf... blef till sin hwil-lokammare i Scara Domkyrckia beledsagad...*, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- [Norman, Georg] (1931, skriven c:a 1540), "Visitatio Gustaviana", S. Kjällerström (utg.), i *Kyrkohistorisk årsskrift*, 1931.

- Norrman, Lars (1700), *Memoria vitae immortalis viri Andrae Spolii...*, Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 379. *Parentationer över privatpersoner. Del 6*).
- Ode över deras majestäters konung Gustav Adolphs och drottning Frederica Dorothea Wilhelminas kröning i Norrköping den 3 april 1800* (1800), Norrköping.
- Olaus Petri (1917, skriven c:a 1550), *En svensk krönika*, Uppsala.
- Oxenstierna, Johan Gabriel (1796), *Skördarne. Poem i nio sånger*, Stockholm.
- P. G. (1686), *Himmelsk Lycksalighets Syyn*, Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica I*).
- Parschitius, Christophorus (u.å.), *D. O. M. A. trifolium anagrammaticum & floribus indelibili nomini inscriptis invictissimi potetissimi et clementissimi domini Caroli XI Dei gratia...*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica I*).
- Paulinus Gothus, Laurentius (1613), [Predikan vid Karl IX:s begravning], Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 408. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 1*).
- Paulinus Gothus, Laurentius (1621), *En kort sermonn uthi then stormechtigste höghborna furstinnens och frues/ f. Christines*, Strängnäs (ur UUB Palmskiöldska samlingen 408. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 1*).
- Paulinus Gothus, Laurentius (1636), *Historia Arctoæ*, Strängnäs.
- Peder Svart (1964, skriven c:a 1560), *Konung Gustaf I:s krönika*, Stockholm.
- [Peder Svart] Nigrus, Petrus (1620, skriven 1560), *Liksermon hållen uti den allravördigaste k Göstaffs utfärd*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 408. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 1*).
- [Peringskiöld] Peringer, Johan (1685a), *Sacratissimo Svec: Goth: Vandal:que Rege Carolo Clementissima Regina Ulrica Eleonora Augustis Parentibus Serenissimus Princeps Gustavus*, u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica I*).
- Peringskiöld, Johan (1710), *Den första boken av Svea och Göta minningsmärken uti Upplands första del Tiundaland*, Stockholm.
- Peringskiöld, Johan (1719), *Monumenta Ullerakerensia cum Upsala Nova illustrata eller Ulleråkers härads minningsmärken med nya Uppsala*, Stockholm.

- Peringskiöld, Johan (1725), *Ättartal för Svea och Göta konungahus*, Stockholm.
- Petreyus, Petrus (1611), *En kort och nyttig krönika...*, Stockholm.
- Phrygius, Sylvester Johannes (1618a), *Oratio de vita liberalissimi regis Johannis Tertij*, u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 408. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 1*).
- Phrygius, Sylvester Johannes (1618b), *Likprocess hållen uti S herres hertig Johans jordefärd*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 408. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 1*).
- Phrygius, Sylvester Johannes (1620), *Then helge och gudelige Judiths wälskickade änkiostånd/ och fredelige affgång/ uthi thens högborne hertigedoters/ f. Elizabeths boren furstinnes*, Torpagård (ur UUB Palmskiöldska samlingen 408. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 1*).
- von Pufendorf, Samuel (1688), *Inledning till svenska historien*, Stockholm.
- Reuterkrantz, Martin (1690), *Panegyricus Carolo regni Suec.*, Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 492. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 13*).
- Rhyzelius, Andreas ([1751], 1:a uppl. 1725), *Uttåg av svenska historien*, Linköping.
- Rhyzelius, Andreas (1741), *Sviogothiae Luctus Publicus... Ulricae Eleonora...*, Linköping.
- [Rickardsson, Jakob] (1758), *Historiskt bevis om Svea och Göta rikets urgamla frihet*, Stockholm.
- Rosén, Johannes (1750), *Oration panegyrica in natalem... Friderici I...*, Stockholm.
- Rosenhane, Schering d.y. (1789), *Svea rikets konungalängd*, Stockholm.
- Rotlöben, Johannes (1632), *Wehmütige Trost-klage... Gustavi Adolphi Magni...*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 409. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 2*).
- Rotlöben, Johannes (1634), *Storwürdigst Ehren-bedächnungs... Gustavi Adolphi Magni...*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 409. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 2*).
- Rudbeck, Olof (1869, skriven 1677), [gravskrift över rikshistoriografen Joh. Loccenius], i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin XII*, Uppsala & Stockholm.
- Rudbeck, Olof (1937, 1:a uppl. 1679), *Atlantica*, 1, Stockholm & Uppsala.

- Rudbeck, Olof (1869, skriven 1682), [gravskrift över professor Verelius], i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin*, 12, Uppsala & Stockholm
- Rudbeck, Olof (1947, 1:a uppl. 1698), *Atlantica*, 3, Stockholm & Uppsala.
- Rudbeckius, Johannes (1622), *Then höghborne Frw och Förstinna frw Catharina*, Strömsholm (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 408. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 1*).
- Rudeen, Thorsten (1867, 1:a utg. 1696), "Över kon Carl XI:s födelsedag 1696", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin*, 3, Stockholm & Uppsala.
- Runius, Johan (1870, skriven 1699), "Nimrods skäkta. Till Göteborgs beröm", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin*, 14, Uppsala.
- Runnerberg, E. (1697), *Europa in Luctu Seu Orbis Christiani Lessus et Threnodia*, Stockholm (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 15. *Poetica 2*).
- Rühs, Friedrich (1823, 1:a uppl. 1803), *Svea rikets historia från de äldsta tider till konung Carl XII:s död. Första delen*, Stockholm.
- Salvius, Lars (1741), *Beskrivning över Sverige*, 1, *Uppland*, Stockholm.
- Salvius, Lars (1771), *Svenska historien till yngsta begynnares tjänst samman dragen*, Stockholm.
- Samsonius, Hermann (1621), *Der Obrügkeit Ehren- Schmuck. Das ist Eine Christliche Huldigungspredigt... Gustaff Adolff...*, Riga (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 433. *Predikningar över särdeles tillfällen. Del 1*).
- Saxo Grammaticus (2005, skriven c:a 1200), *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*, Köpenhamn.
- Scarinius, Jonas (1682), *En kristelig kröningspredikan vid... drottning Ulricae Eleonorae... kröningshögtid*, Stockholm (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 434. *Predikningar över särdeles tillfällen. Del 2*).
- Schefferus, Johannes (1666), *Upsalia*, Uppsala.
- Schefferus, Johannes (2005, 1:a uppl. *Memorabilium Sueticae gentis exemplorum liber singularis* 1671), *En bok om det svenska folkets minnesvärda exempel*, Stockholm.
- Schefferus, Johannes (1675), *Notae Joannis Schefferi in Vitam S. Erici*, Uppsala.
- Schefferus, Johannes (1678), *Antiquis verisque regni Sueciae insignibus*, Stockholm.

- Schönström, Peter (1816, skriven 1741), *En kort anledning till svenska historiens förbättrande*, Stockholm.
- Silverstolpe, Gustaf Abraham (1805), *Lärobok i svenska historien*, Stockholm.
- Sjöborg, Nils Henrik (1793), *Sammandrag av Svea rikets religions historia*, Lund.
- [Skinnerus], Ericus Jacobi (1585), *Nuptiis serinissimi atque potentissimi principis ac domini Johannis III...*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 372. *Orationer och parentationer över kungl. personer i Sverige. Del 7*).
- Skogekär Bergbo (1871, 1:a utg. 1658), ”Det svenska språkets klagemål att det som sig borde icke älskat bliver”, i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vittnerarbeten av svenska författare från Stjernhjelms till Dalin*, 1, Uppsala.
- Skrage, Simon (1652), *Dn Carlous Bonde...*, u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 8. *Parentationer över privatpersoner. Del 1*).
- Smaraeus, J. (1697), *Fast liwet tyks olyckligt här En dygdig Siäl doch lycklig är*, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Små och Stora! Man och Qwinnal Böra alfvarsamt besinna! Hur’ de må med samnat liud! Prisa Kungen näst sin Gud. För den härliga och dråpeliga Seger Hans Kongl. Mayst. Konung Carl Den XII. erhållit emot Czaren af Muskov Wed Narva den 20 Novemb. 1700*, (1700), u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 388. *Smärre Poesier etc. af Nämnde Auctoror etc.*).
- Sollenius, M. (1688), *Dianae och Astrilds Jacht*, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1680–1689 E–J).
- Spalchaver, Daniel (1633), *Eine christliche Traur-klag und Leichpredige dem durchläuchstigten Großmächtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Gustavo Adolpho...*, Rostock (ur UUB Palmskiöldska samlingen 409. *Likpredikningar över kungliga personer i Sverige. Del 2*).
- Spegel, Haquin (1707), *Den svenska kyrkohistorien*, 2, Stockholm.
- Stara, Gustav (1656), *Dn Gustavus Bonde...*, Uppsala (ur UUB Palmskiöldska samlingen 8. *Parentationer över privatpersoner. Del 1*).
- Sveriges krönika* [Prosaiska krönikan] (1868–1881, skriven c:a 1450), i Klemming, G. E. (utg.), *Småstycken på förnsvenska*, Stockholm.
- Sveriges rijkens landslagh* (1608, skriven 1442), Stockholm.

- Swebilius, Olof (1676), *Likpredikan över... Johan Olofsson Stiernehök...*, Stockholm (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 427. *Likpredikningar över privatpersoner. Del 21*).
- [Tegel, Erik Jöransson] (1598), *Genealogia över Sveriges, Danmarks och Polens konungar...*, Stockholm.
- Tegel, Erik Jöransson (1751, skriven c:a 1610), *Konung Eric's den XIV:des historia...*, Stockholm.
- Terseus, Elaus (1657), *Sacra chronologia inde ab ortu mundi usque ad natum Christum*, Uppsala.
- Terseus, Elaus (1673), *Den kristliga predikan över hans kunglige majts konung Carls den elftes... inträde till regementet*, Linköping (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 434. *Predikningar över särdeles tillfällen. Del 2*).
- Then Svenska Argus*, 1 (1910, 1:a utg. 1733), Stockholm.
- Then Svenska Argus*, 2 (1914, 1:a utg. 1734), Stockholm.
- Thomæus, Jöran Jakob (1812), *Sveriges historia uti kort sammandrag för den spädare ungdomen*, Kristianstad.
- Torner, C. (1682), *Acclamationes subjectissimæ in Natalem Recens Nati Principis Hereditarii Celsissimi Domini Caroli XII. Swea Frögde-Roop*, u.o. (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 15. *Poetica 2*).
- Twenne Oror (1693), *Siu Eiwigt grönskande Cypresser*, Uppsala (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 15. *Poetica 2*).
- Uggla, Carl (1791), *Svea-rikes rådslängd*, Stockholm.
- Ullberg, Jonas (1692), *Astrilds Skyttekonst Då Wyrdige och wällärde Herren Herr Ionas Heidman Samt Dygdesamme Jungfru Anna SwänsDotter/Ullberg ett Christerliget ächta förbund ingingo*, Uppsala (ur UUB Sv/Personverser över enskilda 1690–1699 Go–J).
- Upmarck, Johannes (1714), *Oratio parentalis in obitum reverendissimi patris ac doctoris Dn. Haquini Spegel...*, Uppsala (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 427. *Likpredikningar över privatpersoner. Del 21*).
- Verelius, Olof (1730, skriven c:a 1650), *Epitomarum historiae Svio-Gothicæ...*, Stockholm.
- Videkindi, Jonas (1664), *Lumen chronographicum regnorum...*, Stockholm.
- Virtutes repertæ. Den ingenfunne dygders språk. Uppå den stormäktigste drottning Christinae lycklige kröningsfest hållit i Stockholm den 11 november anno MDCL* ([1650]), Stockholm (ur UUB Palmiskiöldska samlingen 14. *Poetica 1*).

- Voigt, Johan Henrich (1683), *Historische Ordnung und Nachfolge der Könige in Schweden. Kurz nach der Sündfluth an bis auf diese Zeit Caroli des Elffften*, u.o.
- Voigt, Johan Henrich ([1687]), "Genealogia oder Stamm-Register Caroli XI biss auf Caroli Magnum", i *Dreyfache Schwedische Zeitfackel...*, u.o.
- Vossius, Gerhard (1990, utg. 1626), *Elementa rhetorica på svenska, 1626*, Hansson, Stina (utg.), Göteborg.
- Vultejus, Johannes (1688), *Sophia Christiana...*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 412. *Likpredikningar över privatpersoner. Del 6*).
- Wallenstråle, Martin Georg (1766), *Götheborgs fägnad vid deras kungliga högheters, kronprinsen Gustafs och kronprinsessan Sophia Magdalenas höga förmälning...*, Göteborg.
- Wennerdahl, Wilhelm Anders (1748), *Östgöta helicons fägnekvåde över... prins Carls... höga födelse på Stockholms slott den 26 septembris 1748*, Linköping.
- Westhius, Samuel (1873, skriven 1678), "Adelskaps härkomst", i Hanselli, Per (utg.), *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare från Stjernhjelm till Dalin*, 16, Stockholm & Uppsala.
- Wilde, Jacob (1731), *Sueciae historia pragmatica*, Stockholm.
- Wilde, Jacob (1736), *Sveriges beskrivna lagars grund, art och upprinnelse...*, Stockholm.
- Wilde, Jacob (1743), [kommentarer], i von Pufendorf, Samuel, *Inledning till svenska statens historia*, Stockholm.
- Wolf, Nicolaus (1676), *Ad serenissimum ac potentissimum principem ac Dominum Carolum XI... post cruentam aliquot horarum in campis Lundensibus Pugnam Ao MDCLXXVI D IV Dec.*, u.o. (ur UUB Palmskiöldska samlingen 14. *Poetica 1*).
- Wählin, Christian (1791, 1:a uppl. 1787), *Fäderneslandets historia för begynnare*, Lund.
- Yngre redaktion av *Lilla rimkrönikan* [Inledningen till Stora rimkrönikan] (1865, skriven c:a 1520), i Klemming, G. E. (utg.), *Svenska medeltidens rimkrönikor*. 1, Stockholm.
- Örnghjelm (Arrhenius), Claes (1689), *Historia Sveonum Gothorumque Ecclesiastica...*, Stockholm.

Örnghjelm (Arrhenius), Claes (1693), *Memoriae sacrum serenissimae principis ac dominae Dn. Ulricae Eleonorae*, Stockholm (ur UUB Palmskiöldska samlingen 15. *Poetica* 2).

Litteratur

- Agulhon, Maurice (1999, 1:a uppl. 1985), "Politics, images and symbols in post-revolutionary France", i Wilentz, Sean (ed.), *Rites of Power. Symbolism, ritual and politics since the Middle Ages*, Philadelphia.
- Andersson, Aksel (1900), *Uppsala universitets matrikel*, 1, Uppsala.
- Andersson, Eric H. (1943), "Från vaggan till graven. Några anteckningar från Pjätteryd", *Folkkultur*, 1943.
- Arnoldsson, Sverker (1946), "Johan III:s litterära självporträtt", i *Studier tillägnade Curt Weibull den 19 augusti 1946*, Göteborg.
- "Astrild" (1904), i *Nordisk Familjebok*, 2, Stockholm.
- Aurelius, Carl Axel (1994), *Luther i Sverige. Svenska lutherbilder under tre sekler*, Skellefteå.
- Belloc, Hilaire (1992), *Europe and the Faith*, Rockford.
- Bergh, Severin (1915), "Elias Palmskiöld och hans samlingar", *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsendet*, 1915.
- Berglund, Louise (2003), *Guds stat och maktens villkor – Politiska ideal i Vadstena kloster, ca 1370–1470*, Uppsala.
- Berglund, Louise (2007), "Den odödlige makthavaren. Hur Gustav Vasa byggde sin mediala image", i Ekström, Mats & Kroon, Åsa (red.), *Pa-keterad politik. Elva essäer om journalistik och medier*, Stockholm.
- Bergner, Barbro (1997), "Dygden som levnadskonst – Kvinnliga dygdeideal under stormaktstiden", i Österberg, Eva (red.), *Jämmerdal och fröjdesal: kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Stockholm.
- Bertelli, Sergio (1998), "Rex et Sacerdos: The holiness of the king in European civilization", i Ellenius, Allan (ed.), *Iconography, propaganda, and legitimation*, Oxford.
- Bitzer, Lloyd F. (1999), "The Rhetorical Situation", i Lucaites, John Louis, Condit, Celeste Michelle & Caudill, Sally (ed.), *Contemporary Rhetorical Theory. A Reader*, London & New York.

- Blomqvist, Lars Erik (1987), "Introduction", i Arvidsson, Claes & Blomqvist, Lars Erik (ed.), *Symbols of power. The esthetics of political legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe*, Stockholm.
- Bolin, Sture (1931), *Om Nordens äldsta historieforskning. Studier över dess metoder och källvärde*, Lund.
- Bollerup, Erik (1967), "Sven Bring (Lagerbring) och kanslercensuren i Lund på 1750-talet", *Scandia*, 1967.
- Bollerup, Erik (1968), "Om franska inflytelser på svensk historieskrivning under frihetstiden", *Scandia*, 1968.
- Bourdieu, Pierre (1977), *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge.
- Brough, Sonia (1985), *The Goths and the Concept of Gothic in Germany from 1500–1750*, Frankfurt am Main.
- Burke, Kenneth (1969), *A Rhetoric of Motives*, Berkley, Los Angeles & London.
- Burke, Peter (1996), *En kung blir till. Myter och propaganda kring Ludvig XIV*, Stockholm.
- Burke, Peter (1997), "State-Making, king-making and image-making from Renaissance to Baroque: Scandinavia in a European context", *Scandinavian Journal of History*, 1997.
- Buss, Märta (1973), *Likpredikningar från 1700- och 1800-talen*, Åbo.
- Carlsson, A. B. (1919), *Uppsala universitets matrikel*, 2, Uppsala.
- Carlsson, Sten (1977), "Historieämnets etablering vid Uppsala universitet", *Aktuellt för historieläraren*, 1977.
- Centerwall, J. E. (1915), "Pindos", i *Nordisk Familjebok*, 21, Stockholm.
- Christensson, Jakob (1992), "På spaning efter den svenska Upplýsningen", *Häftet för kritiska studier*, nr. 1 1992.
- Curtius, Ernst Robert (1999), "Poetry and Rhetoric", i Kallendorf, Craig (ed.), *Landmark Essays on Rhetoric and Literature*, Mahwah, New Jersey.
- Dahlström, Anders (2010), "'You can't expect to wield supreme power just because some watery tart threw a sword at you'. En studie i maktlegitimering om Fredrik I och Adolph Fredrik", Opublicerad C-uppsats, Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Davies, Robert William (1989), *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, London.
- Delblanc, Sven (1965), *Åra och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*, Stockholm.

- Drees, Jan (1986), *Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung. Studien zur deutschsprachigen Gelegenheitsdichtung in Stockholm zwischen 1613 und 1719*, Stockholm.
- Ekedahl, Nils (1999), *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokont*, Uppsala.
- Ellenius, Allan (1998), "Introduction: Visual representation of the state as propaganda and legitimation", i Ellenius, Allan (ed.), *Iconography, propaganda, and legitimation*, Oxford.
- Ellenius, Allan (2001), "Kan bilder tala? – om retorik och konstvetenskap", i Johannesson, Kurt (red.), *Vetenskap och retorik. En gammal konst i modern belysning*, Stockholm.
- Eng, Torbjörn (2001), *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*, Stockholm.
- Ericson, Lars (2003), "När Erik den helige förvandlades från ett personhistoriskt till ett legendhistoriskt problem. En historievetenskaplig debatt kring sekelskiftet 1900", *Släkt och Hävd*, 2003.
- Ericson, Lars (2004), *Johan III. En biografi*, Lund.
- Eriksen, Thomas Hylland (1996), *Historia, myt och identitet*, Stockholm.
- Eriksson, Anders (2002), "Inledning", i Eriksson, Anders (red.), *Retoriska övningar. Afihonios Progymnasmata*, Nora.
- Eriksson, Gunnar (1993, 1:a uppl. 1976), *Från renässans till upplysning. Idéhistorisk översikt*, Umeå.
- Eriksson, Nils (1973), *Dalin – Botin – Lagerbring. Historieforskningen och historieskrivningen i Sverige 1747–1787*, Göteborg.
- Eriksson, Sven (1949), "Den svenska nationalkänslan före 1800-talet", *Historielärarnas förenings årskrift*, 1949.
- Ferguson, Arthur B. (1993), *Utter Antiquity. Perceptions of Prehistory in Renaissance England*, Durham, NC.
- Ferm, Olle (1993), "När och för vem skrev Ericus Olai sin Chronica regni Gothorum?", *Lychnos*, 1993.
- Figes, Orlando & Kolonitski, Boris (1999), *Interpreting the Russian Revolution. The language and symbols of 1917*, New Haven.
- Franklin, Julian H. (1963), *Jean Bodin and the Sixteenth-Century Revolution in the Methodology of Law and History*, Cambridge.
- Frängsmyr, Tore (1987), "Den svenska Upplysningen – fanns den?", *Artes*, nr 1 1987.

- Frängsmyr, Tore (1993), *Sökandet efter Upplysningen. En essä om 1700-talets svenska kulturdebatt*, Stockholm.
- Frängsmyr, Tore (2004), *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år, 1, 1000–1809*, Stockholm.
- Gellner, Ernest (1983), *Nations and Nationalism*, New York.
- Gerner, Kristian (1986), "The Bolshevik order and Russian tradition", *Nordic Journal of Soviet and East European Studies*, nr 1 1986.
- Geyl, Pieter (1955), *Use and abuse of history*, New Haven.
- Gillgren, Peter (2005), "Att minnas de döda", i Christensson, Jakob (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden*, Lund.
- Gillis, John R. (1996), "Memory and identity: The history of a relationship", i Gillis, John R. (ed.), *Commemorations. The politics of national identity*, Princeton.
- Granberg, Gunnar (1998), *Gustav III – en upplysningskonungs tro och kyrkosyn*, Uppsala.
- Granberg, Gunnar (2006), *Uppsala stift – Historiska perspektiv. Om kyrka och tro i Uppland, Gästrikland och Hälsingland under 1000 år*, Uppsala.
- Greenslade, S. L. (1975), *The Cambridge History of the Bible, 3, The West from the Reformation to the Present Day*, Cambridge.
- Griffiths, Tony (2004), *Scandinavia. At war with trolls. A history from the Napoleonic era to the third millennium*, Kent Town.
- Grundberg, Malin (2005), *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier*, Lund.
- Gustafsson, Harald (2000), *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*, Stockholm.
- Gustafsson, Harald (2006), "Att testa gränser. En inledande problematisering", i Gustafsson, Harald & Sanders, Hanne (red.), *Vid gränsen. Integration och identitet i det förnationella Norden*, Göteborg.
- Hale, John (1995), *The Civilization of Europe in the Renaissance*, New York.
- Hall, Patrik (2000), *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekel*, Stockholm.
- Hallberg, Peter (2003), *Ages of Liberty. Social Upheaval, History Writing and the New Public Sphere in Sweden, 1740–1792*, Stockholm.
- Hallenberg, Mats (2003), "Kungen, kronan eller staten? Makt och legitimitet i Gustav Vasas propaganda", i Harnesk, Börje (red.), *Maktens skif*

- tande skepnader. *Studier i makt, legitimitet och inflytande i det tidigmoderna Sverige*, Umeå.
- Hansen, Lars-Erik (1997), "Den nordiska tanken – speglad i Nordenföreningarnas arkiv", i Abukhanfusa, Kerstin (red.), *Grannar emellan*, Stockholm.
- Hansson, Stina (1990), "Om utgåvan", i Hansson, Stina (red.), *Vossius' Elementa Rhetorica på svenska*, Göteborg.
- Hansson, Stina, (2000), *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar*, Göteborg.
- Hansson, Stina, (2001), "Genre och Tolkning", *Rhetorica Scandinavica*, 18, 2001.
- Hardison Jr., O. B. (1999), "Rhetoric, Poetics and the Theory of Praise", i Kallendorf, Craig (ed.), *Landmark Essays on Rhetoric and Literature*, Mahwah, New Jersey.
- Hay, Denys (1957), *Europe: The Emergence of an Idea*, Edinburgh.
- Helander, Hans (2008), "On Clas Örnhielms Historia Sveonum Gothorumque ecclesiastica (1689)", Opublicerad artikel, Uppsala universitet.
- Helander, Hans (2009), *Latinet som kulturbärande språk under den Nya Tiden*, Opublicerat arbete, Uppsala universitet.
- Hellmer, Erica (2009), "Fiender. Konstruktionen av 'Vi' och 'De Andra' i 1600-talets bönedagsplakat", Opublicerad magisteruppsats, Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Hildebrand, Karl-Gustaf (1934), "Gustav Vasas arvförening. Dess medeltida bakgrund och förutsättningar", *Historisk Tidskrift*, 1934.
- Hobsbawm, Eric (1990), *Nations and Nationalism since 1780: programme, myth, reality*, Cambridge.
- Holmberg, Sören & Petersson, Olof (1980), *Inom felmarginalen: En bok om politiska opinionsundersökningar*, Stockholm.
- Ihalainen, Pasi (2005), *Protestant nations redefined. Changing perceptions of national identity in the rhetoric of the English, Dutch and Swedish public churches, 1685–1772*, Leiden.
- Jensen, Kurt Villads (2005), "Introduction", i Lehtonen, Tuomas M. S. & Jensen, Kurt Villads (ed.), *Medieval History Writing and Crusading Ideology*, Helsingfors.
- Johannesson, Kurt (1982), *Gotisk renässans. Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*, Stockholm.

- Johannesson, Kurt (2002), "Omnia mutantur. Ett tema med variationer i Sternhielms Hercules", i Möller, Håkan et al. (red.), *Poetiska världar. 33 studier tillägnade Bengt Landgren*, Stockholm/Stehag.
- Johannesson, Kurt (2005), *Svensk retorik från medeltiden till våra dagar*, Stockholm.
- Johannesson, Kurt (2006), *Retorik eller konsten att övertyga*, Stockholm.
- Johannisson, Karin (1989), *Levande lärdom. Uppsala universitet under fem sekler*, Uppsala.
- Kan, Alexander (1994), "Scandinavian conceptions of national history – A model for Soviet historians?", i Lönnroth, Erik, Molin, Karl & Björk, Ragnar (ed.), *Conceptions of national history. Proceedings of Nobel Symposium 78*, Berlin.
- Karlsson, Åsa (1999), "Wismar", i *Att illustrera stormakten. Den svenska fortifikationsens bilder 1654–1719*, Lund.
- King, David (2006), *Drömmen om Atlantis*, Stockholm.
- Korhonen, Tua (2008), "Apostrophe and Subjectivity in Johan Paulinus Lillienstedt's *Magnus Principatus Finlandia* (1678)", i Harsting, Pernille & Viklund, Jon (ed.), *Rhetoric and Literature in Finland and Sweden, 1600–1900*, Köpenhamn.
- Kumlien, Kjell (1979), *Historieskrivning och kungadöme i svensk medeltid.*, Stockholm.
- Lagerqvist, Lars O. (1995), "Äldre Vasatid", i Jonsson, Kenneth, Nordlind, Ulf & Wiséhn, Ian (red.), *Myntningen i Sverige 995–1995*, Stockholm.
- Landes, Joan (1993), *Women and the public sphere in the age of the French Revolution*, New York.
- Landgren, Per (2008), *Det aristoteliska historiebegreppet. Historieteori i renässansens Europa och Sverige*, Göteborg.
- Lindberg, Bo (1984), *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige*, Göteborg.
- Lindberg, Bo (2001), "Retorik och idéhistoria", i Johannesson, Kurt (red.), *Vetenskap och retorik. En gammal konst i modern belysning*, Stockholm.
- Lindqvist [Grinde], Janne (2002), *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i svenskspråkiga tillfällstryck till handelsmän före 1780*, Uppsala.
- Lindqvist Grinde, Janne (2008), *Klassisk retorik för vår tid*, Lund.
- Lindroth, Sten (1997, 1:a uppl. 1975), *Svensk Lärdomshistoria. Stormaktstiden*, Stockholm.

- Logan, Donald F. (2002), *A History of the Church in the Middle Ages*, New York.
- Lovén, Christian (2004), "Erikskulten i Uppsala. Dubbelhelgonet och den långa stationsvägen", *Uppland: Årsbok för medlemmarna i Upplands forminnesförening och hembygdsförening*, 2004
- Lowenthal, David (1996), "Identity, heritage and history", i Gillis, John R. (ed.), *Commemorations. The politics of national identity*, Princeton.
- Lundén, Tryggve (1973), *Svenska helgon*, Stockholm.
- Lundén, Tryggve (1983), *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare. En bok om Sveriges kristnande*, Storuman.
- Malm, Mats (1994), *Metafysik och pragmatism. Förhållningssätt till poesi och allegori inom 1600-talets göticism*, Göteborg.
- Malmstedt, Göran (1999), "Gud bevara oss för papister och turkar. Omvärldsbilder och kollektiv identitet i svenska bönedagsplakat under 1600-talet", i Berg, Magnus & Trépagny, Veronica (red.), *I andra länder. Historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande*, Lund.
- Malmstedt, Göran (2003), "Frihetstidens karismatiska kungar", i Harnesk, Börje (red.), *Maktens skiftande skepnader. Studier i makt, legitimitet och inflytande i det tidigmoderna Sverige*, Umeå.
- Milo, Daniel (1997), "Street names", i Nora, Pierre (ed.), *Realms of memory. The construction of the French Past*, 2, Traditions, New York.
- Monod, Paul Kléber (1999), *The power of kings. Monarchy and religion in Europe, 1589–1715*, New Haven.
- Montgomery, Ingun (2002), *Sveriges kyrkohistoria. Enhetskyrkans tid*, Stockholm.
- Moore, Cornelia Niekus (2006), *The Lutheran funeral biography in Early Modern Germany*, Wiesbaden.
- Møller-Jensen, Janus (2009), "Holger Danske og dansk identitet", i Edquist, Samuel, Hermanson, Lars & Johansson, Stefan (red.), *Tankar om ursprung. Fortiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*, Stockholm.
- Nilsén, Anna (1986), *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri*, Stockholm.

- Nordin, Jonas (2000), *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm/Stehag.
- Nordström, Johan (1934), "Götisk historieromantik och stormaktstidens anda", i dens., *De Yverbornes ö. 1600-talssstudier*, Stockholm.
- North, Helen F. (1956), "Rhetoric and Historiography", *Quarterly Journal of Speech*, 1956.
- Nyman, Magnus (1988), *Press mot friheten. Opinionsbildning i de svenska tidningarna och åsiktsbrytning om minoriteter 1772–1786*, Uppsala.
- O'Brien, Patrick (2006), "Historiographical Traditions and Modern Imperatives for the Restoration of Global History", *Journal of Global History*, 2006.
- Perelman, Chaïm (2004), *Retorikens imperium. Retorik och argumentation*, Stockholm/Stehag.
- Progymnasmat. Retorikens bortglömda text- och tankeform* (2003), Hansson, Stina (red.), Åstorp.
- Regnard, Jean-François (1946, 1:a uppl. 1681), *Resa i Lappland*, Stockholm.
- Reinholdsson, Peter (1998), *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i medeltidens Sverige*, Uppsala.
- Ridderstad, Per (1980), "Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt", *Personhistorisk tidskrift*, 1980.
- Roberts, Michael (1980), *Sverige som stormakt 1560–1718. Uppkomst och sönderfall*, Stockholm.
- Rougemont, Denis De (1966), *The Idea of Europe*, New York.
- Rystad, Göran (2001), *Karl XI. En biografi*, Lund.
- Sandblad, Henrik (1986), "Reformationen i Sverige – ett kulturskifte i senare tidevarvs speglar", i Dahlström, Gunnar, Hallberg, Paul & Holmberg, Åke (red.), *Vetenskap och omvärdering*, Göteborg.
- Sands, Tracey (2008), "The Cult of St. Eric, King and Martyr, in Medieval Sweden", i DuBois, Thomas A. (ed.), *Sanctity in the North*, Toronto.
- Scheffer, Henrika (1918), *Johannes Schefferus. En storman från 1600-talets Uppsala*, Uppsala.
- Schück, Henrik (1933), *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Dess förhistoria och historia*, 1, Stockholm.
- Schück, Herman (1994), *Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren*, Stockholm.

- Sellberg, Erland (2007), "Johan Skytte och nyttan av talekonst", i Ekman, Stefan, Malm, Mats & Stenberg, Lisbeth (red.), *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson*, Stockholm/Stehag.
- Sjöberg, Rolf (1986), "Rex Upsalie och vicarius – Erik den helige och hans ställföreträdare. Något om Erikskulten och de äkta folkungarnas uppror på 1200-talet", *Fornvännen*, 1986.
- Skarstedt, C. W. (1878), *Göteborgs Stifts Herdaminnen*, Göteborg.
- Skuncke, Marie-Christine (1993), *Gustaf III – Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran*, Stockholm.
- Skuncke, Marie-Christine (2001), "Opera i retorikens ljus", i Johannesson, Kurt (red.), *Vetenskap och retorik. En gammal konst i modern belysning*, Stockholm.
- Smith, Anthony D. (1986), *The Ethnic Origin of Nations*, Oxford.
- Smith, William (1867), "Damon", i Smith, William (ed.), *A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology*, Boston.
- Snickare, Mårten (1999), *Enväldets riter. Kungliga fester och ceremonier i gestaltning av Nicodemus Tessin den yngre*, Stockholm.
- Soboul, Albert (1985), "Religious feeling and popular cults during the French Revolution: 'patriot saints' and martyrs for liberty", i Wilson, Stephen (ed.), *Saints and their cults. Studies in religious sociology, folklore and history*, Cambridge.
- Soop, Hans (1986), *The Power and the Glory. The Sculptures of the Warship Wasa*, Stockholm.
- Stadin, Kekke (1993), "Stormaktskvinnor", i Dahlgren, Stellan, Florén, Anders & Karlsson, Åsa (red.), *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, Stockholm.
- Stadin, Kekke (1995), "Äregiriga och härsklustna eller starka och självständiga? Kvinnoideal i stormaktstidens Sverige", i Karlsson, Åsa (red.), *Järnkvinnor. Bergslagens kvinnodagar 1995*, Uppsala.
- Stavenow, Ludvig (1937, 1:a uppl. 1913), *Den moderna vetenskapens genombrott i svensk historieskrivning*, Göteborg.
- Stavenow, Ludvig (1927), *Uppsala universitet samt svensk stat och kultur*, Uppsala.
- Stenberg, Göran (1998), *Döden dikterar – En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*, Stockholm.

- Stites, Richard (1985), "Iconoclast currents in the Russian Revolution: Destroying and preserving the past", i Gleason, Abbott, Kenz, Peter & Stites, Richard (ed.), *Bolshevik Culture. Experiment and order in the Russian Revolution*, Bloomington.
- Stites, Richard (1987), "The origins of Soviet ritual style: Symbol and festival in the Russian revolution", i Arvidsson, Claes & Blomqvist, Lars Erik (ed.), *Symbols of power. The esthetics of political legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe*, Stockholm.
- Story Donno, Elisabeth (1982), "Thomas More and Richard III", *Renaissance Quarterly*, 1982.
- Stolt, Birgit (2001), "Retorikens roll under reformationstiden", i Johansson, Kurt (red.), *Vetenskap och retorik. En gammal konst i modern belysning*, Stockholm.
- Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång* (1908–1911), 1, Lundström Herman (utg.), Uppsala.
- Sørensen, Øystein och Stråth, Bo (1997), "Introduction: The Cultural Construction of Norden", i Sørensen, Øystein & Stråth, Bo (ed.), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo.
- Sööberg, Fredrik (2007), "Karl X Gustavs kröning. Legitimering av kungamakten via det religiösa budskapet", i Ericsson, Peter (red.), *Gud, konung och undersåtar. Politisk predikan i Sverige under tidigmodern tid*, Uppsala.
- Tandefelt, Henrika (2005), "Historia och myt i Gustaf III:s kungaroll", *Historisk tidskrift för Finland*, 2005.
- Tandefelt, Henrika (2007), "Den politiska kulturen", i Christensson, Jakob (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Gustavianska tiden*, Lund.
- Tarkiainen, Kari (1997), "Det symmetriska och asymmetriska Norden", i Abukhanfusa, Kerstin (red.), *Grannar emellan*, Stockholm.
- Tjällén, Biörn (2007), *Church and nation. The discourse on authority in Ericus Olai's regni Gothorum (c. 1471)*, Stockholm.
- Tumarkin, Nina (1983), *Lenin lives. The Lenin cult in Soviet Russia*, Cambridge, Mass.
- Ullberg, Sylvia (2007), "Segern vid Narva – en gudagåva", i Ericsson, Peter (red.), *Gud, konung och undersåtar. Politisk predikan i Sverige under tidigmodern tid*, Uppsala.

- Villstrand, Nils Erik (2005), "Stormaktstidens politiska kultur", i Christensson, Jakob (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden*, Lund.
- Wadén, Ingel (1959), "Historisk censur under det karolinska enväldet. Kring beslaget på Johan Widekindis historia om Gustav II Adolf", *Karolinska Förbundets Årsbok*, 1959.
- Walette, Anna (2004), *Sagans svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år*, Malmö.
- Widenberg, Johanna (2004), "En resa i tiden. En antikvarisk skildring av Karl XI:s eriksgata", i Edquist, Samuel et al. (red.), *En helt annan historia. Tolv historiografiska uppsatser*, Uppsala.
- Winge, Vibeke (2006), "Language – Means of Communication or National Treasure?", i Gustafsson, Harald & Sanders, Hanne (red.), *Vid gränsen. Integration och identitet i det förnationella Norden*, Göteborg.
- Wortman, Richard S. (1995), *Scenarios of power. Myth and ceremony in Russian monarchy*, 1, *From Peter the Great to the death of Nicholas I*, Princeton.
- Wrangel, E. (1897), *Sveriges litterära förbindelser med Holland*, Lund.
- Ågren, Henrik (2006), "Gustav Vasa och Gamla Uppsala", *Uppland: Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförening*, 2006.
- Ågren, Henrik (2009), "Emund Slemme – kättare eller frihetshjälte? En nordisk investiturstrid och dess historiografiska efterspel", i Edquist, Samuel, Hermanson, Lars & Johansson, Stefan (red.), *Tankar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*, Stockholm.
- Ågren, Henrik (u.u.), "Erik den heliges symbolvärde i det protestantiska Sverige", pågående forskning, Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Østergård, Uffe (1997), "The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite states to Nation States", i Sørensen, Øystein och Stråth, Bo (red.), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo.

Artikelförfattare

MÅNS BYLUND har studerat latin, grekiska, historia och konstvetenskap vid universiteten i Stockholm och Uppsala. Han har kandidatexamina i latin och historia, samt är sysselsatt med författandet av sin magisteruppsats i latin.

CHARLOTTA FORSS har kandidatexamina i historia respektive statskunskap vid Uppsala universitet. Hon har även studerat vid University of Washington i Seattle, USA. Höstterminen 2010 påbörjade hon en M.Phil. i tidig-modern historia vid universitetet i Cambridge

JANNE LINDQVIST GRINDE är universitetslektor i retorik vid Uppsala universitet. Hans forskningsintressen inkluderar förutom epideiktisk retorik bland annat retorisk teori, vetenskapsretorik och retorisk argumentationsanalys. Han har förutom vetenskapliga verk också skrivit läroböcker i retorik.

ADAM SABIR har studerat historia vid Uppsala universitet och har en masterexamen i teologi, med språklig inriktning på nytestamentlig exegetik. Under hösten 2010 återfinns han bland annat på Newmaninstitutets högre seminarier i patristik.

HENRIK ÅGREN är universitetslektor i historia vid Högskolan i Gävle och forskare vid Historiska institutionen i Uppsala. Hans bidrag är tillkommet inom det VR-finansierade forskningsprojektet ”Erik den helige – landsfader eller beläte? Synen på inhemska helgon i svensk historieskrivning under 1600- och 1700-talen”.

Opuscula Historica Upsaliensia

1. Thomas Lindkvist: *Plundring, skatter och den feudala statens framväxt. Organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatiden till tidig medeltid*, 3:e upplagan 1995
2. Jan Lindegren: *Varat, staten och diket. Tre historieteoretiska uppsatser*, 1988 (slutsåld)
3. Sven A. Nilsson: *På väg mot militärstaten. Krigsbefälets etablering i den äldre Vasatidens Sverige*, 1989 (slutsåld)
4. György Nováky: *Sockersjudare och kompanihandel. Motsättningen mellan kapitalistisk produktion och feodal handel under 1600-talet*, 1989 (slutsåld)
5. Stellan Dahlgren & Kekke Stadin: *Från feodalism till kapitalism. Skatternas roll i det svenska samhällets omvandling 1720–1910*, 1990
6. Aleksander Kan: *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen*, 1991
7. Anders Florén: *Genus och producentroll. Kvinnoarbete inom svensk bergshantering, exemplet Jäders bruk 1640–1840*, 2:a reviderade upplagan 1995
8. *Att forska i det förflutna. Forskarskola i Historia 1991*, Anders Florén & Peter Reinholdsson (red.), 1992 (slutsåld)
9. *Current Research at The Department of History Uppsala University*, 1992 (slut)
10. Ann-Sofie Ohlander: *Det bortträngda barnet. Uppsatser om psykoanalys och historia*, 1993 (slutsåld)
11. Kekke Stadin: *Maktkamp på Arboga redd. Sjöfart inom skrå och aktiebolag*, 1993
12. *Ironmaking in Sweden and Russia. A survey of the social organisation of iron production before 1900*, Göran Rydén & Maria Ågren (eds.), 1993
13. Hernán Horna: *Five Essays on Post Colonial Latin American History*, 1994
14. Gudrun Andersson Lennström & Marie Lennersand: *Sprickor i muren. Funktion och dysfunktion i det stormaktstida rättssystemet*, 1994

15. Jaak Naber: *Motsättningarnas Narva. Statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle, 1581–1704*, 1995
16. Per Olof Sjöstrand: *Hur Finland vanns för Sverige. En historia för nationalstater*, 1996
17. *Järnkvinnor. Bergslagens kvinnodagar 1995*, Åsa Karlsson (red.), 1996
18. *Vägen till Blåkulla. Nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna*, Linda Oja (red.), 1997
19. *Främlingar – ett historiskt perspektiv*, Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), 1998 (slutsåld)
20. Anders Florén: *Vallonskt järn. Industriell utveckling i de södra Nederländerna före industrialiseringen*, 1998
21. *I nationens intresse. Ett och annat om territorier, romaner, röda stugor och statistik*, Lars Petterson (red.), 1999
22. *State Policy and Gender System in the Two German States and Sweden 1945–1989*, Rolf Torstendahl (ed.), 1999 (slutsåld)
23. *När studenten blev modern – Uppsalas studenter 1600–1850*, Henrik Ågren (red.), 1999
24. *Bedrägliga begrepp. Kön och genus i humanistisk forskning*, Gudrun Andersson (red.), 2000
25. *Lydia Wahlström. Till hundraårsminnet av hennes doktorsdisputation 1898*, Gunilla Strömholm (red.), 2000
26. *Guises of Power. Integration of society and legitimisation of power in Sweden and the Southern Low Countries ca 1500–1900*, Maria Ågren, Åsa Karlsson & Xavier Rousseaux (eds.), 2001
27. *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*, Åsa Karlsson & Bo Lindberg (red.), 2002
28. *Sociala nätverk och fält*, Håkan Gunneriusson (red.), 2002
29. *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson & Patrik Winton (red.), 2003
30. *Hans och hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, Maria Ågren (red.), 2003

31. *En helt annan historia. Tolv historiografiska uppsatser*, Samuel Edquist, Jörgen Gustafson, Stefan Johansson & Åsa Linderborg (red.), 2004
32. *När oväsendet tystnat. Efterspelet till uppror och religiösa konflikter 1670–1860*, Marie Lennersand & Linda Oja (red.), 2004
33. Reine Rydén, *Marknaden, miljön och politiken. Småbrukarnas och ekoböndernas förutsättningar och strategier 1967–2003*, 2005
34. *Att rätt förfoga över tingen. Historiska studier av styrning och maktutövning*, Johannes Fredriksson & Esbjörn Larsson (red.), 2007
35. *Gud, konung och undersåtar. Politisk predikan i Sverige under tidigmodern tid*, Peter Ericsson (red.), 2007
36. *En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*, Lars M Andersson & Karin Kvist Geverts (red.), 2008
37. *Scripts of Kingship. Essays on Bernadotte and Dynastic Formation in an Age of Revolution*, Mikael Alm & Britt-Inger Johansson (eds.), 2008
38. *Ett nödvändigt ont. Statsskuld och politik i Förenta Staterna och Sverige 1780–1870*, Max Edling & Patrik Winton (red.), 2009
39. *Det mångsidiga verktyget. Elva utbildningshistoriska uppsatser*, Anne Berg & Hanna Enefalk (red.), 2009
40. *Sammanflätat. Civilt och militärt i det tidigmoderna Sverige*, Maria Sjöberg (red.), 2009
41. *Det vita fältet. Samtida forskning om högerextremism*, Mats Deland, Fredrik Hertzberg & Thomas Hvitfeldt (red.), 2010
42. *Kommers. Historiska handelsformer i Norden under 1700- och 1800-talen*, Gudrun Andersson & Klas Nyberg (red.), 2010
43. *Goda exempel. Värderingar och världsbild i tidigmodern svensk sakprosa och tillfällesdikt*, Henrik Ågren (red.), 2010